Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

2270
2271

84
Ч-82

N 1809.

Cmd. IV
Fol. 169.

7011

84-31
ա-82
1808.
ա/12-1

ԱԼՑԲԵՑ ՏՔ. ՄԻՒՍԻ

ԴԱՐՈՒՄ ՄԷԿ ՁԱՒԱԿԻՆ

ԽՈՍՏՈՎԱՆԱՆՔԸ

2003

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ
Գ.Ր. ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԻՊ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

Զմիւռնիա

ՏԻՊ-ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ՏՊԴՐԱՆ ԳԱՐՈՒԹԻՒՆ ՏԻՏԻՒՆԱՆ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷԵԱՆ

1874

0235
5/258

84-31
Ս-82
Ա

ԱԼԵՔՍԵՏ ՄՐԻՄԻ

ԴԱՐՈՒՄ ՄԷԿ ՁԱԻԱԿԻՆ

ԽՈՍՏՈՎԱՆԱՆՔԸ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

Գ.Ր. ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

1002
53917

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

Ս.Խ.Հ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
*С.С.Р.А Публичная Библиотека
7/XI-1922
именна. Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

ՉԱՐԻՇԱՏ

ՏԻՐ-ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ ՏՊԱՐԱՆ ԵԱՐՈՒԽԻՒՆ ՏԻՏԻԵԱՆ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՏԻՏԻԵՑԻ

1874

1039

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ամէնդեռ փիլիսոփայական, պատմական, գիտական, աշխարհագրական, բանաքիւրասական, տնտեսական, ճարտարագիտական եւ ուրիշ տեսակ տեսակ հեղինակութիւններ ճշմարիտ չուսումնասիրեալ զառակներուն գրառանց դպրակներէն կը գրաւեն, ընդհանուր կերպով նկատելով կրնանք ըսել թէ հայկն գրառումնէ առաւելն չոկ վիպական գործերու կը բանայ իր դուռը: Այսի առ այժմ փորձառած իրողութիւնն մ'ըլլալով, թարգմանիչ մ'օտարազգիներու գրական երկերուն վրն հայերէնի թարգմանել սկսելու ժամանակ կը պարտաւորի դիմել գրականութեան չոկ այն ճիւղին զոր վիպական հեղինակութիւնները կը կազմեն, եւ այս ճիւղին դիմելու առեն խոկ կը հարկադրի անգամ մ'իր ընթերցողներուն քարոյական եւ խրատական վիճակը քննելու, ամենց մտքին եւ մարդկութեան ասոիճանը չափելու եւ ապա ընտրութիւն մ'ընելու:

Եւ չիրաւի կան վէպեր, որոնց ընթերցումէն ժողովրդային դասերու մէջ հետեւող բարուց եւ վարուց ասկայի ասպականութիւնը մարդկային բնկերութեան հիմն խոկ տեղ խախտելու եւ ամեն բան վտանգի դնելու չափ ազդեցութիւն ունեցած է: Այս կարգին վերաբերող վէպերն ամշուշտ օրուան մէջ հարիւր կը ծնին երբեմն, բայց ժամ մը տեւող վոթորիկին քանդն ու աւերումն աւոր չէ թէ տեւումին այլ ասասկութեան համեմատութեամբը հաշիւի կ'առնուի: Կան ասես ինչ ինչ վէպեր որք ընդհակառակն այս տեսակ քանդ ու աւերումներուն հետքը բառնալու, կեանքի մինն ասպարեզին մէջ մարդուս մէն մի քայլէն հետեւող բիւր վտանգներուն առջեւ փրկութեան չոկսար մ'ըլլալու, անդունդներուն չտանակը ցոյց տալու, վհատողին քաշալերութիւն, չուսաբեկին՝ յոյս, ազատրին՝ միխիթարութիւն, անհատատին՝ հաստատ, մոլիին առաքինութիւն, վերջապէս ամեն ընկերային եւ մարդկային հիւանդութեանց դարման մը տալու կը ծառա-

յեն: Բայց կան նաեւ տեսակ մը վիպական հեղինակութիւններ, որք փոխանակ այս հիւանդութեանց դարմանը բնոռելու եւ տալու, բաւական կը համարին անոնց պատճառը, ծնունդը, ամեն հանգամանքներ խուզարկել, հետեւութիւնները ցոյց տալ, ընկերային վիրաբոյժի կորոցողն ամեն վերք խառնել՝ այն հիւանդութեանց, այն վերքերուն ենթակաները անոնցմէ զգուշացնելու նպատակաւ:

Դարման մի՛ պահանջեր հոգւոյդ, զոր այսօր կը համբոյրես թարգմանելով ի լոյս ընծայելու, այս երեք տեսակ վիպասանութեանց ոչ կարգին կը վերաբերի:

Վայրկեան մը չենք վարանիր ըսելու.

— Վերջինին:

Գայթակղութիւն, ապականութիւն, չրջութիւն, գոչեն թերեւս Լնտէքսի սիրահարները, Իազօպարի աշակերտները, այն ամեն հայ Գաղէ-Լնները, որք հոգի, սիրտ եւ միտք չինելու պաշտօնը վարելու պահանջում ունին:

Սակայն բարկութիւնը պատասխան չէ: Հայհոյութիւնը առարկութիւն չէ: Մենք նաեւ գերերկրային խնդիրներու մասին բնաճին տկարութիւն մ'ունինք, որ է միայն օրինաւոր պատասխանի մը, բանաւոր առարկութեան մ'առջեւ, համոզում մը կազմելու միտքի եւ ձշմարտութիւնը ընդունելի:

Աչիրետ Միւսէ որ՝ ինչպէս գիտեն մեր ընդունագետ ազգայինք՝ Ֆրանսայի բանահիւսական փառքերուն միւն է՝ իր Դարման մէկ պահին խոցովանութիւնը անուն նշանաւոր գործը հրատարակելով օգնած ունեցաւ թէ վնաս. ահա հոս է խնդիրը: Սակայն պատասխանէն կախում ունի մեր արդարանալը կամ ամբաստանութիւնը:

Աչիրետ Միւսէ երկինք եւ երկիրը, զԱստուած եւ բնութիւնը, ծաղիկը եւ շիւղը, աերը եւ կինը երգելու առեն ընկերային աճուելի վերք մը կը նշմարէ, նաեւ, ապագայ սերունդներուն վէջ այս հիւանդութեան հարուածելու սպառնալը կը դիտէ կամ կանխաւ կզգայ, եւ քնարը գետինը դնելով միրահարին կսրոցը կառնու: Թագաւորներուն բռնաւորութեանէն, կրօնաւորներուն կեղծաւորութենէն, սիրութիւններուն մատնութենէն եւ հեղինակներուն շահամոլութենէն հետեւող ընդհանուր հիւանդութեան լինքն ալ ենթարկուելով, կ'երթայ ծուռը կը դնէ՝ չէ թէ Ժէզուիթի մը, չէ Թարթիւֆի մ'այլ տասնեակներով դարու առջեւ եւ հոն իր հիւանդութիւնը կը յայտնէ, իր Դէյերը կը խոստովանի, չմոռնալով ըսել թէ ինչպէս առած է այն հիւանդութիւնը, ինչու գործած է այն մեղքերը:

Այս հիւանդութիւնն է Անյոյսութիւնը (désespérance):

Ընթերցողն, ուշադիր եւ պատմութեան փորք ինչ տեղեակ ընթերցողն ինչպէս պիտի դիտէ այս վիպասանութեան ընթացքին վէջ, Եւրոպայի եւ մանաւանդ Ֆրանսայի վէջ եղաւ ժամանակ մը, եւ այս ժամանակը Վաթերլոյի պարտութեան հետեւեալ օրէն կ'սկսի, — ուր գաղղիացի երիտասարդն անգամ մ'անցելոյն, ներկային եւ ապագային նայելու մտադրութեամբ: Անցելոյն նայելով տեսաւ Մեծ Յեղաշրջումն եւ անոր Նաբոլէոն պարտութիւնը. ներկային նայելով տեսաւ Նաբոլէոնի փառաւոր քաշազործութիւնները, եւ ապա Վաթերլոյի դաշտին բլուրին վրայ անոնց յաջորդող առիւծը, Ունկինքերկնի արձանը. իսկ ապագային նայելով ոչինչ տեսաւ. վրին վարագոյր մը կար իր առջեւ: Ուստի մոռցաւ ազատութիւնը, մոռցաւ փառքը, յառաջդիմութեան ատոնմէ հետաւոր փողիոդմն ալ չնշմարեց: Փիլիսոփայութեան գիրկը նետուիլ եւ հոն մխիթարուիլ ուզեց, այլ հոն կասկած եւ անապարծութիւն գտաւ միայն. առաքինութեան փարիլ եւ անով սիսիոսիլ ուզեց, այլ տեսաւ որ առաքինութիւնը ամենուրեք բերնի եւ չէ թէ սրտի վէջ է եւ, գգուեցաւ. կրօնքին դիմել ուզեց, բայց տեսաւ որ կրօնքը շատերուն համար կեղծ դիմակ մ'է, եւ, կասկածելով անկրօն եղաւ. սիրոյ դիմեց, բայց զգացումի տեղ չոկ զգայական հեշտութիւն եւ մատնութիւն գտաւ կնոջ վրայ, եւ վհատեցաւ, Անյոյս մնաց, չէ-ըէ-ն գոչեց ամբարշտաբար:

Այդ ատութիւնը, ամբարշտութիւնը անասնական կեանքի մը դուռը բացաւ: Այս անասնական կեանքն իր շատոնկ

դրութիւնը, սկզբունքը, գաղափարները, զգացմունքները, պայմանները ունեցաւ, կեանք մ'ուր չարչ բարիին, սուրբ ձշմարտին, ոգեղէն գեղեցկին, մոլութիւնը առաքինութեան, անձնական շահը անձնուիրութեան, սէրը ատելութեան, Սատանան Հրեշտակին, անասնացածութիւնը աստուածպաշտութեան դէմ յաղթական տանելու կը ձգտի, եւ, քանի մեզ աչք այս է քաղաքակրթութեան միտպլին եռելի կողմը:

Հիմակ չենք թէ ինչ առթիւ որոշեցինք թարգմանել Միւնչին այս երկը:

Գիշեր մը սրահի մը մէջ կը գտնուէինք բազմաթիւ անձերու եւ բարեկամներու հետ: Շքեղապէս հագուած ազնուական կիներ եւ օրիորդներ, կամամբլի եւ ամուրի մարդեր խումբ ըսս խումբ կը խօսակցէին: Խօսակցութեան նիւթերն էին հոս հագուստի կապուտի խնդիր մը, հոն ընտանեկան իրողութիւն մը, այս տեղ նշանառութ մը, այն տեղ ամուսնութիւն մը:

Ներս մէջոցին սրահէն ներս մտաւ բարձրահասակ հայ երիտասարդ մ'որ նոր եկած էր Բարիզէն, տարիներով հոն բնակելէն ետք: Իր գալուստն ընդհանուր չոութիւն հրաւէր մ'եղաւ կարծես: Ժպտուն բերանները, իրիրակ չեզուններ շանկարծ կանգ առին: Կրնար ըսուիլ թէ եւրոպական սրահզամ մ'էր Սոխեատիկը: Այս էր նորելին շինծու անունը:

Այլի անգամ չհանդիպեցի գինքը, վասն զի Բարիզի կլիման ամոր երեսին չուրին հետ նաեւ ասխտական հոգին առած, դիմական գիծերուն յանդուգն ձիարագիր մը տուած, գոյնը փոխած եւ գլխէն մինչեւ ոտքը ծպտած էր: Սակայն առասական չիշողութիւնս հարքելով վերջապէս ինքնին ճանչեցի Սոխեատիկը:

Այլ . . . քաղաքին այն երիտասարդներուն միտ էր, որ առնէաք Եւրոպա չուղեւորած՝ Աստուծոյ, հայրենեաց, կրօնքի, պատուոյ եւ սիրոյ անպատմամբ ունեցած իր հաւատոյ եւ ազնիւ գաղափարներուն, զգացմունքներուն ամենուն համակրութիւնը գրաւած եւ ապագային անպատմամբ մեծ մեծ

յոյսեր տուած էր: Իր բուն անունն էր Պարոն . . . : Ունանց իր բարեկամն չէյպաշ. հետը ճանչնորութիւն ունեցող բարեկամներուս մէկին հետ սրահ մը դուրս ելնելով իր վրաչք վոքր ինչ տեղեկութիւն առնելէն ետք երբ վերսին ներս եկանք, Պ. Սոխեատիկն արդէն սկսած էր իր բազմաւեայ տարակայութեան միջոցին ընդունած չոնասնորութեամբն ունկնդիրներուն ուշը գրաւել եւ խեղճ հայերուս չոյս տալ: Բայց ինչ մինչ չոնասնորեալ, բարիզաբնակ Սոխեատիկին եւ առաջնուան սարոն . . . ին մէջ. ինչ տարակալի հակադէմ սրատեսը անոր վստահի զգացմանց, գաղափարաց եւ արդի զգացմանց եւ գաղափարացը մէջ:

Ճշմարիտ ուսումնականի մը տեղ խմատասէր մը, բարեկիր երիտասարդի մը տեղ անատակ մը, միտքով եւ սիրտով ազնուականի մը տեղ գրեթէ գնչու մը կը տեսնէի ինքզն:

Պ. Սոխեատիկ ճարտասանութեամբ կը խօսէր, առեղ գաղղիական բառեր կը խառնէր իր խօսքերուն, սպասգամ օրէն մեր առջեւ, կը ճաւաչէր իր ընթերցած եւ ընթերցած չոնասնորութեան ամեն առաւելութիւնները, ամեն բան խնդրելով, ամեն բան ծաղրելով, ամեն բանի ձկատմամբ հեգնելով. հայրենասիրութիւն, ազգասիրութիւն, առաքինութիւն, սպատիւ, կրօնք, սէր, ամեն բան իր բերնին մէջ տարբեր գոյն, տարբեր նշանակութիւն կ'առնուր, եւ, այս ամեն խիծ ու բիծերուն, ծաղրերուն, հեգնութիւններուն վերեւը կ'երեւար միտքս մէջ, ապականամակիր սիրտ մը, անասնակութեան կենդանի տիպար մը, անասնական կեանքի նախատակ մը, մեկ խօսքով դանք այն անյոյս եւ անբուժելի հակիներուն միտ որոց վրայ խօսեցանք սրահ մ'առաջ:

Բարեկամիս մօտեցայ եւ հարցուցի կամաց մը.

— Սոխեատիկ քանի՞ տարի կեցաւ Բարիզի մէջ:

— Տասը տարիի չափ:

— Մ'ուր բնակեցաւ:

— Վեցերորդ դասիրանի մը վերեւը, մանաւարդեան սենեկի մը մէջ:

— Որմնց հետ չարաբերութիւն ունեցաւ:

— Գարթիէ Լաթէնի անասունականերուն, թատրոնի խորշերը ծախող կնիկներու, եւ գաղղիական մատուցին անբարոյականութեան եւ ապականութեան ճիւղը կազմող գրագէտներու հետ:

Վայրկեան մը խորհեցէն եւրք, ըսի.

— Ձեմ զարմանար ուրեմն Սոփեստիկին կրած պժգալի փոփոխութեան վրայ: Ասիտա: Բարիզ հին ժամանակուան Աթէնքն ու միանգամայն Բաբելոնն է: Ինչ ընել պէտք է այսուհետեւ Հայերուն միայն Աթէնքը ցոյց տալու համար:

— Ցոյց տալ Բաբելոնեան աշխարհի պժգութիւններուն, մեկ մասը:

— Իրաւ է. կ'երեւակայեմ թէ Աչիրէտ Մխիթարի Դարուն մէկ ընտիր խոստովանանքը թարգմանողն այս ծանուցութիւնը փոքր ինչ ըրած կ'ըլլայ ազգին:

— Կատակ կ'ընես:

— Ինչո՞ւ:

— Ըսած զի Հայերուն մէջ հարիւրին մէկը հազիւ պիտի հասկընայ առողջին եւ պիտի օգուտ առողջ ընթերցուածն. իսկ իննսունմէ իննը կամ չպիտի հասկնայ բան մը, եւ կամ անկատար կերպով հասկնալով պիտի գայթակղի: Հիւանդութիւն մը ցոյց տալն անոր ճարակուտին նպաստել է:

— Ո՛չ. ընդհակառակն անոր մէջ զգուշանալու հրաւէր մ'է: Իսկ հայ մտքին տկարութիւնը եւ ապուշներուն գայթակղելու պատրաստութիւնը պատճառ մը չէ հրաժեշտ տալու այս թարգմանութեան: Հիւանդութենէն մը զգուշանալու կամ անոր բոյժը գտնելու համար այն հիւանդութիւնը պահելը ներքնակ ազդեցութիւն կ'ունենայ:

— Իրաւ է:

— Քանի որ իրաւ է, վաղը պիտի ձեռնարկեմ թարգմանութեան, եւ իիմնս հանդարտ պիտի ըլլայ եթէ անով նոր անցուդարձ մը, նոր անասունականութեան մը, նոր Սոփեստիկի մ'առաջքը առած ըլլամ:

— Ամէն, ըսաւ բարեկամս:

ԳՐ. ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ԴԱՐՈՒՍ ՄԻԿ ՉԱՒՍԱԿԻՆ

ԹՈՍՏՈՎԱՆԱՆՔԸ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԳԼՈՒԽ Ե

ՄԱՐԳՍ իւր կեանքին պատմութիւնը դրելու համար նախ պէտք է որ ապրած ըլլայ. ուստի դրածս իմ կեանքի պատմութիւնը չէ: Երիտասարդութեանս ժամանակ բարոյական դարշելի հիւանդութենէ մը բռնուած ըլլալով կը պատմեմ ինչ որ ինձ պատահեցաւ երեք տարուան մէջ: Եթէ միայն ես ըլլայի հիւանդ, բան մը չէի ըսեր այն պատահած իրողութեանց վրայ, բայց որովհետեւ կան ուրիշ շատ անձինք որք իմծի պէս կը տառապին մի եւ նոյն հիւանդութեամբ, այնպիսիներուն համար կը գրեմ, առանց քաշ դիտնալու թէ արդեօք ուշադրութիւն պիտի ընծէն գրածներուս. սակայն եթէ նաեւ ոչ ոք ուշադրութիւն ընէ, գարձեալ խօսքերէս արդիւնք մը պիտի քաղեմ, այսինքն ես ինքնին աւելի աղեկ պիտի բժշկուիմ, եւ ծուղակն ընկնող աղուէսին պէս բանտարկեալ ոտքս կրծած պիտի ըլլամ:

ԳԼՈՒԽ Ը

Առաջին Նաբոլէոնի պատերազմներուն ժամանակ մինչդեռ Էրիվներն ու եղբայրները Ալմանիա կը դանուէին, անհանգիստ մայրերն եռանդուռ, գունատ, ջղային սերունդի մը ծնունդ տուեր էին։ Հաղարաւոր մանկունք՝ երկու ճակատամարտի մէջ իրենց մայրերուն արդանդը նետուած, թմբուկներուն դղրդիւնը լսելով դպրոցներուն մէջ կրթուած ըլլալով, տխուր նայուածքով մ'իրարու կը նայէին իրենց վախտ չիղերը փորձելով։ Ժամանակ առ ժամանակ արիւնաղանգ հայրերն այս զաւակները իրենց ոսկեթել ժապաւէններով զարդարուն կցւրծքերուն վրայ կը վերցընէին, ապա դեռնին դնելով վերստին ձի կը հեծնային։

Անտառն միայն մէկ մարդ, այսինքն Նաբոլէոն, կենդանի էր Եւրոպայի մէջ. միւս ամէն մարդիկ կը չանային իրենց Թոքերը լեցընելու այն օդով զոր ծծած էր ան։ Ֆրանսան ամէն տարի երեք հարիւր հազար երիտասարդ կը պարգևէր այս մարդուն. կեսարին վճռուած տուրքն էր այս, և եթէ իւր եռանդը չունենար այս երամը, չէր կրնար իւր բազդին եռանդն երթալ։ Նաբոլէոն այս ուղեկից պահնորդներու հարկաւորութիւն ունէր որպէս զի կարենար աշխարհիս մէկ կողմէն միւսն անցնիլ, և երթալ ընկնիլ Մոսքո-Հեղինէի, այսինքն ամայի կղզիի մը մէկ պզտի հովտին մէջ անկուած վարսաւոր ուռիի մը տակը։

Բնաւ եղած չէ ժամանակ մ'որ այնքան անբուն դիշերներ անցած ըլլան որքան այս մարդուն իշխանութեան օրով. երբէք քաղաքներուն պատուհաններուն վրայէն հակող վշտահար մայրերու այնքան բազմութիւն մը տեսնուած չէ. երբէք այնպիսի լուռութիւն մը տիրած չէր այն անձանձ բոլորտիքն որք մահու վրայ կը խօսէին։

Այլ սակայն երբէք այնքան ուրախութիւն, այնքան կեանք, այնքան պատերազմական փողերգութիւններ չունեցած են ամէն սիրտերն որքան ունեցան այն օրերը։ Բնաւ չեղած են այնքան պայծառ աչքեր որքան էին այս ամէն արիւնները գամբեցրնող արևները։

կ'ըսուէր թէ Աստուած այս մարդուն համար կ'ընէր այն արևները, և ասոնք Աստերլիցի արևները կ'անհետանային։ Բայց այս մարդն ինքն ալ իր թնդանօթներովը կը ծնէր այն արևները, որք միշտ կ'արտասային և որք միշտ իր ճակատամարտներուն հետևեալ օրերը միայն ամպեր կը ձգէին։

Զաւակներն անատեն ահա այս անարատ երկինքը օդը կը ծծէին, երկինքը ուր այնքան փառք կը փողփողէր, ուր այնքան հրաշէներ կը շողային։ Կ'իմանէին անոնք թէ զոհուելու սահմանուած են. սակայն անվիրելի կը կարծէին Միւրատ, և անոնք էին կայսեր մուրճի մը վրայէն անյոխելը, ուր այնքան դնտակներ կը սուլէին որ չզիտէին թէ կրնար մնտիլ ան։ Բայց եթէ նաև հարկ ըլլար մեռնիլ, մեռնիլ ծանր բան մ'էր մեռնիլը։ Մահն ինքն իսկ անատեն կարի դեղեցիկ, վեհ և շքեղ էր իր արիւնաթաթաւ ծիրանիին մէջ. անի այնքան աղէկ կը նմանէր յոյսին, այնքան նորաբոյս հասակեր կը մանդաղէր որ ինքն ալ կարծես անոնց շնորհիւ նորաբոյս զարձած էր, և ալ չէին հատար ծերութեան։ Ֆրանսայի բոլոր որորանները վահաններ էին, նոյնպէս էին Ֆրանսայի բոլոր պատուհանները. ալ սուգիւ ծերեր չկային. միայն զիակներ կամ կէս-աստուածներ կային։

Սակայն անմահ կայսրն օր մը բլուրի մը վրայ կենդանով ևօթն ժողովուրդներուն զիրար ջարդելը կը դիտէր. որովհետև տակաւին չէր գիտեր թէ բոլոր աշխարհիս կամ միայն կէսին աէրը պիտի ըլլայ, Աղբայրել Հրեշտակապետը ձանրուն վրայէն անցաւ, թևին ծայրովն անոր գլուխ և դէպ ովկիանոսը հրեց զան։

Կիսամեռ տերութիւններն՝ այս անկումին ձայնը լսելով իրենց վէշտաբոյր անկողիններուն վրայ ելան կանդնեցան, և բոլոր արքայական սարդերն՝ իրենց կամակոր Թաթերը երկիրգընելով Եւրոպան յօշխելն և կեսարին ծիրանիովը ծածկուած դլեստ մը չհնեցին։

Ինչպէս ուղեւոր մը՝ քանի որ ձանրուն վրան է՝ անձրևին և աւելին չնայելով դիշեր ու ցորեկ կը վազէ՝ առանց նշմարելու ոչ իր աքսորութիւնները և ոչ ալ վտանգները. սակայն ընտանեացը գոյը հասնելու և կրակին առջևը նստելուն պէս անսահման յոգնութիւն մը ի'զգայ և հազիւ կընայ իր անկողինն երթալ դժուարութեամբ,

ահա նոյնպէս և Ֆրանսա՝ իր կեսարէն դրկուելուն պէս՝ յանկարծ զգայ իր վէրքը : Ընկաւ բոլորովին ուժասպառ, և այնպիսի խորունկ քուն մը քնացաւ որ իր հին թագաւորները մեռած կարծելով սպիտակ պատանքի մը մէջ դրին զայն : Հին բանակը, որուն մազերը աչուորեր էին, տուն դարձաւ յոդնարեկ, և ամայի դղեակներուն կրակարանները տրտմապէս վառեցան վերստին :

Անատեն Կայսրութեան ժամանակին այս մարդերն՝ որք այնքան վազեր և արիւն թափեր էին՝ իրենց նիհար կիները համբուրեցին և իրենց առաջին սէրքին վրայ խօսեցան. իրարու նայեցան իրենց ծննդեան երկրին մարզադաշտերուն աղբիւրներուն քով, և հոն տեսնելով իրենց կարի ծեր և հաշմատ ըլլալը, պարտաւորեցան յիշել իրենց զաւակները, որպէս զի դոցին անոնց աչերը : Հարցուցին թէ ուր էին անոնք. զաւակները դպրոցներէն ելան, և ալ ոչ թուր, ոչ զրահ, ոչ հետևակ զօրք և ոչ ալ ձիաւորներ տեսնելով իրենք ալ հարցուցին թէ ուր էին իրենց հայրերը : Բայց պատասխան տրուեցաւ իրենց թէ պատերազմը լմնցած էր, թէ կեսար մեռած էր, և թէ Ուէլինքթընի և Պլիւխէրի պատկերները հիւպատոսարանաց և գեսպանատանց նախասենեակներուն մէջ կախուած էին՝ տակը սա երկու խօսքով. ՓՐԿԻՉՔ ԱՇԽԱՐՀԻ :

Անատեն աւերակ աշխարհի մը վրայ նստաւ տրտում երիտասարդ-ներու սերունդ մը : Այն ամէն պատանիները կիզուղական արիւնի մը կաթիլներն էին, արիւն որ երկիրս ողողած էր. այսինքն պատերազմին մէջ և պատերազմին համար ծներ էին անոնք : Տատուհինդ տարի իրենց երազներուն մէջ Մոսկովայի ձիւները և եղիպտական բուրգերուն արևը տեսեր էին : Իրենց քաղաքներէն դուրս չելեր էին. բայց լսեր էին թէ այս քաղաքներուն մէն մի դուռն Եւրոպայի մէկ մայրաքաղաքը կը տանէր : Ամբողջ աշխարհ մ'ունէին իրենց դլխուն մէջ, երկրին, երկնից, փողոցներուն և Ճանապարհներուն կը նայէին, որք դատարկ էին, և իրենց Թաղական եկեղեցիներուն զանդակները միայն հեռուէն կը հնչէին :

Սև զգեստներով ծածկուած գունատ ուրուականներ գիւղերէն կ'անցնէին յամրաքար. ոմանք ալ տուներուն դուռերը կը զարնէին և քանալ տալէն ետք իրենց գրպաններէն բոլորովին մաշուած մեծ

մագաղաթներ կը հանէին, և անոնցմով բնակիչները կ'արտաքսէին : Ամէն կողմէ մարդեր (վաստակի աղնուականներ) կը գային տակաւին դողալով այն վախէն որով քսան տարի առաջ համակուեր էին Ֆրանսայէն մեկնելու ժամանակ : Ամէնքը կը բողոքէին, կը վիճէին, կը գոչէին. մարդ կը զարմանար միայն մէկ մահուան այնքան ապառնաներ կանչել կարենալը տեսնելով :

Ֆրանսայի Թագաւորն իր գահին վրան էր, և հոն հոս կը նայէր տեսնելու համար թէ արդեօք մեղու մը* կամ իր օթոյներուն վրայ : Ոմանք իրենց գլխարկը կ'երկրպագնէին անոր, և Թագաւորը ստակ կը տար անոնց. ոմանք խաչ մը կը ցուցընէին և ան կը պագնէր խաչը. ոմանք բաւական կը համարէին գոչելով մեծահամբաւ անուններ ըսելն իր ականջին, և այսպիսիներուն կը պատասխաներ որ իր մեծ սրահն երթան, թէ այն անուններուն արձագանքները սաստիկ էին. ոմանք ալ իրենց հին վերարկուները կը ցուցընէին, և որովհետև մեղուանկարները բոլորովին ջնջեր էին անոնց վրայէն, Թագաւորն այնպիսիներուն ալ նոր թիկնոց մը կը տար :

Տղաներն այս ամէն իրողութեանց կը նայէին, միշտ կարծելով թէ կեսարին սուրերը նաւէ մը Գան պիտի հլնէ և այս ձիաւորները պիտի աւլէ իր շունչովը. սակայն լուսնթիւնը կը շարունակուէր միշտ, և երկինք վրայ միայն շուշաններուն ծփալը կը տեսնուէր : Երբ պատանիները փառքի վրայ կը խօսէին, «քահանայ եղիք» կ'ըսուէր անոնց. երբ փառասիրութեան վրայ կը խօսէին, «քահանայ եղիք» կ'ըսուէր դարձեալ. երբ յոյսի, սիրոյ, զօրութեան, կենդանութեան վրայ կը խօսէին, «քահանայ եղիք» կ'ըսուէր նորէն :

Սակայն Ճառախօսութեան ատեանը մարդ մ'ելաւ որ իր ձեռքը Թագաւորին և ժողովուրդին մէջ սառցադրուած գաշնակիր մը կը բռնէր. այս մարդն սկսաւ ըսել թէ փառքը դեղեցիկ բան մ'է, ինչպէս նաև պատերազմական փառասիրութիւնը. թէ սակայն ուրիշ աւելի գեղեցիկ փառք մը կար որ էր ազատութիւնը :

Տղաները վեր ըրին իրենց գլուխը և յիշեցին իրենց մեծ-հայրե-

*Կայսերական պատմութեանց վրայ դրուած մեղուածեւ նկար : Թագաւորական պատմութեան մը վրայ այս նկարը չկրնար ըլլալ : Ծ. Թ.

րը, որք նոյնպէս խօսեր էին ազատութեան վրայ։ Ցիշեցին թէ ա-
ռաջին մը Հայրական տան մթին խորշերուն մէջ խորհրդաւոր կիսար-
ձանները Հանդիպեր են, որ մարմարեայ երկայն մազեր և հռո-
մէական վերնազիր ս՚ունէին. յիշեցին թէ երեկոյթի ժամանակ տե-
սած են իրենց մեծ-մայրերուն ղլուխ օրհլը և կայսեր թափած ա-
րիւնէն աւելի սոսկալի արեան հեղեղի մը վրայ խօսիլը։ Ցղայոց
համար այս ազատութեան խօսքին մէջ բան մը կար որ անոնց սիր-
տը կը բախէր, բան մ՚որ կարծես հեռաւոր և սոսկալի յիշատակ
մ՚ու միանգամայն սիրելի, բայց ա՛լ աւելի հեռաւոր յոյս մ՚էր։

Անոնք սարսուեցան այս խօսքը լսելով. սակայն երբ առն մնան
երեք կողով տեսան որք Գլամար կը տարուէին. ասոնց մէջ երեք
երիտասարդ դիակները կային որք շատ բարձր կերպով արտաբե-
րեր էին ազատութեան խօսքը։

Ա՛յս տրտմալի տեսարանէն ետք տաբօրինակ ժպիտ մ՚անցաւ իրենց
շրթներուն վրայէն. բայց ուրիշ առնաբանութիւններ բնաւ եղնելով սկսան
հրապարակաւ հաշուել փառասիրութեան դինը, և շատ սուղ գտան
փառքը. ցուցին պատերազմին սոսկումը, և զոհաղործութիւն-
ները մարդկային կատարածներ անուանեցին։ Ա՛յնքան շատ և երկար
խօսեցան որ բոլոր մարդկային պատասխանները՝ աշխարհին ծառերու տե-
րևներուն պէս՝ մի առ մի կ՚ընկնէին իրենց բոլորտիքը, և այն ա-
ռենաբանութիւններուն ունկնդիրները ձեռքով իրենց ճակատը կը բռնէին
արթնցող տենդահարներու պէս։

Ոմանք կ՚ըսէին «Պայսն ընկաւ, վասն զի ժողովուրդն ալ չէը
ուզեր զինքը.» ոմանք ալ կ՚ըսէին, «Ժողովուրդը թագաւորը կ՚ու-
զէ. չէ, ազատութիւնը. չէ, բանաւորութիւնը. չէ, կրօնքը. չէ,
անդլիական սահմանադրութիւնը. չէ, բացարձակապետութիւնը.»
վերջին մը շարադարձ, «Չէ, այդ բաներուն և ոչ մին, այլ հան-
գստութիւնը։»

Ուրեմն երեք տարրերէ կը բաղկանար կեանքն որ անատեն երի-
տասարդաց կը ներկայանար. իրենց եռանդ կար ընդմիշտ կտրծանուած
անցեալ մ՚որ տակաւին իր քարուքանդերուն վրայ կը յուզէր բայ-
արձակապետութեան գարերուն ամէն բռնակալ նեխերուն հետ. ի-
րենց առջևը կար անբաւ հորիզոնի մ՚արշալոյսը, ապագային առաջին

ճառագայթները, և այս երկու աշխարհին մէջ. . . Եւրոպանոր
Ամերիկայէն զատող ովկիանոսին նման բան մը, չդիտեմ ինչ անորոշ
և ծփին բան մը, ալեկոծ և նաւաբեկութիւններով լի ծովմը կար,
ուսկէ մերթ ընդ մերթ հեռաւոր ստիտակ առագաստ մը կամ ծանր
շոգի մ՚արտաշնչող նաւ մը կ՚անցնէր, մէկ խօսքով ըսենք, եղածն
էր ներկայ դարս որ անցեալը ապագային կը զատէ, որ ոչ միւն և
ոչ միւսն է, և որ երկուքին ալ կը նմանի հաւասարապէս, և ուր
մէն մի քայլ առնողը չդիտէ թէ սերմի մը վրայ կը կոխէ թէ
աւերի մը վրայ։

Ա՛հա այսպիսի դառն մը մէջ հարկ եղաւ ընտրութիւն մ՚ընել ան-
ատեն. ա՛հա այս բանս կը ներկայանար ուժեղ և յանդուգն պա-
տանիներու որք կայսրութեան զաւակներն և Յեղափոխութեան Թո-
ռներն էին։

Որդ անոնք անցեալը չէին ուզեր. վասն զի մարդս չկրնար հաւ-
տալ ինչ որ ոչինչ է։ Իսկ ապագան կը սիրէին, բայց, ա՛հ, կը
սիրէին ինչպէս Բիլմալիոն Կալատէի արձանը, ապագան անոնց
համար կարծես մարմարեայ սիրուհի մ՚էր, և կ՚ապասէին որ կեան-
դանութիւն առնու այն, և արիւնը դունատուէ անոր երակները։

Ուստի կը մնար իրենց ներկայն, դարուս ոգին, հրեշատակ վեր-
ջալոյսին որ ոչ դիշեր և ոչ ցորեկ է. տեսան որ այս հրեշտակը
ոսկրներով լի կրային պարկի մը վրայ նստած, և ինքնամոլներուն
վերարկուին մէջ պլլուած է սոսկալի ցուրտ մը սրտիալով։ Մա-
հուան անձկութիւնը անոնց հոգին դրաւեց երբ տեսան այս ուրուա-
կանը որ կիսովին մահեայ և կիսովին սաղմն էր. մտեցան ուրուա-
կանին այն ուղևորին պէս որու Սթրաղուրգի մէջ Սարվանտէսի
ծեր կռնակ մը աղջիկը իր հարսանեկան յարդ ու զարդովը զինուած
կը ցուցընէն. այս պատանեկան կմախքը սարսուռ կը տայ, վասն զի
իր վախտ և կատարագոյն ձեռքը նոր հարսերու մատնին կը կրէ, և
իր դլուխը նարնջենիի ծաղկանց մէջ փոշի դառնալով կ՚ընկնի։

Ինչպէս փոթորկի մը սերձաւորութեան միջոցին անտառներուն մէ-
ջէն սոսկալի հով մ՚անցնելով բոլոր ծառերուն սարսուռ կը տայ,
և ապա խորունկ լռութիւն մը կը տիրէ, նոյնպէս և Գաբրիէլին
աշխարհիս վրայէն անցնելով ամէն բանէ սասանում տուած էր.

Թագաւորները իրենց Թագին երեքալը պղայեր էին, ամեն մէկն իր ձեռքը դլուխը տանելով վրան ոչ այլ ինչ գտած էր բայց եթէ սարսափէն անկուած մազեր: Բարն երեք հարիւր մղոն տեղէ եկած էր յանուն Աստուծոյ Նաբոլէոնը օրհնելու և իր Թագը դնելու համար. բայց Նաբոլէոն այս Թագը բարին ձեռքէն առած էր: Այսպէս ամեն բան սարսռեր էր հին Եւրոպայի այս սոսկալի անտառին մէջ. ապա լռութիւնը տիրած էր:

Կ'ըսուի թէ երբ կատաղի շունի մը հանդիպիս, եթէ առանց եւաւդ դառնալու և կանոնաւոր կերպով մը ծանրութեամբ քայլելու քաջասրտութիւնը ունենաս, շունը ակռաներովը քթթմնջելով ժամանակ մ'եւեւդ գալը բաւական կը համարի. մինչդեռ եթէ ահ ու դողի շարժում մ'ընես ականայ, եթէ քիչ մը շուտ քայլես, վրադ կը յարձակի և կը դիշատէ քեզի. վասն զի անդամ մը խածնուելէդ ետք ալ ազատելու միջոց չկայ:

Ուրդ Եւրոպական պատմութեան մէջ շատ անդամ պատահեր էր վհկապետի մ'այս ահուդողի շարժումը ընելն և իր ժողովուրդէն դիշաւուիլը. սակայն եթէ մին ըրած էր նոյն շարժումը, ամենքը միևնոյն միջոցին չըրեր էին, այսինքն թագաւոր մ'աներևոյթ եղած էր, այլ ոչ արքայական վհկապետութիւնը: Այդ արքայական վհկապետութիւնն ալ Նաբոլէոնի առջև ըրած էր այն ահուդողի շարժումը որ ամեն բան կը կործանէ, ոչ միայն վհկապետութիւնը, այլ նաև կրօնքը, այլ նաև ազնուականութիւնը, այլ նաև ամեն երկնային և մարդկային իշխանութիւն:

Նաբոլէոն մեռնելէ ետք երկնային և մարդկային իշխանութիւններն իրապէս ալէկ հաստատուեր էին վերանին, բայց ալ իշխանութեանց հաստատող չկար: Սոսկալի վտանգ մը կայ երբ մարդս դիտէ ինչ որ կարելի է, վասն զի միտքը միշտ աւելի հեռի կ'երթայ: Ուրիշ բան է «Աստ կրնայ ըլլալ» ըսել իւրովի, ուրիշ բան է «Եղաւ այս» ըսելն իւրովի. շունին առաջին խածատունքն է այս:

Նաբոլէոն բռնաւոր՝ բռնաւորութեան լամպարին յետին նշոյլն եղաւ. Թագաւորները կործանեց և ծաղրեց, ինչպէս վոլթեր սուրբ դիրքը: Եւ իրմէն ետք մեծ ձայն մը լսուեցաւ. ձայնը հանուն էր սուրբ-Հեղինէի քարն որ հին աշխարհին վրայ ընկաւ նա-

1001
3317

բոլէոնի մահէն ետք: Անմիջապէս մարդկային մտքին սառնաշունչ աստղն երևցաւ երկնից վրայ, և իր ճառագայթները՝ դիշերներու յուրա աստուածհին ճառագայթներուն նման առանց ջերմութեան լոյս արձակելով աշխարհս ժամդին պատանքի մը մէջը դրաւ:

Մինչև անատեն սեմնուեր էին շատ անձինք որք աղնուականները կ'ատէին, քահանաներուն վրայ կը յարձակէին և թագաւորներուն դէմ կը դաւադրէին. շատ աղաղակեր էին զեղծումներուն և նախապաշարումներուն դէմ. սակայն ժողովուրդին ժպտիլը սեմնել մեծ նորաձեւութիւն մ'եղաւ: Եթէ աղնուական մը, կամ քահանայ մը, կամ վհհապետ մ'անցնէր, դիւղացիներն՝ որք պատերազմեր էին՝ կ'սկսէին իրենց գլուխը օրել և ըսել. «Ո՛հ, ատի ուրիշ ժամանակ և տեղ սեսած ենք. անատեն ուրիշ երես մ'ունէր:» Եւ երբ գահին և խորանին վրայ խօսք կ'ըլլար, կը պատասխանէին. չորս փայտէ տախտակ են ատոնք, զոր մենք բնեռեցինք և գարձեալ բնեռները հանեցինք: Եւ երբ կ'ըսէին անոնց. «Ժողովուրդ, ալ ուղղեցիր այն սխալներդ որք մոլորեր էին քեզի. թագաւորներդ և քահանաներդ կանչեցիր.» Գիւղացիներն ալ կը պատասխանէին. «Մենք չենք կանչողը, այլ սա շաղակրատները:» Եւ երբ կ'ըսուէր անոնց. «Ժողովուրդ, մոռցիր անցեալը, աշխատէ և հնազանդէ,» իրենց աշտոններուն վրայ կը կանդնէին և ծանր դղրդում մը կը լսուէր: Ժղրդողը ժանդահար և փթաթայր թուր մ'էր որ անակին մէկ անկիւնը շարժած էր: Անատեն անմիջապէս կ'ըսուէր նաև. «Գէթ հանդիստ կեցիր. եթէ ինչ տար քեզ, մի աշխատիր ինչս տալու:»

Բարի, ժողովուրդն ասով գոհ կ'ըլլար:

Սակայն երկտասարդութիւնը գոհ չէր ըլլար: Սոյդ է թէ մարդս երկու թագուն զօրութիւն ունի որք մինչև մահ կը պատերազմին. մին շրջահայեաց և անխռով է, իրութեան կը յարի, կը հաշուէ, կը կշռէ զայն, և անցեալը կը դատէ. միւսն ապագային ծարաւի է և դէպ անծանօթը կը խոյանայ:

Երբ կիրքը մարդս կը քշէ, բանաւորութիւնն եռանդն կ'երթայ լարով և վտանգը կ'իմացնէ իրեն. բայց երբ մարդս բանաւորութեան ձայնը լսելով կանգ կ'առնու, և ինքնին կ'ըսէ. «Իրաւ է,

Հ.Ս.Խ.Հ. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀՄ
C.C.P.A. ՊՈՂՈՂԱՅԻՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
7/XI. 1922
ԵՐԵՎԱՆ, Մաշտոցյան
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

խենդ եմ. ձեր կ'երթայի:» Եւ կիրքը կը դոչէ. «Հնայա ես, ուրեմն պիտի մեռնիմ:»

Ուստի անձկութեան անմեկնելի զգացում մը սկսաւ եռալ ամեն նորածիլ սիրտերու մէջ: Երիտասարդներն աշխարհիս վեհապետներէն հանդստութեան դատապարտուած, ամեն տեսակ իմաստակներու, անգործութեան և ձանձրութեան յանձնուած ըլլալով, կը տեսնէին որ իրենցմէ կը հեռանային այն փրփրալի կոհակներն որոնց դէմ պատրաստեր էին իրենց բազուկները: Խղճալ շփոթած այս ամեն ըմբիշներն անտանելի թշուառութիւն մը կ'զգային իրենց հոգիին մէջ: Ամենէն հարուստներն անառակ եղան. միջակ հարստութեան մը տէր անձինք վիճակ մ'առին, և համակերպեցան կամ դատարորութեան, կամ զօրականութեան. ամենէն աղքատները մեծ մեծ բառերու աւիւնովը գրաւեցան առանց համոզումի և աննպատակ գործողութեան սոսկալի ծովը ընկղմեցան: Եւ որովհետև մարդկային տկարութիւնը ընկերակցութիւնը կը փնտռէ, և մարդիկ բնութեամբ երամակներ են, քաղաքականութեան ալ խառնուեցան: Պահնորդներն դէմ օրէնսդիր խորհրդարանին բազրտոներուն վրայ պատերազմելու կ'երթային. կը վազէին ներկայ դտնուելու թատերական ներկայացումի մ'որու մէջ Թալմա կեղծամ մը դրուելով կեսարին կը նմանէր, աղատական երեսփոխանի մը թաղումին կ'երթային խուժելով: Բայց երկու դիմադիր կուսակցութեան անդամներուն մէջ չկար մէկը, որ իր տունը դառնալով դառնապէս չզգար իր կեանքին դատարկութիւնը և ձեռներուն աղքատութիւնը:

Այն միջոցին ուր արտաքին կեանքն այսքան ժժգոյն և դժուձ էր դուրսը, ընկերութեան ներքին կեանքն ալ տխուր և լուին կերպարան մը կ'առնուր. ամենասաստիկ կեղծաւորութիւն մը կար բարուց մէջ. անզլիական դաղափարներ Ջերմեռանդութեան հետ միանալով, ղառարթութիւնը աներևոյթ ըրեր էին: Թերևս այս իրողութեան մէջ նախախնամութեան մատը կար, որ արդէն իր նոր ձամբաները կը պատրաստէր, թերևս ապագայ ընկերութիւններու յառաջախաղաց հրեշտակը կար, որ կիներուն սրտին մէջ արդէն կը սերմանէր մարդկային անկախութիւնը զոր օր մը պիտի պահանջեն անոնք: Բայց ստոյգ է որ յանկարծ, — անլուր բան, — Բարիզի բոլոր սրահ-

ներուն մէջ մարդերը մէկ կողմ անցան, և կիներն ալ միւս կողմը, և այսպէս կիները հարևնցուներու պէս ձերմակ հագած, մարդերն ալ որբերու պէս սև հագած՝ սկսան դիրար չափել նայուածքով:

Թող իւրաքանչիւր որ քաջ դիտնայ թէ սոսկալի խորհրդաշնչան մ'է այս սև զգեստը զոր մեր ժամանակի մարդերը կը հագնին. այս զգեստը հագնելու համար նախ հարկ եղաւ որ զրահները կտոր կտոր և նկարակերտութիւնները ծաղիկ առ ծաղիկ ընկնին: Մարդկային միտքն է այս ամեն պատրանքը տապալողը. սակայն ինքն ալ այս տապալումին սուգը կը կրէ որպէս զի մխիթարուի:

Այս ընդհանուր փոփոխութիւնն ազդեցութիւն ունեցաւ ուսանողներուն և ձարտարապետներուն բարուց վրայ, այն բարուց կ'անդրադառնամ, որք այնքան համարձակ, դեղեցիկ և բոլորովին պատանեկան էին: Մարդերը՝ կիներէն բաժնուելու առեն փոփոխով խօսք մ'ըսեր էին որ մահածին վէրք կը տայ. այս խօսքն էր արհամարհանք: Ասի ըսելէն ետք դինին և պոռնիկներուն անձնատուր եղեր էին. նաև ուսանողներն ու ձարտարապետներն անոնց անձնատուր եղեր էին. սէրն ալ փառքին ու կրօնքին պէս կը նկարուէր. հին պատրանք մ'էր այն: Ուստի բոլոր ուսանողները կ'երթային. էրէնեները, այն կարի մտախոհ, վիպային դասն որու սէրն այնքան կաթոգին և քաղցր էր, տեսաւ որ կրպակներուն տրապիզներուն ձդուած է ինք: Ողքատ էր կրիւզելեը, և ալ չէր սիրուեր. կ'ուզէր բօսյա և դլխարկ ունենալ, ուստի ծախուեցաւ: Ո՛ թշուառութիւն, այն երիտասարդն որ կը պարտաւորէր սիրել կրիզելեը և անորմէ ալ սիրուիլ. որ ատենօք վէրիէրի և Րոմէնվիլի անտառները կը տանէր զան, կամ միասին կ'երթար դալարեաց վրայ պարելու, ծառերուն ներքև ընթրելու. այն երիտասարդն որ ձմեռուան երկար դիշերներն առջի իրիկունէն կրպակին ներսը դալով ձրագին քով կը խօսակցէր, և կրիզելեին ձակատին քրտինքովը թրջուած հացին, ինչպէս նաև իր վեհ և անշուք սիրոյն մասնակից կ'ըլլար, այն երիտասարդը կ'ըսեմ, այն միևնոյն մարդը, որ երեսի վրայ ձդած էր խեղճ աղջիկը, շուայտութեան պիշեր մը բոզանոցի մը ներսը վերատին դունատ և կապարադոյն, սպառսպուռ կորսուած, շուրթերով նօթի և սրտով բոզ կը դանէր նոյն խեղճ աղջիկը:

Ահա այն առեւներն երկու բանաստեղծ, որք Նաբոլէոնէն եաք դարուս երկու վսեմագոյն հանճարներն էին, սկսեր էին իրենց կեանքը յատկացնել ժողովելու վշտի և անձկութեան այն ամեն տարրերը, որք սիեզերքիս մէջ ցան ու ցիր կը պտտուէին։ Կէօթէ՝ որ նոր դրականութեան նահապետն է՝ ինքնասպանութեան տանող տրիւիր Վերթերին մէջ նկարագրելէն եաք իր Փօսթին մէջ դծագրեր էր մարդկային այն տխուր կերպարանքը, որու նմանն երբէք եղած չէ չարութիւնը և դժբաղդութիւնը ներկայացնելու համար։ Իր դրուածներն սկսան Ըմմանիական Փրանսա անցնիլ։ Հարուստ, երջանիկ և հանդարտ Կէօթէ՝ իր ուման սենեկին ներսը նստած, պատկերներէ և արձաններէ շրջապատուած ըլլալով իր խաւարաբոյր գործին հայրական ժպիտով մը Փրանսա դալը կը դիտէր։ Պայրն անոր պատասխանեց վշտալի աղաղակով մ՚որ Յունաստանէն սարսուռ տուաւ և Մանֆրէտը անդունդներուն վրայ՝ ի կախ կեցուց, իբր թէ չէութիւն նշանակէր այն սոսկալի հանելուկն որով կը խօսէր ան։

Ներեցէք ինձ, ո մեծ բանաստեղծներ, դուք որ հիմա փոքր ինչ հող էք և հողին ներքև կը հանդչիք, ներեցէք ինձ. դուք կէսաստուածներ էք, իսկ ես միայն տղայ մ՚որ կը տառապի։ Բայց այս ամենը գրելով չեմ կրնար համբերել և կ՚անիծեմ ձեզի։ Ինչո՞ւ չէիք երգեր ծաղիկներուն անոյշ հոտը, բնութեան ձայները, յոյսը և սէրը, այգին և արևը, երկնային կապոյտը և պեղեցկութիւնը։ Անշուշտ կը ճանչէիք կեանքը, անշուշտ տառապեր էիք, անշուշտ աշխարհս ձեր բոլորտիքը կը փլուէր, և դուք իր աւերակներուն վրայ լալով կը յուսահատէիք. անշուշտ ձեր սիրուհիներէն մատնուեր, բարեկամներէն զրպարտուեր, հայրենակիցներէն ալ մատնուեր էիք, և հետևաբար ձեր սրտին մէջ դառնարկութիւնը, ձեր առջևը մահը կը տեսնէիք և վշտի ահագին պատկերներ էիք։ Բայց դուն, աղնիւդ Կէօթէ, ըսէ ինձ, Ըմմանիայի հին անտառներուն աղօթագին մրմունջին մէջ ալ միթէ արական ձայն չկար. քանի որ դեղանի բանահիւսութիւնը քեզի համար պիտութեան քայլն էր, միայն այս երկու քայլերն անմահ բնութեան մէջ չէին կրնար փրկաւէտ բոյս մը գտնել քեզի համար որ իրենց սիրտանն էիր։ Դուն որ ամենաստուածեան մը, Յունաստանի հին բանաստեղծ մը, նաև-

գական ձևերու սիրահար մ՚էիր, չէիր կրնար քիչ մը մեղր դնել այն գեղեցիկ անօթներուն մէջ զոր դիտէիր շինել, դուն որուն բաւէր միայն ժպտիլ և հաւանիլ որ մեղուներն իր շուրթերուն վրայ գան։ Հապա դուն, հապա դուն, Պայրն, Բալչնի քով, Խաչվիայի նաւընչենիներուն տակը, վենետիկեան գեղածիծաղ երկնքիդ ներքև, սիրելի Աբրիական ծովիդ քով չունէիր ամենասիրելի գեղանիդ։ Ո՛ Աստուած. ես որ կը խօսիմ քեզ, և տակաւ մանուկ մ՚եմ միայն, թերևս ճանչեցի այնպիսի աղէտներ, զոր դուն չկրեցիր, պայրըն, այլ սակայն կը հաւատամ յոյսին, այլ սակայն փառք կը տամ Աստուծոյ։

Երբ անգլիական և գերմանական դաղափարները մեր միտքերէն անցան, կարծես տխուր և լուին զղուանք մը զգայինք, զղուանք որու եռեւէն կը դայ ջղաձգային սոսկալի սաստնում մը։ Վասն զի ընդհանուր դաղափարներ ձևելը ազբօրակը վատօդի փոխել է, և մեծն Կէօթէյի հոմերական ուղեղն իր մղիչ գործի մը ծծած էր արդիլեալ պատերն բոլոր հեղանիւթը։ Որոնք որ անատեն չկարդացին Կէօթէյին գիրքը, կարծեցին թէ այս մասին ամենևին տեղեկութիւն չունէին։ Խեղճ արարածներ. պայթումն իրր փոշիի հատեր քշելով տիեզերական կասկածին անդունդը գլորեց զանոնք։

Երկնային և երկրային ամեն բաները ուրանալու նման քան մ՚եղաւ այս գլորումը, որ կրնայ հմայութեան փարատում, կամ՝ եթէ կ՚ուզես՝ անյաջողութեան անուանիլ, իրր թէ թմբիրով մը գրաւուած մարդկութիւնը մեռած կարծուէր այն անձերէն որք անոր երակին զարկը կը զննէին։ Այն գինուորին նման, որուն ատենօք «Ինչի՞ կը հաւատաս», հարցուցին և որ ամենէն առաջ, «Ինձի», պատասխանեց, Ֆրանսայի երիտասարդութիւնը՝ նոյն հարցումը լսելով, ամենէն առաջ՝ «Ոչինչ», պատասխանեց։

Անատեն կարծես թէ երկու բանակատեղի կազմուեցաւ. մէկ կողմն էին վառ ու բորբոք և վշտաբեկ միտքերը, այն ամեն հոգիներն որք իրենց զգացումները դուրս կը տան և որք անսահմանութեան հարկաւորութիւն ունին. ատոնք իրենց զլուխը ծուխային լալով, հիւանդային երազներով ծրարուեցան, և դառնութեան ովկիանոսի մը վրան ալ ոչ այլ ինչ տեսնուեցաւ բայց միայն դիւրաբեկ եղեգներ։

Մխս կողմն էին նիւթական մարդերը. աստղք ալ իրական վայելքմ ներու մէջ կանգուն և հաստատուն կեցան, և միայն մէկ հոդ ուննեցան, այսինքն համրել իրենց ունեցած ստակը: Մին հեծկլտանք մը, միւսն ալ քրքիջ մ'եղաւ, մին հոգւեն, միւսը մարմինէն արտադրուելով:

Ուստի հոգին սպսէս կը խօսէր.

«Ափսո՛ս, ափսո՛ս, կրծքը կ'անհետի. երկնից ամպերն անձրեւի փոխուելով կ'ընկնին. ալ ոչ յոյս և ոչ ակնկալութիւն ունինք, ոչ ալ խաչաձև երկու սև փայտի կտոր որպէս զի առջևը տարածենք մեր բազուկները: Ապագային աստղը հալիւ կը ծագի, չկրնար հոգիներէն ելնել. ամպերով ծրարուած է այն, և՝ ձմեռնային արեգակին պէս՝ իր բոլորակին մէջ արեան կարմրութիւն մը կ'երեւայ զոր 1793էն պահած է: Ա՛լ սէր չկայ, ալ փառք չկայ: Ինչպիսի թանձր խաւար երկրիս վրայ: Եւ մեռած պիտի ըլլանք երբ պիտի լուսնայ:»

Ուստի մարմինն ալ սպսէս կը խօսէր:

«Մարդս աշխարհիս մէջ կը գտնուի իր զգայանքը գործածելու համար. գեղին կամ սպիտակ մետաղէ շատ կամ քիչ կտորներ ունի, որոնցմով շատ կամ քիչ յարգուելու իրաւունք ունի: Ուտել, խմել, և քնելն ապրիլ է: Գանք այն յարաբերութեանց որք կան մարդերու մէջ. բարեկամութեան առաջին և հիմնական պայմանն է ստակ փոխատալ, բայց մարդս քիչ անգամ կ'ունենայ բարեկամ մը զոր բաւական սիրէ այս պատճառաւ: Ազգականութիւնը ժառանգութեանց կը ծառայէ. սէրը մարմնավարժութիւն մ'է. խնացական միակ վայելումը սնափառութիւնն է:»

Գանդէս գեհին շոգիներէն արտադրուող ասիական ժանտախտին պէս սոսկալի անյոսութիւնը մեծաքայլ կը յառաջանար երկրիս վրայ: Արդէն Շաթօպրիան՝ բանհիւսութեան իշխանը՝ ահռելի կուռքը իր ուխտաւորի վերարկուովը փաթթած և նուիրական բուրվառներուն խունկերովը մերմերէ խորանի մը վրայ դրած էր: Արդէն դարուս ուժեղ գլուխները, որոնց ուժեղութիւնն այնուհետև աւելորդ էր, իրենց անգործ ձեռները կը պրկէին և անոնց ամուլ ափովը թռնաւոր ըմպելին կը խմէին: Արդէն ամէն բան կ'ընկղմէր երբ

չնազայլները գետնէն ելան: Դիաբոլը և գարշահոտ դրականութիւն մ'որ ձևը ունէր միայն, այլ պժգալի ձև մը, սկսաւ ապականակիր արիւնով մը ջրել բնութեան հրէշները:

Ո՞վ պիտի համարձակի երբէք պատմելու այն ամէն իրողութիւնները որք անաաեն կ'անցնէին դպրոցներուն մէջ: Մարդերն ամէն բանի վրայ կը կասկածէին. երիտասարդներն ամէն բան ուրացան: Բանահիւսները յուսահատութիւնը կ'երգէին. պատանիները գպրոցներէն ելան զուարթ դէմքով, կայտառ և շառագոյն երեսով, և հայհոյութիւն ի բերան: Ասկից ի վար գաղղիական բարքն, որ իր բնութեամբը զուարթ և անկեղծ է, միշտ գերազանց ըլլալով, ուղեղները դիւրաբեկ լեցուեցան անզգլիական և գերմանական գաղափարներով. բայց սիրտերը, որք իրենց սաստիկ թերթևութեան պատճառաւ չէին կրնար կրծել և տառապիլ, թօշնեցան իբր հողմաբեկ ծաղիկներ: Այսպէս մահուան սիզբը գլուխէն ոտիքն իջաւ անխռովութեամբ և առանց ցնցումի: Զարին նկատմամբ փոխանակ ատիւն ունենալու բարիէն հրաժարեցանք. փոխանակ յուսահատելու՝ անդգայ եղանք: Տատնուհինդ տարեկան պատանիներ ծաղկաւէտ թուփերու ներքև անփութօրէն նստելով առ զուարճութեան այնպիսի խօսքեր կ'ըսէին որք կրնային վէրապալի անշարժ անտառներուն ահալի սարսուռ մը տալ: Քրիստոսին հաղորդութիւնը, սուրբ Ճաշակը, որ երկնային սիրոյ յաւիտենական խորհրդանշանն է, նամակներ կնքելու կը ծառայէր. պատանիներն Աստուծոյ հայհոյութիւն կը թքնէին:

Երանի՛ անոնց որք ազատեցան այս ժամանակներէն: Երանի՛ անոնց որք անդունդներուն վրայէն անցան երկինք նայելով: Անշուշտ դժնութեան այսպիսի երանելիներ, և աստղք պիտի ցաւին մեր վրայ:

Դժբաղդաբար իրաւ է որ հայհոյութեան մէջ այժմ մեծ կորուստ մը կայ որ յորդալիր սիրտը կ'սփոփէ: Անաստուած մ'իր ժամացոյցը հանելով երբ քառորդ մը կը տար Աստուծոյ զան շանթահարելու համար, անշուշտ բարկութեան և սոսկալի վայելքմի քառորդ մ'էր այն զոր ինքն իրեն կը հայթայթէր: Յուսահատութեան յատկին ծայրագնացն էր, երկնային ամէն զօրութիւններու դէմ անանուն բողոք մ'էր այս, խեղճ և ողորմելի արարած մ'էր այն անաստուածն

որ զինքը ձգմռղ ոտքին ներքեւ կը պրկուէր. վշտի մեծ աղաղակ մ'էր այն. և ոմն դիտէ, Թերեւս աղօթք մ'էր այն էակին առջեւ որ ամեն բան կը տեսնէ:

Ս. յայտէս երիտասարդութիւնն իր անպարծ ոյժը յուսահատութիւնը սիրելու կը ծառայեցնէր: Փառքը, կրօնքը, սէրը, աշխարհիս մէջ ամեն բան ծաղրելը միխիթարութիւն մ'է այն անձին համար որ ինչ ընելիքը չգիտեր. այս կերպով ինքզինքը կը ծաղրէ և ինքն իրեն իրաւունք կը տայ, ինչ ընելու պարտաւորիլը ինքն իրեն սորվեցնելով հանդերձ: Բայց ուրիշ բան մ'ալ կայ. այսինքն քաղցը է նեղովը հանդերձ: Բայց ուրիշ բան մ'ալ կայ. այսինքն քաղցը է մարդուս ինքզինքը գժբաղդ համարիլ մինչդեռ լրիւ գաւարակ է և ձանձրացած: Ասկից՝ ի զատ զեղխութիւնը, որ մահուան նկատող սկզբանց առաջին հետեւութիւնն է, հնձանի տակալի երկանաքար մը կ'ըլլայ երբ խնդիրը չլաւտելու վրայ է:

Ուստի հարուստները կ'ըսէին.

«Միայն մէկ բան ձգմարիտ է, այսինքն հարստութիւնը. միւս ամեն բաներն երազ են. վայելենք և մեռնինք:»

Միջակ վիճակի տէր անձինք ալ կ'ըսէին.

«Միայն մէկ բան ձգմարիտ է, այսինքն մոռացումը, միւս ամեն բաներն երազ են. մոռնանք և մեռնինք:»

Աղքատներն ալ կ'ըսէին.

«Միայն մէկ բան ձգմարիտ է, այսինքն գժբաղդութիւնը. միւս ամեն բաներն երազ են. հայհոյենք և մեռնինք:»

Մ'ԹԷ շատ սեւ է, մ'ԹԷ չափազանց է այս: Ի՞նչ կը խորհիս առը վրայ: Մարդատեաց մ'եմ:

Ներուի ինձ խորհրդածութիւն մը:

Հռոմէական կայսրութեան անկումին պատմութիւնը կարդալով անկարելի է չնշմարել այն չարիքը զոր քրիստոնեաները, թէև այնքան հիանալի էին անապատին մէջ, հասցուցին պետութեան երբ զօրութիւն ունեցան:

«Երբ կը խորհիմ, կ'ըսէ Մօնթէսպիէօ, այն խորտնկ տիտուսութեան վրայ որու մէջ յոյն կղերն ընկղմեց աշխարհականները, չվրնայ լրիւ ինքզինքս զսպել կը համեմատեմ զան այն Սկիւթացւոց որոնց վրայ կը խօսի Հերոդոտ, և որք իրենց դերիներուն աչքը կը փո-

բէին ոչպէս զի ոչինչ կարենայ անոնց միտքը զբաղեցընել և արգիլել զանոնք իրենց կոչը ծեծելու: — Խաղաղութիւնը, պատերազմը, զինադուլը, բանակցութիւնը, ամուսնութիւնը, վերջապէս պետութեան ամեն գործերը վանականներուն միջոցով կը կատարուէին: Մարդ չկրնար հաւատալ թէ ուրքան չարիք յառաջ եկաւ այս միջամտութենէն:»

Մօնթէսպիէօ կրնար շարայարել.

«Քրիստոնէութիւնը կայսրերը կործանեց, բայց ժողովուրդները ազատեց. Կոստանդնուպօլսոյ պալատները բարբարոսներուն բացաւ, բայց տանջներուն դուռերն ալ քրիստոսի միխիթարիչ հրեշտակներուն բացաւ: Խնդիրը մ'ԹԷ երկրիս մեծամեծներուն վրայ էը, մ'ԹԷ քրիստոնէութեան հոգն էր մինչև ոսկրներուն ըզգլն ապականած կայսրութեան մը յետին հունչումները, կալվարեան այն տխուր ոյժն որու շնորհիւ բռնամոլութեան կմախքը տակաւին կը շարժէր Հելիոգաբալի և Գարագալլայի գերեզմանին վրայ: Շիտակն ինչ գեղեցիկ և պահուելու արժանի բան էր Հռոմի մտմտան որ նեռոնին խուճկերովը զմուսուած Ս. Տիբերիոսի պատանքին մէջ գրուած էը: Չէ, պարոն քաղաքագէտներ, քրիստոնէութեան պաշտօնն ատոնք պահել չէը, այլ երթալ աղքատները գտնել և ըսել որ խաղաղին. թօղուլ որդերը և խլուրդները որ խայտառակութեան յիշատակարանները կրծեն, բայց մոմեայն կուշտերէն Փրկչին մօրը պէս գեղանի կոյս մը հանել, այսինքն յոյսը, որ հարստահարեալներուն քարեկամն է:

Ահա այս եղաւ քրիստոնէութեան գործը. և հիմակ այնքան տարիներէ՝ ի վեր ինչ ըրին որոնք որ չընկերին այն գործը: Տեսան որ աղքատը հարուստէն, տկարը զօրաւորէն հարստահարուելու կը հանուէր, վասն զի կ'ըսէը.

«Հարուստն և զօրաւորն աշխարհիս մէջ պիտի հարստահարին զիս, բայց հանդերձեալ աշխարհի մէջ երբ պիտի ուզեն արքայութեան գունէն ներս մտնել, գրան առջեւը պիտի բլլամ և ասոնց իրաւարարնին առջեւ պիտի ամբաստանեմ զանոնք:»

Ս. յայտէս, բարեբ, կը համբերեցին աղքատն ու զօրաւորը:

Երբ Քրիստոսի հակառակորդներն աղքատին ըսին.

«Կը համբերես մինչև արդարութեան օրը, բայց արդարութիւն չկայ. յաւիտենական կեանքին կ'սպասես վրէժդ պահանջելու համար, բայց յաւիտենական կեանք չկայ. քու և ընտանեացդ արցունքը, զաւակներուդ աղաղակները և կնոջդ հեծկլտանքը կը ժողվես մահուանդ միջոցին. Աստուծու ոտիցն առջև դնելու համար, բայց Աստուած չկայ :»

Սատյգ է թէ անատեն աղքատն իր արցունքը չորցուց, ըսաւ իր կնիկին որ լուէ. ըսաւ զաւակներուն որ իր հետը գան, և ցուլի մը այժմիկ ելաւ կանգնեցաւ արտին հողին վրայ : Ապա ըսաւ հարուստին.

«Դուն որ կը հարստահարես ղիս, մարդ մ'ես միայն :»

Քահանային նոյնպէս ըսաւ.

«Դուն որ միսիթարեցիր զիս, սուտ խօսեցար :

Ճիշդ այս էր Քրիստոսի հակառակորդներուն ուղածն ալ : Թերևս կը կարծէին այսպէս մարդերուն երջանկութիւնը կազմել՝ աղքատը յաղթահանակաւ ազատութիւնը ստանալու ղրկելով :

Բայց եթէ աղքատն անգամ մը քաջ հասկընալէն ետք թէ քահանաները կը խաբեն, հարուստներն ալ կը կողոպտեն զինքը, թէ բոլոր մարդիկ միևնոյն իրաւունքն ունին, թէ ամեն բարիք այս աշխարհիս կը վերաբերի, թէ իր թշուառութիւնն ամբարիշտ է. և եթէ աղքատն ամեն բան ուրանալով և միայն ինքն իրեն և իր բազմութեան հաւատալով օրին մէկն ելնէ ըսէ. «Պատերազմ հարուստին դէմ, ես ալ կ'ուզեմ այս աշխարհիս վայելումը, քանի որ ուրիշ վայելում չկայ. իմն է երկիրը, քանի որ երկինք դատարկ է, իմն և ամենուննէ այն, քանի որ ամենքը հաւասար են. » Ո՛ Հոյակապ պատճառաբանութիւն, ինչ պիտի ըսէք այդ աղքատին եթէ յաղթուի, դուք որ այս աստիճանը հասցուցիք զան :

Անշուշտ մարդասէր էք, անշուշտ իրաւունք ունիք ազատային համար, և պիտի դայ օր մ'ուր պիտի օրհնուիք. բայց տակաւին ոչ. յիրաւի չենք կրնար օրհնել ձեզի : Առեն մ'երբ հարստահարիչն «Իմն է երկիրը,» կ'ըսէր, «Երկինքն ալ իմն է,» կը պատասխաներ հարստահարեալը : Հիմակ ինչ պատասխանէ :

Ներկայ դարուս բոլոր հիւանդութիւնը երկու պատճառ ունի.

1793էն և 1814էն անցնող ժողովուրդը սրտին մէջ երկու վէրք ունի : Ան ամեն բաներն որք կային, ալ չկան. այն ամեն բաներն որք պիտի ըլլան, տակաւին չեղան : Ուրիշ տեղ մի ընտուեր մեր հիւանդութեանց պաղնիքը :

Ահա մարդ մ'որու տունը քար ու քանդ է, ինքը փլեց ղայն ուրիշ մը շինելու համար : Աւերներն իր դաշտին վրայ կը կենան, և նոր քարերու կ'սպասէ իր նոր շէնքին համար : Ան միջոցին ուր ան պատրաստ է իր քարերը կարելու և թևը սոթթելով, բահը ձեռքը առնելով շաղախը կազմելու, կը դան կ'ըսեն իրեն թէ քարերը կը պակսին և խրատ կը տան իրեն որ հին քարերը ձերմակէ և դործածէ : Ինչ կ'ուզես որ ընէ ան, քանի որ աւերակի բեկորներ չուզեր իր ձագերուն բոյն մը շինելու համար : Սակայն քահանային խորունկ է, դործներն ալ այնքան տկար որ չեն կրնար քարերը հանել անկից : «Սպասէ, կ'ըսեն մարդուն, կամաց կամաց պիտի հանուին քարերը, յուսա, աշխատէ, յառաջ անցիր, ետ դնա :» Եւ ուրիշ ինչեր չեն ըսեր անոր : Բայց նոյն ատեն այն մարդը, ալ իր հին տունը չունենալով և ոչ ալ տակաւին նորը՝ չիւտեր թէ ինչպէս պատսպարուի անձրևէն, ինչպէս պատրաստէ իր դիշերուան ընթրիքը, ուր աշխատի, ուր հանդչի, ուր ապրի, ուր մեռնի, և իր զաւակները նորածին են :

Կամ սարօրէն կը սխալիմ, և կամ մենք ահա այս մարդուն կը նմանինք : Ո՛ ապադայ դարերու ժողովուրդներ, երբ ամառնային ջերմագին օր մը հայրենեաց դալարազարդ դաշտերուն մէջ ձեր աբօրներուն վրայ ծուռած պիտի ըլլաք, երբ պայծառ և անարատ արևի մը ներքև երկրիս այսինքն ձեր բերրի մօրն իր առաւօտեան ղեհստային բանուորին այսինքն իր ամենասիրելի զաւկին համար ժպտիլը պիտի տեսնէք. երբ քրտինքին սուրբ կրտութիւնը ձեր հանդարտ ճակատներուն վրայէն սրբելով ձեր նայուածքը պիտի ժուռաձէք անբաւ հորիզոնին վրայ ուր մարդկային հունձքին մէջ ամեն հասկերը հաւասար պիտի ըլլան, և միայն հովտի շուշաններ ու մարդարտածաղիկներ պիտի տեսնուին դեղնող ցորեններուն մէջ, ո՛ ազատ մարդեր, երբ անատեն Աստուծու շնորհակալ պիտի ըլլաք տեսնելով որ այս հունձքին համար ծներ էք, յիշեցէք մեզի

որ ձեր հետը չպիտի բերէք. ըսէք իրարու թէ շատ սուղի նստաւ մեզ այն հանգստութիւնը զոր պիտի վայելէք, մեր վրայ աւելի ցաւեցէք քան թէ ձեր ամէն հայրերուն վրայ, վասն զի շատ դժբաղդ դուխիւններ ունինք որք կարեկցութեան արժանի կ'ընէին զանոնք, քայց կորուսինք ինչ որ անոնց միխիթարութիւն կը տար:

ԳԼՈՒԽ Գ

Պիտի պատմեմ թէ ինչ աւելիս նախ դարուս հիւանդութեամբը քունեցայ:

Դիմակաւորութեան գբօսանքէ մ'ետք մեծ հայկերոյթի մը սեղանը նստեր էի: Բոլորտիքս էին շքեղ հագուստներով ծպտեալ բարեկամներս. ամէն կողմ գեղեցկութեամբ և ուրախութեամբ փողփողուն երիտասարդներ և կիներ կային. աջս ձախս կողմն ընտիր կերակուրներ, սրուակներ, հայելիներ, ծաղիկներ, գլխուս վերեն երաժիշտներու աղմկալի խումբ մը, դիմացս ալ սիրուհիս կար, հոյակապ արարած մ'որու վրայ հոգի կը տային:

Տանելինը տարու էի, ամենեին դժբաղդութիւն մը, ոչ ալ հիւանդութիւն մը չկրեր էի. ամբարտաւան ու միանգամայն անկեղծ բնաւորութիւն մը, ամէն յոյսերը և յորդալի սիրտ մ'ունէի: Գինին շոգինեն երակներուս մէջ կ'եռային. կը դանուէի դինովութեան այն վայրկեաններուն մէկին մէջ ուր ամէն լսածդ ամենասրելի սիրուհիդ վրայ կը խօսի հետդ: Անտես բոլոր բնութիւնը կ'երևայ քեզ իբր հազարաւոր երեսիներ (facette) ունեցող թանկագին գոհար մ'որու վրայ խորհրդաւոր անունը գրուած է: Կ'ուզես յօժարակամ համբուրել այն ամէն անձերը, որոնց ժպտիլը կը տեսնես, և կ'զգաս թէ ամէն էակներու եղբայրն ես: Սիրուհիս պիշերուան համար ժամադրութիւն ըրած էր հետս, և բաժակս յամրաբար շուրթերուս կը մօտեցընէի անոր նայելով:

Երբ հետս կը դառնայի պնակ մ'առնելու համար, պատառակալը ընկաւ: Ծռուեցայ դետնէն առնելու համար, և առջի անդամ չգտնելով սեղանին փռոցը վեր ըրի պատառակալին ուր

դլորուած ըլլալը տեսնելու համար: Ընատեն սեղանին տակ ծիրուհիս ոտքը տեսայ որ իր քովը նստած երիտասարդի մ'ոտքին վրայ դրուած էր. իրենց սրունքը իրարու վրայ դրեր և փաթթեր էին, և մերթ ընդ մերթ մեղմիկ կը սեղմէին:

Վեր բրի դլուխս անթերի հանդարտութեամբ և ուրիշ պատահական մ'ուզելով շարունակեցի ընթրել: Տարփուհիս և իր քովի երիտասարդը նոյնպէս խիստ հանդարտ էին, հազիւ խօսակցելով և իրարու չնայելով: Երիտասարդն իր արմունկները սեղանին վրայ դրած էր և կատակ կ'ընէր ուրիշ կնիկի մը հետ որ իր մանեակը և ապարանջանները կը ցուցընէր անոր,

Սիրուհիս անշարժ կը կենար. աչերնալ անշարժ և մեղկութեամբ ողողուած էին: Մինչև ընթրիքին վերջը դիտեցի երկուքն ալ, և իրենց թէ՛ շարժուձևերուն և թէ՛ երեսներուն վրայ չտեսայ բան մը որով մատնուէին անոնք: Վերջապէս երբ միրգ ուտելու կարգն եկաւ, սեղանի ղեկչակ վար ձգեցի կամայ մը, և նորէն ծռուելով զանոնք միևնոյն վիճակին մէջ, այսինքն պնդիս իրարու միացած դտայ:

Խօսք տուեր էի տարփուհիս այն դիշերն իր տունը տանելու ղինքը: Ա՛յրի էր ան, և հետևաբար խիստ ազատ՝ շնորհիս ծերպղպատնի մ'որ հետը կ'ընկերանար և խնամակալ կնիկի պաշտօն կը վարեր քովը: Երբ սիմնադարդ դահլիճէն կ'անցնէի, տարփուհիս կանչեց զիս.

« Օ՛ն, մեկնի՛նք, Օգթավ, ահա պատրաստ եմ, ըսաւ:

Սկսայ խնդալ և դուրս ելայ առանց պատասխանելու: Քանի մը քայլ առնելէն ետք դուռի քարի մը վրայ նստայ: Զգիտեմ թէ ինչ բանի վրայ կը խորհէի: Իր մատնութեամբը զիս կարծես ապշեց և միամիտ մ'ըրած էր այս կինն որուդէմ երբէք չնախանձեր էի և որու վրայ երբէք կասկած մը չունեցեր էի: Ամենևին կասկած չէր թողուր ինչ որ պահ մ'առաջ տեսեր էի. կարծես լախտի հարուածէ մը ընդարմացեր էի. չեմ յիշեր ամենևին թէ ինչ եղաւ այն միջոցին զոր այս քարին վրայ անցուցի. միայն մէկ բան միաքս է. այսինքն մեքենայաբար երկինք նայելով և աստղի մը սրանալը տեսնելով երթալս բարև ըսի այն փախուսիկ նշոյլին ուր

բանահիւսները կործանուած աշխարհ մը կը տեսնեն և ծանրապէս դլխարկս հանելու այն աստղին :

Տունս դացի խիստ հանդարտօրէն , ոչինչ կրելով , ոչինչ զգալով , և կարծես խորհրդածութենէ զրկուած : Սկսայ զգեստներս հանել , և անկողին մտայ . բայց հազիւ դլուխս մաքրին վրայ դրեր էի , և ահա վրիժառութեան ոգիները այնքան ուժգնապէս բռնեցին դիս որ յանկարծ պատին ուղղութեամբն ելայ կանգ առի , իբր թէ մարմնոյս բոլոր ջիղերը փայտէ եղած ըլլային : Անկողնէս վար իջայ ձեռնամած դոչնչով , և ոտքիս մատերուն ջիղերն այնքան պրկուեր էին որ միայն ներբաններովս գետինը կը կոխէի : Այսպէս ժամի մը չափ անցուցի՝ բոլորովին խենդ և կմախքի մը պէս կանգուն ըլլալով : Զգացած բարկութեանս առաջին տպաւորութիւնն եղաւ այս :

Այն մարդը զոր յանկարծ բռներ էի տարփուհիիս քովը , մտերմագոյն բարեկամներուս մին էր : Հետևեալ օրն իր տունը դացի ՏԷժընէ անուն երիտասարդ փաստաբանի մը հետ . տարձանակներ և ուրիշ վկայ մ'առինք , և Վէնսէնի անտառը հասանք : Մինչև մեր հոն հասնիլը զգուշութիւն ընելով ոչ խօսեցայ և ոչ ալ մտեցայ հաւկառակորդիս : Այսպէս իրեն զարնելու և թշնամանք ընելու փափաքս զսպելի . ըստ որում այս տեսակ բռնաբարութիւնները միշտ սոսկալի և անօգուտ են քանի որ օրէնքը կանոնաւորապէս կատարել թոյլ կը տայ : Բայց չկրցայ համբերել և ուղղակի իրեն նայեցայ : Մանկային հասակի ընկերներէս մին էր ան , և շատ տարիներէ 'ի վեր շարունակ փոխադարձ ծառայութիւններ ըրեր էինք իրարու : Պատարիլապէս դիտէր տարփուհիիս վրայ ունեցած սէրս , նաև շատ անդամ հասկցուցած էր ինձ թէ այս տեսակ յարաբերութիւններ նուիրական են բարեկամի մը համար , և թէ չէր կրնար զիս մատնելու աշխատիլ եթէ նաև ինծի հետ միևնոյն կինը սիրէր : Վերջապէս ամենայն նկատմամբ վստահութիւն ունէի իր վրայ , և թերևս չկար մարդկային արարած մ'որուն ձեռքը այնքան մտերմապէս սեղմած ըլլալի որքան իր ձեռքը :

Հետաքրքրութեամբ , անշապաբար կը նայէի այս մարդուն որու բարեկամութեան վրայ իբր հին ժամանակի դիւցազուն մը խօսիլը լսեր էի և որուն պահ մ'առաջ սիրուհիս դգուելը տեսեր էի : Կեանքս մէջ առաջին անդամն էր որ հրեշ մը կը տեսնէի : Դաժանաբար և խրոխտաբար իրեն կը նայէի ինչպէս կազմուած ըլլալը դիտելու համար : Անսպէս կ'երևար ինձ թէ ամենևին չտեսեր էի զինքն , այսինքն այն անձը զոր տասնամեայ հասակին մէջ ճանչեր էի և որու հետ ամեն օր խիստ անթերի և մտերիմ բարեկամութեամբ մ'ապրեր էի շարունակ : Հոս բաղդատութիւն մը պիտի ընեմ :

Սպանիական թատերդութեան մը մէջ , զոր ամեն մարդ կը ճանչէ , երկնային արդարութեան կողմէն ղրկուած քարէ արձան մ'անառակի մը տունն ընթերելու կը դայ : Անառակն ալեկ կը համբերէ և կը չանայ անտարբեր երևալու . բայց արձանն իր ձեռքը կ'ուզէ , և երբ կը տայ ձեռքը , մարդը մահաշունչ դյուրտով մը կը զրաւուի և չզաձգային սարսուռներ կ'ունենայ :

Արդ կենացս մէջ ամեն անդամ որ երկար ժամանակ վստահութեամբ հաւատացեր եմ կամ բարեկամի մը , կամ սիրուհիի մը , և երբը յանկարծ իմացեր եմ խաբուիլս , կրած եմ այնպիսի տպաւորութիւն մը զոր անկարելի է ինձ մեկնել առանց համեմատելու արձանին ձեռքի սեղմումին : Ստուգապէս մարմարիոնին տպաւորութիւնն ունի այն , իբր թէ իրութիւնը՝ իր բոլոր մահաշունչ դրաւորութեամբը համբոյր մը տալով կը սառնահարէր զիս . քարաշէն մարդուն շօշափումն է այս :

Ափսոս , սոսկալի սեղանակիցը շատ անդամ դուռս զարկած էր . շատ անդամ միասին ընթրած էինք :

Սակայն կարգադրութիւններն եղան . հակառակորդս և ես միևնոյն ուղղութեամբ և յամրարար մօտեցանք : Նախ ինքը պարպեց ատրճանակը և աչ թևէս վիրաւորեց զիս : Անմիջապէս ատրճանակս միւս ձեռքովս բռնեցի , բայց չկրցայ վերցընել , վասն զի այժ չունէի , և մէկ ծունկի վրայ ընկայ :

Անառակն թշնամիս անհանդարտ կերպարանով՝ և խիստ գունատ երեսով արագօրէն յառաջանալը տեսայ : Վկաներս ալ միևնոյն պահուն վազելին՝ տեսնելով թէ վիրաւորուեր էի . բայց թշնամիս մեկուսեց զանոնք և վիրաւոր թևիս ձեռքը բռնեց : Գլուխները սեղմուեր էին , և չէր կրնար խօսիլ . տեսայ իր վիշտը : Կը կրէր այնպիսի սոսկալի վիշտ մ'որու նմանը մարդս չէ զգացած :

«Կորի՛ր, դուչեցի, կորի՛ր, գնա՛ սրբուելու . . . Ին անկողնին սաւաններովը :»

Կը հեծկլտար ան, նաև ես :

Ձիս կառքի մը մէջ դրին ու բժիշկ մը պտայ : Վէրքս ծանր չգտուեցաւ, վասն զի գնդակն ոսկրներուն դպած չէր . սակայն այնքան սաստիկ դղդռուած էի որ անկարելի եղաւ անմիջապէս դարմանել վէրքիս : Ան միջոցին ուր կառքը կը մեկնէր, դունակէն ներս երեքուն ձեռք մը տեսայ . հակառակորդս էր որ դարձեալ եա եկած էր : Պատասխանի տեղ գլուխս օրեցի . այնքան կապտեր էի որ՝ի նանիր ջանք մը պիտի ընէի ներելու անոր թէև քալ կըզ դայն թէ անկեղծ էր իր գիղջը :

Երբ տունս հասայ, շատ մեղմէ գիս արիւնս որ առատօրէն կը հոսէր թևէս . վասն զի ակարութեանս շնորհիւ ազատեցայ բարկութենէս որ վէրքէս աւելի ցաւ կը տար ինձ : Հեշտութեամբ պատկեցայ, և կարծեմ ոչինչ խանգ եմ այնքան ախորժանօք որքան այն առաջին բաժակ մը ջուրը որ տուեցաւ ինձ :

Ընկողնին մտնելէս եաք տենդ եկած էր վրաս : Ահա անատեն սկսայ արցունք թափել : Անկարելի էր ինձ ըմբռնել չէ թէ սիրուհիս գիս սիրելէ դադրիլը, այլ գիս խաբած ըլլալը : Չէի հասկնար թէ կին մ'ինչ պատճառաւ կընայ սուտ խօսիլ մարդու մ'երբ ուրիշ մը կը սիրէ, քանի որ ոչ պարտաւորութենը, և ոչ շահը կ'ստիպէ զան սուտ . օրը քանի անգամ Տէժընէին կը հարցունէի թէ ինչպէս կարելի է այս բանը :

«Եթէ իր երիկն ըլլայի, կ'ըսէի, կամ եթէ իր սերը սակով դնէի, կը հասկնայի գիս ինչու խաբելը . բայց եթէ ոչ չէր սիրեր գիս՝ ինչո՞ւ չէր ըսեր չսիրելը . ինչո՞ւ համար կը խաբէր գիս :»

Չէի ըմբռներ թէ կարելի է սուտ խօսիլ սիրոյ մասին . անատեն տղայ մ'էի, և կը խոստովանիմ թէ հիմակ ալ չեմ ըմբռներ այս սոսկաթօսութենը :

Ամեն անգամ որ սիրահարած եմ կնիկի մը, ըսեր եմ իրեն սիրահարիլս, և ամեն անգամ որ դադրեր եմ կին մը սիրելէ, դադրիլս նոյնպէս ըսեր եմ միևնոյն անկեղծութեամբ, վասն զի միշտ կարծեր եմ թէ այս տեսակ բաներու վրայ մենք մեր կամքովը բան մը չենք կրնար ընել, և թէ տառապանքի մէջն է միայն ճշիրը :

Տէժընէ՝ ամեն ըսածներուս իբր պատասխան՝ կ'ըսէր ինձ :

«Ապիրատ մ'է այն կինը . խօսք տուր ինձ զի գինքը չտեսնելու :»

Հանդիսաւոր կերպով երդում ըրի զի չտեսնելու զան : Նաև խրատ տուաւ ինձ որ ամենևին նամակ չգրեմ անոր՝ և ոչ իսկ յանդիմանութիւն ընելու համար, և չպատասխանեմ՝ եթէ ինք գրէր ինձ : Խոստացայ այս ամեն ուզածները, գրեթէ զարմանալով ուզեցան վրայ և սրտմտելով թէ ինչպէս կրնար հակառակը ենթադրել :

Սակայն երբ կրցայ անկողնէս ելնել և սենեկիս զուրս ելնել, առջի գործս եղաւ սիրուհիս տունը վազել : Իր սենեկին մէկ խորշն աթոռի մը վրայ նստած, երեսը վհատած և բոլորովին անկարգ վիճակի մէջ գտայ զինքը : Ամենատաստիկ յանդիմանութիւններ թափեցի իր վրայ . յուսահատութեամբ արբշիռ էի : Բոլոր տունը ոտք հանելու չափ կը գոչէի, և միևնոյն ժամանակ արտասուքն այնքան սաստիկ կերպով խօսքս կը կտրէր որ անկողնին վրայ կ'ընկնէի համաձայնապէս արտասուելու համար :

«Ա՛խ, գրուժան, ա՛խ, ապիրատ, կ'ըսէի լալով, գիտես որ պիտի մեռնիմ մատնութեանդ պատճառաւ . մահս հաճոյք մ'է քեզի համար . ինչ ըրի քեզ :»

Վիլը նեղութենով ըսաւ թէ հրապարակած և իր կամքին հակառակ յափշտակուած էր . թէ ոսոխս այն աղեղալի ընթերիքին ժամանակ գինեալած էր գինքը, թէ սակայն երբէք անձնատուր չեղեր էր անոր . թէ վայրկեան մ'ինքզինքը մոռցած էր . թէ յանցանք մ'էր իր ընթացքն և չէ թէ ոճիր մը . թէ վերջապէս ինձ ըրած գեշութենը քալ կը տեսնէր, թէ սակայն եթէ չներէի իր այս յանցանքը, ինքն ալ պիտի մեռնէր : Անկեղծ զղջումին ամեն արտասուքները թափեց և վշտին բոլոր ճարտասանութեամբը խօսեցաւ գիս մխիթարելու համար . սենեկին մէջ տեղը ծունկի վրայ եկած էր՝ գունատ և մելամաղձոտ, բոպան կիսաբաց, և մազերն ուսերուն վրայ ցրուած . երբէք այնքան գեղեցիկ չտեսեր էի սիրուհիս, և սոսկումով կը սարսռէի միևնոյն ատեն այն գգայութիւններս այս տեսարանէն կը զգուէին :

Զուրս ելայ յուսահատեալ, զի ոչինչ տեսնելով և հագիւ կանգուն կենալու կարող ըլլալով : Չէի ուզեր գնալ տեսնել այս կի-

նը, սակայն քաւորդէ մ՚եւոք իր տունը գայլի նորէն: Չգիտեմ ինչ յուսահատական այժ մը հոն կը մղէր զիս. կարծես անդամ մ՚ալ այս կինը վայելելու, իր հոյակապ մարմնոյն վրայ այս ամէն արտասուքը խմելու և ապա զինքն ու միանգամայն զիս մեղցնելու թագուն փափաք մ՚ունէի: Երկար չընեմ, սաստիկ կ՚ատէի և իրը Աստուած կը սիրէի այն կինը. կ՚զգայի թէ իր աչքն իմ կործանումս էր, թէ սակայն առանց իրեն ապրիլն անկարելի էր: Փայլակի մը պէս վեր ելայ, ամենէն ծառայի մը հետ չխօսելայ, ուղղակի ներս մտայ, ուսն զի կը ճանչէի տունը, և իր սենեկին դուռը հռեցի:

Տեսայ որ իր հայելիին առջև անշարժ նստած և դոհարեղէններով զարդարուած էր: Սենեկի սպասուհին անոր գլուխը կը զարդարէր. իսկ ինքը ձեռքը կարմիր շղարշի կտոր մը բռնած էր զոր թեթեւակի այտերուն կը քսէր: Կարծեցի թէ երազ կը տեսնեմ. չէի կրնար հաւատալ թէ ինքն այն կինն էր զոր քաւորդ մ՚առաջ վշտաբեկ և դեռնը երկնցած տեսեր էի. արձանի մը պէս կեցայ: Իսկ ան՝ իր դրան բացուիլը լսելով գլուխը դարձուց, ժպտեցաւ և, «Գունե՛ս» ըսաւ ինձ: Պարահանդէս պիտի երթար և ոսոխիս կ՚սպասէր հետն երթալու համար: Ճանչեց զիս, շուրթերը սեղմեց և յօնքը պռստեց:

Քայլ մ՚առի դուրս ելլելու համար: Կը նայէի անոր յղկուն և անուշաբոյր ծոծրակին որու վրայ իր մազերը կապուեր էին և ուր դոհարեղէն սանար մը կը փողփողէր. այս ծոծրակին՝ որ կենսական ոյժի կենդրոնն է՝ դժոխքէն աւելի սև էր. երկու փայլուն հիւսակներ դալարուեր էին հոն, և անոնց վերևն արծաթէ թեթեւ հասկեր կը տատանէին: Ուսերն ու կաթէն աւելի սպիտակ վիզն այս ծոծրակին կարծր և առատ սաւը երևան կը հանէին:

Այս ոլորուն մազերու հիւսակները չգիտեմ ինչպիսի անամօթ պեղկուռթիւն մ՚ունէին որ կարծես կը հեգնէր այն անկարդուռթիւնը ուր վայրկեան մ՚առաջ տեսեր էի զինքը: Ցանկարծ յառաջեցի և դոյ ձեռքիս եռևուռը զարկի տարփուհիս ծոծրակին: Աղաղակ մը չհանեց ան. իր ձեռներուն վրայ ընկաւ. ապա ես դուրս ելայ շտապաւ: Տունս մտնելէն ետք տենդն այնքան սաստկութեամբ զբաւեց զիս որ սոխպուեցայ նորէն անկողին մտնելու: Վէրքս դարձեալ քացուած էր, և այս պատճառաւ շատ ցաւ կը կրէի: Տէժընէ զիս տեսնելու եկաւ. պատմեցի անոր այն ամէն իրողութիւնները որք անցեր էին: Խորունկ լուռթեամբ մտիկ ըրաւ ինձ, ապա ժամանակ մը սենեկիս մէջ մտն եկաւ իրը երկմիտ մարդ մը: Վերջապէս առջևս կանգ առնելով քահ քահ մը ձգեց:

— Մի՛թէ առաջին տարփուհիդ է ան, հարցուց ինձ:

— Ո՛չ, վերջինն է, պատասխանեցի:

Մինչդեռ անհանգիստ քունով մը կը քնէի, կէս գիշերին մօտ թուեցաւ ինձ թէ խորունկ հառաչանք մը լսեցի երազիս մէջ: Բայց աչերս և տեսայ որ սիրուհիս թևերը կուրծքին վրայ առած և անկողնիս քով ոտքի վրայ կեցած էր ճիւաղի մը պէս: Զարհուրանքս զսպելով աղաղակ մը հանեցի՝ կարծելով թէ հիւանդ ուղեղէս ելած ուրուական մ՚է ան: Անկողնէս դուրս նետուեցայ և սենեկին միւս ծայրը փախայ. բայց սիրուհիս ինձ մօտեցաւ, «Ես եմ» ըսաւ, և երկու բազուկովը զիս մարմնովին բռնելով քաշեց տարաւ:

— Ինչ կ՚ուզես իմէ, դոչեցի. թող զիս. կրնամ հիմակ իսկ մեղցնել քեզի:

— Լա՛ւ, մեղցո՛ւր զիս, ըսաւ: Մատնեցի քեզի, սուտ խօսեցայ, խաչատակ և ապիրատ եմ. բայց կը սիրեմ քեզի և չեմ կրնար ապրիլ առանց քեզի:

Իրեն նայեցայ. օրքան գեղանի էր: Մարմնովին կը սարսռէր. իր սիրով ոլոզուն աչերէն հեշտութեան հեղեղներ կը հոսէին. վիզը մերկ էր, շուրթերը հրաւառ: Գիրկս առնելով վերցուցի զինքը:

— Լա՛ւ, ըսի. բայց առաջին Աստուծու որ կը տեսնէ մեզի և հօրս հոգիին վրայ կ՚երդնուիմ թէ հիմակ անմիջապէս կը մեղցնեմ քեզի, նաև զիս:

Սեղանի դանակ մ՚առի որ չմինէյին վրան էր և սնարին վրայ դրի:

— Ինձ նայէ, Օդեթտ, ըսաւ ժպտելով և համբուրելով զիս, խենդութիւն մի ըներ: Եկուր, հոգիս. այդ ամէն սարսափելի բաները միասս կը տան քեզ. տենդ ունիս: Ինձ տուր այդ դանակը:

Տեսայ որ կ՚ուզէր առնուլ դանակը:

— Մտիկ ըրէ՛ ինձ, ըսի անսանեն. չգիտեմ թէ ով ես և ինչ

կատակի խաղ կը խաղաս. բայց ես կատակ չեմ ըներ: Սիրեցի քեզի որքան որ մարդ մը կրնայ սիրել այս աշխարհիս մէջ, և դժբաղ- դութիւնս ու մահս կ'ուզէ որ տակաւին մեղնադարձ սիրեմ քեզի: Եկած ես ըսելու թէ դուն ալ կը սիրես զիս, շատ աղէկ. սակայն աշխարհիս մէջ ամէն նուիրական իրերուն վրայ երդում կ'ընեմ որ եթէ այս պիշերը սիրոդդ ըլլար, ուրիշ մը սիրոդդ պիտի չըլլայ վաղը: Աստուծոյ առջև, Աստուծոյ առջև կ'երդնում, կրկնեցի, թէ իբր սիրուհի ալ պիտի չընդունիմ քեզի, վասն զի որքան կը սիրեմ, նոյնքան ալ կ'ատեմ քեզի: Եթէ ուզես զիս, առաջի Աստուծոյ կ'երդնում թէ վաղը առտու կը մեռչընեմ քեզի:»

Այսպէս խօսելէն ետք կոնակի վրայ պետինն ընկաւ կատարեալ զառանցութեամբ: Իսկ ան լօդիկը իր ուսերուն վրայ նետեց և դուրս ելաւ վազելով:

Տէժընէ այս իրողութիւնը խմանալով ըսաւ ինձ.

— Ինչո՞ւ չուզեցիր այդ կինը. բերնիդ համը կորսուսեր ես. աղօր կին մ'է ան:

— Կատակ կ'ընես, ըսի: Կը կարծե՞ս թէ այսպիսի կին մը կա- րենայ տարփուհիս ըլլալ: Կը կարծե՞ս թէ երբէք պիտի հաւա- նիմ ուրիշի մը հետ սիրել զան. մտածէ անդամ մ'որ ինքն իսկ կը խոստովանի թէ ուրիշ մը կը վայելէ զինքը. և ինչպէս կ'ու- զես որ սիրելս մտնամ որպէս զի ես ալ վայելեմ: Եթէ այսպէս կը սիրես դու, յիրաւի դուխս կը շարժես:

Տէժընէ պատասխանեց թէ ինք միայն բողերը կը սիրէ և թէ այդքան կարեւորութիւն չտար իր սիրոյն:

— Սիրելի Օգթաւս, շարայարեց, շատ բաներ և աղօր բաներ կ'ուզես որք էութիւն չունին: Տեսակ մը տարօրինակ սիրոյ կը հա- ւատաս. թերևս կարող ես այդպիսի սէր մը ղգալու. կը հաւատամ թէ կարող ես, բայց չեմ փափաքիր որ կրես այնպիսի սէր մը: Ուրիշ տարփուհիներ պիտի ունենաս, բարեկամ, և օրին մէկը պի- տի ցաւիս այս դիշերուան իրողութեան վրայ: Երբ այն կինն ևիաւ քեզի դանելու, սոյդ է թէ կը սիրէր քեզի. բայց այս ժամուս թերևս չսիրեր, թերևս ուրիշի մը ծոյն է. սակայն այն դիշեր, այն սենեկին մէջ կը սիրէր քեզի. քեզի ինչ ուրիշ մ'ալ սիրելը: Գե- ղեցիկ դիշեր մ'էր այն քեզի համար, և ապահով եղիր թէ պիտի

ցաւիս յիշելով զայն, վասն զի ան չպիտի պայ տարփուհիդ: Ինչ մ'ամէն բան կը ներէ, բայց ոչ երբէք իր չսիրուելով մերժուիլը: Անշուշտ քու վրայ ունեցած սէրը սոսկալի էր քանի որ քեզի դանելու եկաւ, յանցաւոր ըլլալը գիտնալով և խոստովանելով, թերևս նախազգալով թէ պիտի մերժուի: Հաւատա որ պիտի ցա- վիս այդպիսի դիշեր մը կորսուած ըլլալուդ համար, վասն զի ես ի'ընեմ քեզ թէ ան այնպիսի դիշեր մը թերևս պիտի չունենաս:

Տէժընէի այս ամէն խօսքերուն մէջ ամենազարդ և սաստիկ հա- մոզում մը, փորձառութեան կարի յուսահատական հանդարտու- թիւն մը կ'երևար, հետևաբար իր այսպէս խօսիլը լսելով կը սար- սափէի: Մինչդեռ կը խօսէր ան, դարձեալ տարփուհիիս տունը եր- թալու կամ թէ նամակ մը դրելով զինքը կանչելու բուռն դրգռում կրեցի: Անկարող էի ելնելու. այս անկարողութեան չնորհիւ խոյ- տառակութենէ մ'աղատեցայ որ էր տարփուհիիս ոսոխիս սպասելը տեսնել կամ զինքը ատր հետ առանձին գտնել: Սակայն իրեն նա- մակ դրելու դիւրութիւնը ունէի միշտ. ակամայ կը հարցընէի իւրա- քանչիւր թէ պիտի դար արդեօք եթէ նամակ մը դրէի:

Երբ մեկնեցաւ Տէժընէ, այնքան սոսկալի յուզում մը զգայի որ միտքս դրի որ և է կերպով վերջ տալ այս վիճակիս: Սոսկալի կռիւ մ'ետք պժգումը սիրոյ դէմ յաղթանակեց: Գրեցի տարփու- հիիս թէ երբէք չպիտի տեսնեմ իր երեսը, և թէ ի'աղաչէի որ ան չգայ տունս եթէ չէր ուզեր դուռէս արտաքսուելու վտանգին են- թարկուիլ: Ուժգնակի հնչակը շարժեցի, հրամայեցի որ նամակս կարելի եղածին չափ շուտով տարուի. ծառաս հաղիւ գոցած էր դուռը, և ահա ետ կանչեցի զան: Բայց չլսեց ձայնս. չհամարձա- կեցայ անդամ մ'ալ կանչելու, և երկու ձեռներս երեսիս վրայ դնե- լով ամենաստաիկ յուսահատութեամբ մը համակուած մնացի:

ԳԼՈՒԽ Գ

Հետևեալ օրն երբ արևը ծագեցաւ, առաջին մտածումս եղաւ հարցունել իւրովի:

— Ի՞նչ պիտի ընեմ հիմա։

Պաշտօն մը, գլխաւորմ մը չունէի ամենևին։ Բժշկութիւնը և իրաւաբանութիւնը սորվեր էի, սակայն չկրցեր էի այս երկու արհեստներուն մին ընտրելու որոշումն ընել. սեղանաւորի մը քով վեց ամիս աշխատեր էի այնպիսի անմտագրութեամբ որ չհամբուելու համար հրաժարականս տուեր էի ժամանակին. լաւ ուսումներ առեր էի, որք սակայն հարևանցի էին, վասն զի յիշողութիւն մ՚ունիմ որ վարժուիլ կ՚ուզէ, և որ դիւրութեամբ կը մոռնայ ինչ որ միևնոյն դիւրութեամբ սորված է։

Սէրէն ետք միակ դանձս է անկախութիւնը։ Ձափահասութենէս սկսելով սաստիկ սէր մը նուիրեր էի անկախութեան, և կրնամ թեւրեւս ըսել թէ սրտիս մէջ նուիրագործեր էի զայն։ Օր մը հայրս արդէն խորհելով ապագային վրայ շատ մը պաշտօններու վրայ խօսեցած էր հետս, ինձ թողլով անոնց մին ընտրել։ Պատուհանիս կը նայէին նիհար և միայնիկ կաղամախի մ՚որ պարտէզին մէջ կը տատանէր։ Ես ամեն պաշտօններուն վրայ կը մոռածէի և անոնց մին ընտրելու վրայ կը խորհէի։ Մաքուր այս պաշտօններուն միևչև յետինը քննեցի, ապա անոնց և ոչ մէկին նկատմամբ յօժարութիւն չունենալս զգալով թող տուի որ գաղափարներս ծփան։ Յանկարծ թռչեցաւ ինձ թէ երկիրս կը շարժի, և թէ զգայութիւններս կ՚ըմբռնէին այն թռչողն և անբևեռը ոյժը որ անչքախտութեան մէջ կը քշէ զայն. երկիրս դէպ երկինք ելլ նելը կը տեսնէի. կը թուէր ինձ թէ նաւի մը մէջ էի. կայմի մը պէս կ՚երևար ինձ այն կաղամախին որ առջևս էր. ոտք ելայ թևերս բանալով, և գոչեցի.

— Շատ քիչ բան է երեքին մէջ ծփող այս նաւին վրայ օրուան մը համար անցորդ ըլլալ. շատ քիչ բան է այս նաւուն վրայ մարդ մը, սև կէտ մ՚ըլլալը. մարդ մը պիտի ըլլամ, բայց ոչ մանաւոր տեսակ մարդ մը։

Ես էր ահա առաջին ուխտս զոր տատուչորս տարեկան հասակիս մէջ գրեր էի բնութեան առջև, և այն ատենէն ի վեր ինչ որ ընելու աշխատեր եմ, հօրս հնազանդելու համար աշխատեր եմ, այլ սակայն չկրցեր եմ բնաւ դժկամակութիւնս զսպել։

Ուստի ազատ էի, չէ թէ ծուլութեամբ, այլ կամքով. ասկից ի զատ կը սիրէի Աստուծոյ ամեն ըրածները, բայց մարդուս ըրածներուն մէջ շատ քիչ բան կար որ սիրելի ըլլար ինձ։ Կեանքի իրերուն մէջ միայն սէրը, աշխարհիս մէջն ալ միայն սիրուհիս ձանչեր էի, և չէի ուզեր ուրիշ բան պիտնալ։

Ես այսպէս՝ գարոյն երթնեչէս ետք սիրահար ըլլալով կարծեր էի թէ մինչև կեանքիս վերջը պիտի տևէ սէրս. և ուրիշ ամեն խորհուրդ աներևոյթ եղած էր։

Կեանքս նսեմական էր։ Օրս սիրուհիս տունը կ՚անցունէի. մեծ հաճոյքս էր ամառուան դեղեցիկ օրերը դիւղը տանիլ զինքը, և անտառներուն մէջ իր քովը խոտերուն կամ մամուռներուն վրայ պառկիլ, վասն զի բնութեան տեսարանն իր շքեղութեամբն ինծի համար ուժգնագեղերուն ամենէն զօրաւորն եղած է միշտ։ Սիրուհիս ընկերութիւնները կը սիրէր. ուստի ձմեռը պարահանդէսները և դիմակաւորաց հանդէսները կը վազէինք, հետևաբար այս անգործ կեանքը չէր դադրեր բնաւ, և որովհետև միայն իր վրայ մոածեր էի քանի որ հաւատարիմ մնացած էր ինձ, երբ մտածեց զիս, ուրիշ մոածում չունեցայ մտքիս մէջ։

Գաղափար մը տալու համար այն վիճակին վրայ ուր միտքս անատեն կը գտնուէր, կրնամ լուսադյն կերպով բաղդատել միտքս այն քնակարաններուն մէկին հետ որք այսօր կը տեսնուին և որոնց մէջ ամեն ժամանակներու և ամեն երկիրներու վերաբերող կահ կարասիներ հաւքուած և խառնուած կ՚երևան։ Մեր դարը ձևեր չունի։ Մեր ժամանակին կնիքը չդրոշմեցինք մեր ոչ տուներուն, ոչ պարտէզներուն, և ոչ այն կամ այս բանին վրայ։ Փողոցներուն մէջ կը հանդիպիս այնպիսի անձերու որոնց մօրուքը Անրի Գ-ի իշխանութեան օրերուն յատուկ ձևովը կտրուած է. ոմանք այն ատենուան կերպովն ածիլուած են. ոմանց մազերը Ռափայէլի պատկերին մազերուն պէս, ոմանցն ալ Յիսուս-Քրիստոսի ժամանակուան մարդերուն մազերուն պէս յարդարուած են։ Այսպէս հարուստներուն բնակարանները հետաքրքրական իրերու խուցեր են. հինը, կոթեայն, վերածնութեան ժամանակի ձաշակը, Լուի ԺԳ-ի ժամանակուան ձաշակը, ամեն բան խառն ի խուռն է։ Վերջապէս մեր դարէն ի

զատ ամէն գարերու վերաբերող բաները ունինք, և այսպիսի բան մը ուրիշ որ և է ժամանակ տեսնուած չէ. մեր Ճաշակին ընտրական փիլիսոփայութիւնն է. ինչո՞ր գտնենք կ'առնունք, կ'առնունք այս ինչ բանը՝ իր գեղեցկութեանը համար, այն ինչ բանը՝ իր գիւրութեանը համար, այս բանը՝ իր հնութեան պատճառաւ. այն բանը իր տեղութեանը պատճառաւ իսկ, այնպէս որ բեկորներով կ'ապրինք, երբ թէ աշխարհիս վերջը մօտ ըլլար:

Այսպէս էր միտքս. շատ պիրք կարդացեր էի. ասկից՝ ի զատ նաև նկարչութիւնը սորվեր էի: Շատ բան գոց գիտէի, բայց ոչինչ գիտէի կարդալ, հետևաբար միտքս սպունգի մը պէս պատարկ ու միանգամայն ուռեցած էր: Ամէն բանահիւաներուն կը սիրահարէի հետզհետէ, սակայն բնութեամբ տպաւորութեան խիստ ընդունակ ըլլալով վերջին եկողը միշտ կը զգուեցընէր զիս միւսներէն: Աւերակներու մեծ շուքմարան մ'ըրեր էի ինքզինքս և հասեր էի այն աստիճանն ուր՝ նորը և անծանօթը այնքան շատ խանդ էի որ ալ ծանօթ չունենալով ինքզինքս նոյնպէս աւերակ մը դաներ էի:

Սակայն աւերակին վրայ տակաւին շատ նոր բան մը կար, որ էր սրտիս այրինքն մանկան մը յոյսը:

Այս յոյսը, զոր ոչինչ աղարտած, ոչ ալ ապականած էր, և զոր սէրը ծայրայեղապէս վառած էր, յանկարծ մնահաճին վէրք մը ընդունեցաւ սիրուհիս մտանութենէն: Ընդունած էր վէրքը ամենաբարձր թևաբրկութեանը միջոցին, և՝ երբ կը խորհէի այս վէրքին վրայ՝ հոգիս մէջ կ'զգայի բան մ'որ ջղաձգային շարժումով կը թաղիանար վիրաւոր և հոգեվար թռչունի մը պէս:

Ընկերութիւնն՝ որ այնքան դէշութիւն կ'ընէ՝ կը նմանի Խոխայի այն օձին որու բնակարանը տերև մ'է, և որու խածատանայ դեղն ալ նոյն տերևն է: Ընկերութիւնը գրեթէ միշտ դարման ունի այն վշտին զոր ինք պատճառած է: Օրինակի աղագաւ մարդ մ'որ իր կեանքը կանոնաւորած է, որ առաւօտ գործերը կը տեսնէ, այն ինչ ժամուն այցելութիւնները կ'ընդունի, այն ժամուն կ'աշխատի, այս ինչ ժամուն կը սիրէ, կրնայ անսխալմունդ զրկուիլ իր սիրուհիէն: Իր զբաղումներն և մտածումները կը նմանին այն անխոով վինուորներուն որք միևնոյն գծին ուղղութեամբը կը շարուին ճակատամարտի համար. հրաձէնը պարպուելով անոնց մէն կ'առնու կը տանի, զօվինները կը սեղմուին, և ինքն աներևոյթ կ'ըլլայ:

Մէնակ ըլլալէս՝ ի վեր այս գարմանը չունէի. բնութիւնը, որ սիրելի մայրս է, ընդհակառակն աւելի ընդարձակ և աւելի գաղարկ կ'երևար ինձ: Եթէ կարող ըլլայի բոլորովին մոռնալ տարփուհիս, կը փրկուէի: Որքան անձեր կան որք մոռնալու անգամ հարկաւորութիւն չունին բժշկուելու համար: Անոնք անկարող են դրուժան կին մը սիրելու, և դրուժանութեան պարապայի մը մէջ անոնց ընթացքը սքանչելի կերպով հաստատ է:

Բայց երիտասարդ մը միթէ այսպէս կը սիրէ տատնելիքը տարեկան հասակին մէջ երբ աշխարհիս վրայ ոչինչ Ճանչելով, ամէն բանի փափաքելով, ամէն կրից հաւասարապէս ծլիլը կ'զգայ: Ըսա՛ սակն ինչ բանի վրայ կը տարակուսի: Ընչ կողմը, ձախ կողմը, վարը, վերը, հորիզոնին վրայ, վերջապէս ամենուրեք ձայն մը կայ որ կը կանչէ զինքը: Ամէն բան իղձ, ամէն բան մտահոգութիւն է: Չկայ իրութիւն մ'որ հաստատ ձևայ երբ սիրտը նորածիլ է. ամենէն վարակոտ (noueux) և կարծր կաղնիէն անտառային դիցուհի մը կ'ելնէ. և եթէ այս հասակիս մէջ սիրահար երիտասարդ մը հարիւր թև ունենար, չպիտի վախնար անոնց բոլորելու հարիւրն ալ. թող միայն իր սիրուհին գրկէ անոնցմով, և ահա անոնք պատերազմ կը լեցնեն:

Իսկ ես չէի ըմբռներ թէ մարդս սիրելէ՝ ի զատ գրաղում մը կրնայ ունենալ, և երբ ուրիշ գրաղումի մը խօսքը կ'ընդհատէին ինձ, պատասխան չէի տար: Սիրուհիս համար ունեցած տրիսթ կարծես վայրենի էր, և այս տրիսթը բոլոր կենացս վրայ չպիտի ի՛նչ-ինչ նական և վայրենական տպաւորութիւն մը կ'ընէր: Այս մասին կ'ուզեմ օրինակ մը յիշել միայն: Սիրուհիս իր շքադրամի մը վրայ գծագրուած մանրանկար պատկերը ինձ տուած ըլլալով, սրտիս վրայ կը կրէի զայն. շատ մարդիկ կ'ընեն այս բանը. սակայն օր մը հետաքրքրական բաներ վաճառողի մը քով երկաթէ խաթազան մը գտայ, որու ծայրը վրան սլաքներ անկուած թիթեղ մը կար. պատկերադրը շքադրամը այս թիթեղին կապեր էի և զայն այսպէս կը կրէի կուրծքիս վրայ: Երբ որ շարժում մ'ընէի, թիթեղին

աչքները կուրծքս մտնելով այնպիսի տարօրինակ հեշտութիւն մը կը պատճառէին ինձ որ երբեմնակի ձեռքս վրան կը դնեի սլաքներուն աւելի ստոյգ կերպով ծակելը զգալու համար։ Աղէկ գիտեմ որ խենդութիւն մ'է այս. բայց սէրն ասոր պէս ուրիշ շատ խենդութիւններ կ'ընէ։

Այս կինը գիս մատնելէն ի վեր շքադրամը հաներ էի կուրծքէս։ Չեմ կրնար ըսել թէ ինչպիսի տրտմութեամբ իր երկաթէ դռան հանեցի, և ի՛նչ հառաչանք հանեց սիրոս երբ ազատեցաւ անկէ։

— Ա՛հ, խեղճ սպիներ, ուրեմն ալ պիտի չտեսնուիք։ Ա՛հ, վերջս, սիրելի վերջս, ինչ բալասան դնեմ վրադ։

Ո՛րքան ալ աւելի այն կինը, անօգուտ էր. կրնայ ըսուիլ թէ երակներուս մէջն էր ան. կ'անիծէի զինքը, բայց կ'երազէի իր վրայ։ Ինչ ընես այս բանիս. ինչ ընես երազի մը. ինչ պատճառ տաս մարմնեղէն և արիւնեղէն յիշատակներու։ Մոգ պէթ՝ Տիւնքանը մեղսաւոր եղած ըլլալով կ'ըսէ թէ Ովիլիանոսը չկրնար լուսաւ իր ձեռքը. չէր կրնար լուսաւ իմ ալ խոցերս։ Այս բանը Տէժընէին ըսի.

— Յանցանքը միթէ իմն է. քնանալուս պէս, սիրուհիս զգուշութեան մնարիս քովն է։

Այս կիսիկով ապրեր էի. իր վրայ կասկածիլն ամէն բանի վրայ կասկածիլ, զինքն անիծելն ամէն բան ուրանալ, իրմէ զրկուիլն ամէն բան ջնջել էր։ Ա՛լ գործս չէի ելներ. աշխարհս հրեշներով, վայրենի գազաններով և կոկորդիլոսներով լեցուած կ'երեւար ինձ։ Միտքս թարթափելու համար ինչ որ ըսուէր ինձ, կը պատասխանէի.

— Այո՛, աղէկ ըսիր, և ապահով եղիր թէ ա՛լ բան մը պիտի չընեմ։

Պատուհանը կը նայէի և իւրովի կ'ըսէի.

— Ապահով եմ թէ պիտի գայ սիրուհիս հիմա. կը գայ, այս փողոցը կը մտնէ, կ'ղգամ թէ կը մօտի։ Չկրնար ապրիլ առանց ինծի ինչպէս ես ալ առանց իրեն։ Ինչ պիտի ըսեմ, ինչ երես պիտի ցուցընեմ իրեն։

Ապա իր նենգութիւնները միտքս կը գային։

— Ա՛խ, թող չգայ, կը գոչէի, թող չմօտի, կրնամ մեռցընել զինքը։

Վերջին նամակէս ի վեր իր վրայ տեղեկութիւն չէի առնուր։

— Վերջապէս, ինչ կ'ընէ ան, կ'ըսէի ինքզինքիս։ Ուրիշ մը կը սիրէ. ուրեմն ես ալ ուրիշ մը սիրեմ։ Զոհ սիրեմ։

Եւ միևչդեռ ուրիշ կին մը կը փնտռէի, կարծես հեռաւոր ձայն մը կը լսէի որ կը դոչէր ինձ.

— Իզմէ զատ կին մը սիրէս. գոն. միթէ կարելի է որ երկու հոգի սիրուին և պագնուին, և այս հոգիները դուն և ես չըլլանք։ Միթէ խենդ ես։

— Վատ, կ'ըսէր ինձ Տէժընէ, երբ պիտի մոռնաս այդ կինը։ Միթէ այդքան մեծ կորուստ է ատի։ Վա՛շ, միթէ այդքան մեծ հաճոյք մ'է անօրմ սիրուիլը։ Ու՛ր ուրիշ մը, այս կամ այն կինը։

— Չէ, կը պատասխանէի, այնքան մեծ կորուստ մը չէ այն։ Զըրկի՛ ինչ որ կը պարտաւորէի ընել. գինքը չարտաքսեցի՛ տունէս։ Ուրեմն ինչ կրնաս ըսել։ Մնացորդն ինձ կը վերաբերի. կրկէսին մէջ վիրաւորուած ցուլերն ալ ատ են խորշ մը պատկելու՝ ցլասպանին սուրը իրենց ուսին մէջ ուենենալով, և հանդարտութեամբ հոն մեռնելու։ Ըսէ, ինձ նայիմ, ինչ պիտի ընեմ հոս կամ հոն։ Ինչ է քու «Ուրիշ մը, այս կամ այն կինը» ըսածդ։ Կրնաս ցուցընել ինձ պայծառ երկինք մը, ծառեր և տուներ, մարդեր որք կը խօսին, կը խմեն, կ'երգեն, կիներ որք կը պարեն և ձիեր որք կ'արշաւեն։ Առանց ամէնն ալ չէ թէ կեանքը, այլ կեանքին աղմուկն են։ Գնա, գնա, և հանգիստ թող գիս։

ԳԼՈՒԽ Ե

Երբ Տէժընէ տեսաւ թէ անզարմանելի էր յուսահատութիւնս, թէ չէի ուզեր ամենևին խօսք մտիկ ընել, ոչ ալ սենեկէս դուրս ելլել, անկատակ կերպով նկատեց վճռակս։

Գիշեր մը Տէժընէին ծանր դէմքով տունս դալը տեսայ, տար-

փուխիկս վրայ խօսեցաւ, և ծաղրելու ձեւով շարունակեց իր խօսքը, կինները բամբասելով սրբան որ կրնար բամբասել: Մինչդեռ կը խօսէր, արմուկիս վրայ կռթներ էի, և անկողնիս վրայ նստելով ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընէի:

Գիշերն այն տխուր գիշերներուն մին էր ուր փչող հովը հոգեվարի մը արտաշնչներուն կը նմանի. սաստիկ անձրեւ մը պատուհաններուն ապակիները կ'ապտակէր, ժամանակ առ ժամանակ մահաշունչ լուսթիւն մը թողլով: Ամպոխի օդերու միջոցին համայն բնութիւնը կը տատասի. ծառերը ցաւով կը շարժին կամ տրամապէս կը ծռեն իրենց դլուխը. դաշտերուն թռչունները մայտնութիւն մէջ կը սեղմուին. քաղաքներուն փողոցները ամայի կը դառնան: Վէրքս ցաւ կը պատճառէր ինձ: Դեռ օր մ'առաջ սիրուհի մ'և բարեկամ մ'ունէի. սիրուհիս մատնած, բարեկամն ալ ցաւակիր անկողնի մը վրայ պառկեցուցած էր զիս: Տակաւին յայտնի կերպով չէի հասկնար թէ ի՛նչ կ'անցնէր մտքիս. երբեմն կը թուէր ինձ թէ սոսկալի երազ մը տեսեր էի, և թէ բաւական էր ինձ միայն աչերս դոցել՝ հեռանալ օրն երջանիկ արթննալու համար. երբեմն ալ ամբողջ կեանքս ծիծաղելի և տղայական երազ մը կ'երեւար, երազ որու տատութիւնը նոր կը յայտնուէր: Տէժրնէ առջեւս լամպարին քով նստած էր. հանդարտ և ծանր էր, մշտնջենական ժպիտ մ'ունէր: Պատաբելապէս սիրտ ունէր այս մարդը, սակայն չէյաքարին պէս չոր էր: Տարաժամ փորձառութեամբ մը տարիքը չառած կունդ եղած էր. կը ճանչէր կեանքը և ատեն մը ինքն ալ լացեր էր. սակայն իր վիշտը դրահատոր էր. նիւթապաշտ էր և մահուան կ'սպասէր:

— Օգթաւ,* ըսաւ ինձ, բռնած ընթացքէդ դիտելով կը նայիմ որ դուն կը հաւատաս այն սիրոյ զոր վիպասանները և բանահիւսները կը նկարագրեն. մէկ խօսքով ըսեմ, կը հաւատաս այս աշխարհիս մէջ ըսուած և չէ թէ եղած բաներուն: Ա՛դպէս հաւատա-

*Հոս հարկ կը համարինք յիշեցընել ընթերցողին թէ Տէժրնէին խօսքերը նիհիլապաշտի մը ներկայ դարուս մէջ ունեցած կարծիքները կը յայտնեն, եւ չէ թէ հեղինակին կարծիքները. աւելորդ է ըսել թէ ինչպէս հեղինակը, նոյնպէս եւ մենք չենք կրնար համամիտ ըլլալ Տէժրնէին հետ: Թ. Փ.

լուդ պատճառն է ողջամտութեամբ չարամարանելդ, և ասի կրնայ շատ մեծ դժբաղդութիւններ բերել քեզ:

«Բանաստեղծները սէրը կը ցոյցընեն, ինչպէս քանդակագործները դեղեցկութիւնը կը նկարագրեն, ինչպէս երաժիշտները դեղեցկանքը կը հնարեն. այսինքն անոնք՝ ի բնէ ջղային և ընտիր կազմութեան մը տէրն ըլլալով կեանքին ամենէն յստակ տարրերը, նեթին ամենէն դեղեցիկ գիծերը և բնութեան ամենէն ներդաշնակաւոր ձայները ընտրողութեամբ և եռանդով կը ժողովեն: Կ'ըսուի թէ Ամենքի մէջ դեղանի աղջիկներու մեծ բազմութիւն մը կայ. Բրաքսիթել դծագրեց զանոնք մի առ մի. եւթն այս ամեն զանազան դեղանիներուն մէջ որոնց իւրաքանչիւրն իր պակսութիւնն ունէր՝ միակ և անթերի դեղանի մը կազմելով Ասպղիկը ստեղծեց: Ա՛յն մարդն որ առաջին անդամ երաժշտական գործի մը շինեց և այս ձարտարութեան կանոնները և օրէնքը տուաւ, շատ ժամանակ առաջ եղեղներուն մրմնջելը և շիկահատներուն երդելը լսած էր: Ա՛յսպէս բանաստեղծները, որք կեանքը կը ճանչենին, աւելի կամ նուազ անգոլական շատ սէր տեսնելէն, արիւնին երբեմնակի մինչև որ աստիճան վերութեամբ բորբոքիլը սաստկապէս զդալէն ետք, մարդկային բնութենէն դուրս ձգեցին այն ամեն տարրերը որք կը նուաստեն գինքը, և ստեղծեցին այն խորհրդաւոր անուններն, որք են Տաֆնիս և Գլօէ, Հերօ և Լէանդր, Բիրամ և Թիսպէ, և որք գարէ՛ի գար մարդկան շուրթերուն վրայէն անցան:

«Իրական կեանքին մէջ ասոնց նման յաւիտենական և բացարձակ սիրահարութիւններ բնտռել ուզելը հասարակային հրապարակին վրայ Ասպղիկին պէս դեղանի կիներ բնտռելու կամ տխակին Պիթովէնի ներդաշնակութիւնները երդելը ուզելուն կը նմանի:

«Կատարելութիւնը չկայ. մարդկային իմացականութեան յաղթանակն է ըմբռնել զայն, վայելելու համար այս կատարելութեան փափաքելի չիմարութեանդ ամենէն վտանգաւորն է: Բայց պատասխանդ, Օգթաւ, չես տեսներ անսահմանութիւնը, չես զդար թէ անսահման է երկինք. միտդ չբսեր քեզ թէ անսահման է այն: Սակայն կ'ըմբռնես անսահմանութիւնը, դաղափար մը կը կազմես առանց սահմանի բանի մը վրայ, դուն որ երեկ ծնար և վաղը պի-

տի մեռնիս: Անբաւութեան այս տեսարանն աշխարհիս ամէն կողմերը ամէնամեծ չիմարութեանդ տեղի տուաւ: Կրօնքներն այդ անբաւութեան տեսարանէն արտադրուած են. անսահմանութիւնը վայելելու համար է որ Կատուն իր վիզը կարճցուց, քրիստոնեաներդ առլիճներուն, բողոքականներն ալ կաթոլիկներուն մասնութեան. աշխարհիս բոլոր ժողովուրդներն իրենց թևերը դէպ այս անբաւ անջրպետութիւնը բացին և ուղեցին հոն դահավիժիլ: Խենդն երկինքը ստանալ կ'ուզէ. խնամտանն երկնից վրայ կը հիանայ, ծունդի վրայ կը դայ և չփափաքիր:

«Բարեկամ, ինչպէս անբաւութիւնը, նոյնպէս և կատարելութիւնը մեզի համար եղած չէ: Պէտք չէ կատարելութիւն բնաւել և ուզել սիրոյ, գեղեցկութեան, երջանկութեան, առաքինութեան, վերջապէս որ և է բանի մէջ. բայց պէտք է սիրել կատարելութիւնը՝ առաքինի, գեղեցիկ և երջանիկ ըլլալու համար որքան որ կրնայ ըլլալ մարդս:

«Ենթադրենք թէ ուսման սենեկիդ մէջ Ռափայելին շինած մէկ պատկերն ունիս զոր կատարեալ կը համարիր. ենթադրենք թէ ըեկ գիշեր 'ի մօտստ պիտելով այդ պատկերը, անոր մէջ նկարուած անձի մը վրայ գծագրութեան կոշտ պակասութիւն մը, կորուած անդամ մը կամ անբնական ջիլ մը նշմարեցիր, ինչպէս հին ժամանակի ըմբիշին մէկ բազկին վրայ կը նշմարուէր, կ'ըսուի. նշմարելուդ պէս անշուշտ մեծ տհաճութիւն մը պիտի զգաս, սակայն պատկերը կրակը պիտի չնետես. պիտի ըսես միայն թէ կատարեալ չէ այն, թէ սակայն ունի այնպիսի կատրներ որք հիացման արժանի էին:

«Կան կիներ որոնց բնաւորութեան լաւութիւնն և սրտին անկեղծութիւնը չեն թողուր որ մինչեւյն ժամանակ երկու սիրոյ ունենան: Կարծեցիր թէ սիրուհիդ այս կանոնց տեսակէն էր. իրօք լաւագոյն էր անոնց մին ըլլալը. խնայար որ կը խաբէր քեզի. խաբէլը մի՛ թէ կ'ատիպէ քեզի արհամարհելու զինքը, հետը գէշ վարուելու, վերջապէս կարծելու թէ տեղւոյնութեանդ արժանի է:

«Բայց եթէ նաև սիրուհիդ երբեք չխաբեր քեզի, և եթէ միայն քեզի սիրէր հիմա, մտածէ, Օդիմով, թէ իր սէրը պարձեալ որքան հեռի է կատարելութենէն, թէ ոչքան մարդկային, փոքր, և աշխարհիս կեղծաւորութեան օրէնքովը սեղմուած է այն: Մտածէ որ ուրիշ մարդ մը, քանի մը մարդ իսկ քեզմէ առաջ վայելած են գինքը. թէ քեզմէ ետքն ալ ուրիշները պիտի վայելեն այդ կինը:

«Սա խորհրդածութիւնը ըրէ. այսինքն այս պահուս քեզի յուսահատութիւն պատճառող բանն է կատարելութեան այն գաղափարը զոր դու ինքնին կազմեր էիր տարփուհիդ վրայ և որմէ անոր հեռի ըլլալը կը տեսնես: Բայց երբ քաջ պիտի հասկրնաս թէ այդ առաջին գաղափարն իսկ մարդկային, փոքր և սահմանաւոր էր, պիտի տեսնես որ մարդկային անկատարութեան մեծ մասնաւոր էր, պիտի տեսնես որ մարդկային անկատարութեան մեծ այլ փուսն սանդուղին վրայ աստիճան մ'աւելին կամ պակասը շատ քիչ բան է:

«Ցօժարակամ պիտի խոստովանիս, այնպէս չէ, թէ սիրուհիդ ուրիշ սիրողներ ունեցաւ, և թէ այսուհետև ալ պիտի ունենայ. անշուշտ պիտի ըսես թէ սակ դիտնալդ քեզի համար հոգ չէ, բանական է որ սիրէ քեզի, և թէ միայն քեզի ունենայ մինչև քեզի սիրելէ դադրիլը: Բայց ես կ'ըսեմ. քանի որ քեզմէ զատ սիրողներ ունեցաւ, ուրեմն ինչ ինաս ունի երեկ կամ երկու տարի առաջ ունեցած ըլլալը: Քանի որ ուրիշ սիրողներ պիտի ունենայ, ինչ ինաս ունի վաղը կամ երկու տարիէն ետքն ունենալը: Քանի որ կը պատահի միայն սիրել քեզի, ինչ ինաս ունի ուրեմն երկու տարի շարունակ կամ դիշեր մը սիրելը: Մոռդ ես, Օդիմով: Կը տեսնես տերևներուն ծառերէն ընկնիլը, արևին ծագիլն և մարը մտնելը: Սիրած ամեն անգամ որ կը բախէ, կենայ ժամացոյցին ձայնը կը լսես: Ուրեմն մեզի համար այդքան մեծ տարբերութիւն մը կայ տարուան մը սիրոյ և ժամուան մը սիրոյ մէջ, խնդրէ դու որ սա ձեռքիդ պէս մեծ պատուհանէն անսահմանութիւնը կրնաս տեսնել:

«Պատուակիր կ'անուանես այն կինը որ երկու տարի հաւատարմութեամբ կը սիրէ քեզի. բայց կ'երևայ թէ չատկապէս շինուած օրացոյց մ'ունիս պիտնալու համար թէ մարդերուն համբոյրներն որքան ժամանակուան մէջ կրնան չորնալ կանոնց շուրթերուն վրայ:

քեզի համար իրարմէ մեծապէս կը տարբերին այն կինն որ ատակի համար անձնատուր կ'ըլլայ և այն որ հեշտութեան համար կը յանձնուի. այն որ առ հպարտութեան անձնատուր կ'ըլլայ, և այն որ առ զոհողութեան անձնատուր կ'ըլլայ: Այն կիներուն մէջ՝ զոր կը դնես՝ կան ոմանք որոնց միանալէն առելի սուակ կը տաս. իսկ այն կիներուն մէջ զոր կը բնութես զգայութեանց հաճոյքը համար, կան ոմանք որոնց առելի վտահութեամբ կ'ապաւինիս քան թէ ուրիշներուն. իսկ այն կիներուն մէջ զոր կը սիրես առ մնապարծութեան, կայ այսինչն որով առելի կը վառուորուիս քան թէ այնինչով, վերջապէս այն կիներուն մէջ որոնց անձդ կը նուիրես, կայ այսինչն որուն սրտիդ մէկ երրորդը պիտի տաս, այնինչն, որուն քառորդը, ուրիշի մ'ալ կէսը պիտի տաս՝ իր կրթութեանը, բարուցը, անունին, տոհմին, դեղեցկութեանը, բնութեանը, առլութեան, իր նկատմամբ ըսուած բաներուն, ժամին և ձաշի մը մ'առթիւ խմած գինիիդ համեմատ:

«Կիներ ունիս, Օգթաւ, և ունենալուդ պատճառն է երիտասարդ և վառվռուն երեսիդ հաւկթաձև ու կանոնաւոր, մազերուդ ալ խնամքով սանտրուած ըլլալը. բայց, բարեկամդ իմ, այդ պատճառով իսկ չդիտես թէ ինչ բան է կին մը:

«Բնութիւնն ամէն բանէ առաջ էակներուն վերածնութիւնը կ'ուզէ. կեանքն ամենուրեք՝ լեռներուն կատարներէն մինչև Ովկիանոսին յատակը՝ կը վախնայ մեռնելու: Աստուած իր գործը պահպանելու համար օրէնք մը հաստատեց, և այս օրէնքին համեմատ բոլոր կենդանի էակներուն ամենէն մեծ հաճոյքն է ծննդագործութիւնը: Երմաւենին՝ բեղմնաւոր փոշին իր էգին դրկելով սիրագին կը սարսռի բոցակէզ հովերուն մէջ. ցանկութեամբ խլրտող եղջերուն իր եղնիկին փորը կը ճզմէ երբ այս կը դիմադրէ իրեն. ազատնին արուին թևերուն ներքև թռչուն՝ ի թռչուն կ'երթայ սիրահար զգայնկի մը պէս, և մարդս ամենակարող բնութեան մէջ իր ընկերուհին գիրկը բռնելով կ'զգայ թէ իր սրտին մէջ կը ցայտէ այն երկնային կայծն որ կեանք առաւ իրեն:

«Ո՛ բարեկամդ իմ, երբ մերկ թևերովդ դեղանի և յաղթանդամ կին մը կը գրկես սերտիւ, եթէ հեշտութիւնն արցունքդ կը բերէ, եթէ յափտենական սիրոյ երդումներուն շուրթերուդ վրայ հեծկլտալը կ'զգաս, եթէ անսահմանութիւնը սիրտդ կ'ինչնէ, մի՛ վախնար անձնատուր ըլլալու, եթէ նաև բոցի մը հետ ըլլաս:

«Սակայն գինին գինովութեան հետ մի՛ շփոթեր. մի՛ կարծեր թէ երկնային է այն բաժակն որով երկնային ըմպելին կը խմես. մի՛ զարմանար եթէ դիշերը նոյն բաժակը դատարկ և խորտակուած գտնես: Կին մ'է, դիւրաբեկ անօթ մ'է այն զոր Հողէ շինած է բրուտ մը:

«Ընդհակառակ եղիր Աստուծմէ որ երկինքը կը ցուցընէ քեզ, և թևերդ շարժելով մի կարծեր թէ թռչուն մ'ես: Թռչուններն իսկ չեն կրնար ամպերէն անդին անցնիլ. կայ սփեռ մ'ուր օդէն կը զրկուին անոնք, և արտոյտն՝ որ երգելով առաւօտուն մառախուղներուն վերեւը կը բարձրանայ՝ երբեմն ակօսին վրայ կ'ընկնի մեռած:

«Սիրէ այնքան որքան ժուժկալ մարդ մը դինի կը խմէ. գինով մի ըլլար: Եթէ սիրուհիդ անկեղծ և հաւատարիմ է, սիրէ զինքն այդ պատճառաւ. բայց եթէ անկեղծ և հաւատարիմ չէ, սակայն մատղաշ և գեղեցիկ է, սիրէ մատղաշ և գեղեցիկ ըլլալուն համար. և եթէ հաճելի և ուշիղ է, գարձեալ սիրէ, և եթէ այս ամէն յատկութիւններուն և ոչ մէն ունի, և եթէ սակայն կը սիրէ քեզի միայն, դարձեալ սիրէ զինքը: Մարդս ամէն դիշեր չսիրուիր:

«Ոսոխ մ'ունենալդ պատճառ բռնելով ոչ մազերդ քաշէ հանէ և ոչ ալ ինքզինքդ դաշտնելու խօսքն ըրէ. կ'ըսես թէ սիրուհիդ կը խաբէ քեզի ուրիշ մը սիրելով. այդ մասին վշտացողն է հպարտութիւնդ. բայց փոխէ միայն բառերը, ըսէ իրապէս թէ սիրուհիդ զան կը խաբէ և քեզի կը սիրէ, և ահա կը փառաւորուիս:

«Վարուելու կանոն մը մի՛ հաստատեր քեզի համար, և մի՛ ըսեր թէ կ'ուզես մինակդ և առանձին սիրուիլ միայն, վասն զի այդպէս խօսելով, քանի որ դուն իսկ մարդ ես և անհաստատ, կը բանադատուիս լուելեայն շարայարելու. «Որքան որ կարելի է սիրուիլս:»

«Ընդունէ ժամանակը՝ ինչպէս որ կը պայ, հովը՝ ինչպէս որ կը փչէ, կինը՝ ինչպէս որ է: Սպասուհիները, որք կիներուն առաջինը-

ներն են, հաւատարմութեամբ կը սիրեն. իրենց սիրտն անկեղծ և բուռն է, սակայն դաշյն մը կը կրեն իրենց սրտին վրայ: Խոհեմները ցանկամոլ են, սակայն անոնք լայն ուսեր կը բնաւորեն և իրենց սիրոյին չափը դերձակին կանդուռովը կ'առնուն: Անկեղծները եռանդուն և մեղամաղձոտ, բայց ցուրտ և սարծուկ են: Գերմանուհիները փափուկ և հեզ, այլ անհամ և ձանձրալի են: Ֆրանսուհիները խելացի, վայելչադեղ և հեշտասէր են, բայց սահմանի մը պէս սուտ կը խօսին:

«Դարձ և առաջ՝ մի ամբաստաններ կինները՝ իրենց այս բնաւորութեան համար, վասն զի մենք այսպէս կազմեր ենք զանոնք, բնութեան շինածը ամեն առթիւ աւրելով:

«Բնութիւնն որ ամեն բանի վրայ կը մտածէ՝ կոյսը ստեղծեր է սիրտին ըլլալու համար. բայց առջի զաւակը բերելուն պէս, իր մազերը կը թափին, կուրծքը կը տձեւի, մարմինը վէրք մը կը կրէ. կինը մայր ըլլալու համար ստեղծուած է: Մարդս՝ կորսուած դեղկութենէն ձանձրանալով թերևս անսահման հեռանար կնիկէն. սակայն իր զաւակն իրեն կը յարի լալով. ահա այս է ընտանիքը, մարդկային օրէնքը: Ինչ որ կը շեղի այս օրէնքէն, հրեշային է:

«Գիւղացիներն առաքինի կ'ըլլան, վասն զի իրենց կիները զաւակ բերելու և կաթ տալու մեքենաներ են, ինչպէս իրենք ալ հերկումի մեքենաներ են: Անոնք ոչ կեղծ մազեր, ոչ կուսական կաթ ունին. բայց անոնց սէրը բորոտութենէն ազատ է. իրենց բնական ղեկաւորութեան միջոցին չեն նշմարեր Ամերիկայի գտնուած ըլլալը: Եթէ զգայական հեշտութիւն չունին, ասոր փոխարէն իրենց կիներն առողջ են. այս կիներուն ձեւը կոշկուած է, հետևաբար սերը կոշկուած չէ:

«Քաղաքակրթութիւնը բնութեան հակառակ կը գործէ: Մեր քաղաքներուն մէջ և մեր բարուց համեմատ՝ կոյսը, որ արևին վազելու, Լակեսէմենիայի կոյսերուն պէս մերկ ըմբիշներուն վրայ հիանալու, ընտրելու, սիրելու համար ստեղծուած է, դուց սենեկին մէջ կը պահուի բանաստուած. սակայն իր խաչելութեան պատկերին տակ վէրք մը կը պահէ ան. զոհաստ և անդորձ մնալով իր հայելիին առջևը կ'ապահանուի. գիշերները յուսահատ ի-

կ'ապարտէ այն գեղեցկութիւնը որ կը խեղդէ վինքն և որ բայց օդի հարկաւորութիւն ունի: Ապա յանկարծ անկէց կը հանեն վինքը, որ բան մը չգիտեր, բան մը չսիրեր և ամեն բանի կը փափաքի. պատառ մը խրատներ կը տայ իրեն, ականջին անամօթ խօսք մը կ'ըսուի փախուցով, և եռքը կը նետեն այդ կոյսը անծանօթի մը ծոցը որ վինքը կը պղծէ:

«Ա՛յս է ահա արդի ամուսնութիւնը, այսինքն քաղաքակրթեալ ընտանիքը: Եւ հիմակ ահա այդ խեղճ աղջիկն որ զաւակ մը բերաւ. ահա իր մազերը, գեղեցիկ կուրծքը, մարմինը կը խանգարուին. ալ սիրուհիներու գեղեցկութիւնը կորուսած բայց տակաւին չսիրուած է ան: Ահա յղի մնաց, ահա զաւակ մը բերաւ, և կը հարցունէ իւրովի թէ ինչու բերաւ: Մանկիկ մը կը բերուի իրեն և կ'ըսուի. «Մայր ես:» Մայր չեմ, կը պատասխանէ ան, թող այս մանկիկը տրուի կաթ ունեցող կնիկի մը. իմ ծիծերուս մէջ կաթ չկայ. արդ կանանց կաթն այս կերպով չգար: Էրիկը պատասխան կը տայ թէ իրաւունք ունի կնիկը, թէ զաւակը կրնայ գինքն իրմէ ձանձրացնել: Կը դան կը զարդարեն մայրը, մանկիենան տանթելա մը կը դնեն իր արիւնաթաթաւ անկողնին վրայ, խնամք կը տանին, մայրութեան հիւանդութիւնը կը բուժեն: Ամեսէ մ'ետք ահա այդ մայրը Թիւիլըրիի պալատին, պարահանդէսներու, թատրոններու մէջն է. զաւակը Շայէօյի կամ Օպէրի մէջ տնտաւի մը դիրկն է, էրիկն ալ բողնոցը: Տան երիտասարդները ծաղկահաս կնկան հետ կը խօսին սիրոյ, անձնուիրութեան, համակրութեան, յաւիտենական փարատի, անոր սրտին մէջ եղած ամեն բաներու վրայ:

«Ծաղկահաս կինն անոնց մէն կ'առնու, հետը կուրծք կուրծքի կը տայ. երիտասարդն անոր պատիւը կ'աղաչէ, կը հեռանայ քովէն և վաճառականաց ակմբանոցը կ'երթայ: Իսկ կինն ահա արձակուած է ալ. գիշեր մը կը լայ, և կը դիտէ որ արտասուքէն իր աչերը կը կարմրին: Ուստի մսխիթարիչ մը կ'առնու, և ասորմէ լքուելով ուրիշէ մը կը մխիթարուի. այսպէս կը շարունակէ մինչև երեսուն տարեկան հասակին և աւելի խակ: Ահա անսահման յափրացած և մարմնովին փտած, մարդկային ամեն ղգացումէ, պժգումի ղգացումէն

խակ գրկուած ըլլալով գիշեր մը գեղանի պատանիի մը կը հանդի-
պի որու մազերը սեւ, աչքը հրաբորբոք է և սիրտը կը բախէ յու-
սալիր. կը ճանչէ անոր մատղաշութիւնը, կը յիշէ թէ ինչ վիշ-
տեր կրած է ինք, և իր կեանքին դասերը այն պատանիին տալով
երբէք չսիրել կը սորվեցընէ անոր:

«Ահա այս է կինը, այսինքն այնպէս ինչպէս մենք կազմեցինք զան.
ահա ասոնք են մեր սիրուհիները: Բայց ինչ և է, կին են անոնք
և երջանկաւէտ վայրկեաններ կան անոնց հետ:

«Եթէ հաստատ բնաւորութիւն մ'ունիս, եթէ դու ինքդին վստահ
և տուգապէս մարդ ես, ահա քեզ տալու խրատս: Աներկիւղ
նետուէ աշխարհիս հեղեղին մէջ. բոզեր, պարուհիներ, միջին դա-
սու կիներ և մարդիկզոհիներ ունեցիր: Հաւատարիմ և անհաւա-
տարիմ, տրտում և զուարթ եղիր, խաղուէ կամ յարգուէ, բայց
դիտցիր սիրուած ըլլալդ կամ չըլլալդ, վասն զի քանի որ սիրուած
պիտի ըլլաս, ուրիշ բան հնդդ է:

«Եթէ միջակ և հասարակ մարդ մ'ես, կը կարծեմ թէ ժամա-
նակ մը կը պարտաւորիս վնտռել՝ որոշում ընելէդ առաջ, և ամենեին
չվստահիլ այն ամէն բաներուն զոր պիտի կարծես թէ գտած ես
սիրուհիդ վրայ:

«Եթէ տակաւ մարդ մ'ես, եթէ միտում ունիս հաւանելու որ
նուաճեն քեզի և արմատ բռնելու ուր որ քիչ մը հող կը տեսնես,
գրահ մ'ունեցիր որ ամէն բանի դիմադրէ. վասն զի եթէ տակաւ
բնաւորութեանդ հաւանիս, պիտի չդուսնիս ուր որ արմատ ձգած
պիտի ըլլաս. ապարդիւն տունկի մը պէս չորնալով ոչ ծաղիկ և
ոչ պտուղ պիտի տաս: Կնդդանութեանդ հիմերն օտար կեղեւի մը
պիտի անցնի. բոլոր գործերդ ուրիշին տեսակին պէս դունատ պիտի
ըլլան. քեզի ջրելու համար միայն քու արցունքդ և սնելու համար
ալ միայն քու սիրտը պիտի ունենաս:

«Բայց եթէ եռագունն բնաւորութեան մը տէրն ես, եթէ երաշնե-
րու կը հաւատաս և կ'ուզես իրաւարել այդ երաշնները, անհաւն
յայտնապէս կ'ըսեմ քեզ. «Սէր չկայ»:

«Վասն զի ես ալ քեզի հետ բոլորովին համամիտ ըլլալով կ'ըսեմ.
Սիրելը մարմնովին և հոգևին անձնատուր ըլլալ է, կամ լաւ ևս

է ըսել, երիու էակը մի ընել է, արևին, բայ օդին, ցորեննե-
րուն և մարգերուն վրայ քաւաթև, երկաղլուխ և երկսիրտ մաքմոյ
մը հետ պտոյտ ընել է: Սէրն երկրային երջանկութեան հաւատքն
է, կրօնքն է. լուսեղէն եռանկիւն մ'է որ աշխարհ կոչուած տա-
ճարին գմբեթը դրուած է: Սիրելն այս տաճարին մէջ համարձա-
կապէս քայլել է, և հետդ ունենալ է էակ մ'որ կարենայ հաս-
կնալ թէ ինչո՞ւ գաղափարէ մը, խօսքէ մը, ծաղիկ մը ստիպուե-
լով կանչ կ'առնուս և դլուխդ դէպ երկնային եռանկիւնը կը վերցը-
նես: Մարդուս ամենէ կարողութիւնները գործածելը մեծ բարիք մ'է,
և ահա ասոր համար հանճարը գեղեցիկ բան մ'է. սակայն իր կա-
րողութիւնները կրկնապատկելը, սիրտ մ'և միտք մ'իր սրտին և
մտքին վրայ առնուլ և գրկելն երջանկութիւններու գերազոյնն է:
Աստուած ասկից աւելի մեծ երջանկութիւն ստեղծած չէ մարդուս
համար. ահա այս պատճառաւ սէրը հանճարէն աւելի արժէք ու-
նի: Արդ ըսէ ինձ նայիմ, միթէ այս է մեր կիներուն սէրը: Չէ,
չէ, պէտք է խոստովանիլ թէ չէ: Սիրելն անոնց համար ուրիշ
բան է: Մեր կիներուն համար սիրելն է սքողուած դուրս ելնել,
գաղտնի նամակ գրել, ոտքին ծայրովը կոխել գողալով, դաւադրել
և ծաղրել, սիրագրկիւ նայուածք կազմել, հարթիչ երկաթով
յղկուած և ուռեցած ղեմա մը հագնելով զգաստաբար հառաչել,
ապա սենեակը կղզել այն զգեստը գլխուն վերէն հանելով նետե-
լու համար, ոսոխուհի մը գձձել, երիկ մը խաբել, սիրահարները
վշտացընել. մեր կանանց համար սիրելն է առա խօսելով զուար-
ճանալ մանկանց պէս որ պահուտուքի խաղով կը զուարճանան.
սրտի պժգալի անառակութիւն մ'որ Բրիարի սանդարամետական խա-
ղերուն յատուկ ամէն հռոմէական պագշուտութիւններէն աւելի յու-
ռի է. նոյն իսկ մոլութեան ինչպէս նաև առաքինութեան ծիծաղե-
լի խորթ նմանութիւն մը. թագուն և նուաստ կատակերգութիւն
մ'որու մէջ ամէն բան թիւր նայուածքով կը հծծուի և կը պատ-
րաստուի, ուր ամէն բան փոքր, վայելչագեղ և տձև է ինչպէս են
այն յախճապակեայ գաղանները որք Զինաստանէն կը բերուին. աշ-
խարհիս ամէն գեղեցիկ և ազնիւ, աստուածային և դժոխային իրե-
րու ողբալի հեգնութիւնը, անմարմին տուեր մը, Աստուծոյ ամէն
արարածներուն կմախքը, այս է ահա մեր արդի կիները:»

Տըժըռնէ դիշերուան լռութեան ժամանակ սուր ձայնով մ՚ահա այսպէս կը խօսէր :

ԳԼՈՒԽ Զ

— — — օրը Ճաշէն առաջ Պալօնէի անտառը — — —

Սաստիկ յուզում մը կեցուց զինքը։

Սիրոյ քոյրերուն և ամենէն գեղեցիկներուն մին է դժուխքինը։ Տիկին Լըվասէօրին ձեռքը կը բռնէի. գրեթէ դիրկս էր ան. սկսաւ ըսել ինձ ինչ որ կրցաւ երևակայել ի շնորհս սիրուհիիս թէ ինձ կարեկից ըլլալու և թէ զան արգարացընելու համար։ Ասոր վրայ արտմուխինս շատցաւ. ինչ պատասխանէի։

Ապա տիկին Լըվասէօր կարդը բերելով իր վրայ խօսեցաւ։

Իր ըսածին նայելով դեռ մօտ ժամանակներս ձգուած էր մարդէ մ'որ զինքը կը սիրէր։ Ա.յս մարդուն համար մեծ զոհողութիւններ ըրած և իր բարեբաստութիւնը, ինչպէս նաև անունը պատիւը վտանգի դրած էր։ Սպասնալիք եղած էր իր էրիկին կողմէն որուն վրէժխնդիր ըլլալը կը ճանչէր ինք։ Ըրցունք թափելով պատմեց ինձ այս դէպքը և այնքան համակրութիւնս շարժեց որ իր ցաւերը լսելով լիմիներս մոլցայ։ Զինքը բռնի կարզեր էին. երկար ատեն դիմադրած էր առաջարկուած ամուսնութեան. բայց մէկ բան միայն ցաւ կը տար իրեն, այսինքն չսիրուիլը։ Կարծեցի անդամ թէ տիկին Լըվասէօր կերպիւ իւիք ինքզինքը կ'ամբաստանէր, վասն զի չէրցած էր սիրողին սիրտը պահել և թերեւսութեամբ վարուած էր անոր դէմ։

Իր սիրտը սիրելէն ետք երբ տիկին Լըվասէօր սակաւ առ սակաւ կարծես անմեռնիչ և երկիմի մնայ, ըսի իրեն.

— Չէ, տիկին, այսօր դիս Պուլօնեի անտառը տանողը դիպուածը չէ։ Թոյլ տուր ինձ հաւատալու թէ մարդկային ցաւերը մոլորուած քոյրեր են, թէ սակայն տեղ մը բարի հրեշտակ մը կայ որ երբեմնակի դիտմամբ կը միացընէ դէպ Աստուած երկնցած այս տկար այլ երերուն ձեռները։ Քանի որ նորէն տեսայ քեզի, և քանի որ կանչեցիր զիս, մի՛ ղղջար խօսեցած ըլլալուդ, և՝ ով կ'ուզէ թող ըլլայ ամենիդէդ՝ երբէք մի՛ ղղջար արցունք թափելուդ։ Մաերմասիս ինձ յայտնած գաղտնիքդ ոչ այլ ինչ է բայց եթէ աչերէդ ընկած արտօսր մը, բայց այդ արտօսրը սրտիս վրայ մնայ։ Թոյլ տուր ինձ որ վերատին գամ, և երբեմնակի միասին տառապինք։

Ա.յսպէս խօսելով այնքան բուռն համակրութեամբ մը համակուեցայ որ առանց մտածելու պագի տիկին Լըվասէօրը. միտքս չանցաւ թէ ան կրնար վիրաւորուիլ համբոյրէս, և կարծես թէ ինքն ալ և ոչ իսկ նշմարեց պատնեշս։

Խորունկ լռութիւն մը կը տիրէր այն պանդոկին մէջ ուր կը բնակէր տիկին Լըվասէօր։ Վարձաբնակ մը հոն հիւանդ ըլլալով փողոցին մէջ յարդ ծառայեր էին, հետևաբար կառքերն ամենևին աղմուկ չէին հաներ։ Իր քովն էի, և մինչդեռ դիրկս բռներ էի զինքը, սրտին ամենէն քաղցր յուզումներուն մին, այսինքն երկուստեք կրուած ցաւի մը զգացումը կը պրատէր զիս։

Շարունակեցինք մեր խօսակցութիւնը կարի սրտաբուղխ բարեկամութեան յատուկ եղանակով մը։ Ան իր վիշտերը կ'ըսէր ինձ, ես ալ իմիններս իրեն կը պատմէի, և կ'զգայի թէ իրարու հպող այս երկու ցաւերուն մէջէն չգիտեմ ինչ քաղցրութիւն մը, չգիտեմ ինչ մխիթարական ձայն մը կ'ելնէր երկու մրմնջող ձայներու համաձայնութենէն ծնած անարատ և երկնային ներդաշնակութեան մը պէս։ Բայց այս ամեն արատութիւններուն թափուած միջոցին տիկին Լըվասէօրին վրայ ծռուած ըլլալուս համար իր երեսը միայն կը տեսնէի։ Մինչդեռ պահ մը լռութիւն տիրած էր, ոտք ելնելով և փոքր ինչ հեռանալով նշմարեցի որ մեր խօսակցութեան միջոցին տիկին Լըվասէօր իր ոտքը մինչև չմնեչային շրջանակը վերցընելով որ բաւական բարձր էր՝ վրան դրած և այս պատճառաւ իր ծոպան սահած ըլլալով, իր բոլորովին մերկ սրունքը կ'երևար։ Տիկին Լըվասէօրին շփոթութիւնս տեսնելով դիրքը չփոխելը զարմանալի երևցաւ ինձ և դլուխս դարձընելով քանի մը քայլ առի որպէս զի իր դիրքը փոխելու ժամանակ տամ իրեն. սակայն անշարժ կեցաւ։ Նորէն չմնեչային քովն եկայ և լռութեամբ կեցայ՝ այս անկարգութեան նայելով որու տեսքը խիստ պժգալի և հետևաբար անտանելի էր։ Վերջապէս իր նայուածքին հանդիպելով և յայտնապէս տեսնելով թէ ինք շատ աղէկ կը նշմարէր իր բռնած դիրքը՝ շանթահարուելս զգացի. վասն զի պարզապէս հասկցայ թէ լրբութեան մը խաղալիկն էի, այնպիսի անհեդեդ լրբութիւն մ'որու համար վիշտն իսկ ոչ այլ ինչ էր բայց եթէ զգայութեանց հրապոյր մը։ Գլխարկս առի առանց խօսք մ'ըսելու, տիկին Լըվասէօր ծոպան վար ըրաւ կամաց կամաց, և ես սրահէն դուրս ելայ մեծապէս միտս բարև ընելով։

ԳԼՈՒԽ Է

Ցուցաս երկարելով սենեկիս մէջ տեղը փայտաշէն մեծ արկղ մը դասյ : Հօրաքոյրերուս մին մեռած էր, և մաս մ՚ունէի իր ժառանգութենէն որ մեծկակ չէր : Այս արկղին մէջ այլ և այլ բաներէ՛ն զատ կային նաև բալենիէ փոշոտ հին դիրքեր :

Գործ չունենալով և սաստիկ ձանձրոյթէ ղպալով որոշեցի անոնց մէկ քանին կարդալ : Այս գրեանց մեծագոյն մասը Լուի Հնգետասանեորդի դարուն վէպերէն էր. հօրաքոյրս ինքն ալ՝ որ շատ կերակրած էր՝ հաւանական է թէ ժառանգած և պահած էր զանոնք առանց կարդալու, վասն զի կրնայ ըսուիլ թէ այս վէպերն անառակութեան դասատուներ էին :

Մարթս մէջ զարմանալի միտում մ՚ունիմ խորհելու ինձ պատահող ամեն իրերու, ամենափոքր դիպուածներու վրայ իսկ և անոնց տեսակ մը բանաւոր և բարոյական պատճառ տալու. զանոնք կերպիւ մը համրիչի հատեր կ՚ընեմ և կամքիս հակառակ կը ջանամ մի և նոյն դերձանի մը վրան անցուցնելու :

Եթէ նաև պարապուրիմ տղայական համարելով այս մասին, պիտի խոստովանիմ թէ այս դիրքերուն դալը զարմանք տուաւ ինձ այն պարագային մէջ ուր կը գտնուէի : Անսահման գառնութեամբ և սրտմտութեամբ մ՚այն դիրքերը անյապաղաբար կարդացի՝ սրտիս մէջ անհնարին վիշտ և շուարմերուս վրայ ժպիտ մ՚ունենալով :

— Ա՛յ, իրաւունք ունիք, կ՚ըսէի դիրքերուն, զուր միայն դիմէք կեանքին դաղանիքները. զուր միայն կը համոզմունքը ըսելու թէ շուայտութենէն, կեղծաւորութենէն և ապականութենէն զուրս ճշմարտութիւն չկայ : Խարեկաններս եղիք. սրտիս վէրքին վրայ թափեցէք ձեր կենսատաշ թոյները. սովորեցուցէք ղիս ձեզ հատատալու :

Մինչդեռ այսպէս խաւարին անգունդը կ՚ընկղմէի, սիրական բանահիւսներուս դրութիւնները և ուսումի դիրքերս փոշիին մէջ ցանուցիր կը մնային : Ամեն անգամ որ սաստիկ բարկութեամբ մը կը համակուէի, ոտքիս տակ կ՚առնէի զանոնք :

— Եւ գուք, անմիտ երազատեսներ որ միայն վշտանալ կը սորվեցընէք, կ՚ըսէի անոնց ալ, գուք որ խօսքն ողորմելի շարագիրներ էք, գուք որ խաբեպայ էք՝ եթէ ճշմարտութիւնը դիտէիք, և ապուշ՝ եթէ անկեղծ էիք, գուք որ այս երկու ենթադրութեամբ ալ ստախօս էք, և մարդկային սիրտը առասպելներով կը խաբէք, մի առ մի պիտի այրե՛մ ձեղի ամրողջապէս :

Այս ամեն իրողութենանց միջոցին աչերէս արցունք կը դար, և կը նշմարեի որ վիշտս միայն ճշմարիտ էր :

«Է՛, ըսէք նայիմ, դպրոցի զառանցութեամբ համակուած, բարի և չար հոդիներ, բարութեան և չարութեան խրատատուներ, ըսէք ինձ նայիմ թէ ինչ պէտք է ընել : Ձեր միջէն մէկը իրաւացար ընտրեցէք ուրեմն :»

Եւ հին Աստուածաշունչ մ՚որ սեղանիս վրան էր, և պատասխան բացի :

«Դուն, դիրքդ Աստուծոյ, պատասխան տուր ինձ, ըսի. կ՚ուզեմ փորր ինչ դիտնալ թէ ինչ կարծիք ունիս :»

Ծողովրդին իներսրդ գլուխին մէջ յետագայ խօսքերուն հանդիպեցայ.

«Այս ամեն բաները սրտիս մէջ յուզեցի և անոնց միտքը հաս-
«կընալու աշխատանքն յանձն առի : Երգարներ և խնամատուներ կան,
«և ատոնց գործն Աստուծու ձեռքին մէջն է. սակայն մարդս չգի-
«տեր թէ սիրոյ արժանի է թէ ատելութեան :

«Ցայց ամեն բան ապագային վերապահուած է և անստոյգ կը
«մնայ, վասն զի ամեն բան հաւասարապէս կը պատահի արդարին
«և անարդարին, բարիին և չարին, մաքուրին և անմաքուրին, զո-
«հեր նահատակողին և զոհերը արհամարհողին : Ընմանդը մեղաս-
«րին վիճակին կ՚ենթարկուի, ինչպէս երդմնազանցը ճշմարտութեան
«վրայ երդում ընողին վիճակին :

«Ընդ արեւս տեղի ունեցող բոլոր իրողութեանց ամենէն յատ-
«կին ամեն բանի հաւասարապէս ամեն մարդու պատահիլն է :

«Ահա այս պատճառաւ մարդերու մանկանց սիրտերն իրենց կեն-
«դանութեանը ժամանակ չարութեամբ և արհամարհանքով լի են,
«և անկից ետք մեռելներուն մէջ պիտի դրուին անոնք :»

Ա՛յս տողերը կարդալէն ետք շուարեցայ մնացի. չէի կարծեր թէ Աստուածաշունչին մէջ այսպիսի զգացում մը կայ:

«Ա՛յսպէս ուրեմն, ըսի, նաև դու կը տարակուսի՛ս, դիրքդ յուսոյ: Ինչ կը խորհին ուրեմն աստղաբաշխները երբ երկնային շրջապատները ամենէն անկանոնին այսինքն մոլորակի մը ձշդապէս այն ինչ ատեն, այս ինչ ժամին անցնիլը կանխաւ կը յայտնեն:

Ինչ կը խորհին ուրեմն բնագէտները երբ մանրադիտակով մը կաթիլ մը ջուրին մէջ կենդանիներ կը դիտեն մարդուս: Կը կարծե՞ն ուրեմն թէ կը հնարեն ինչ որ կը նշմարեն, և թէ իրենց մանրադիտակներն և ակնոցները բնութեան օրէնքը կը շինեն: Մարդեբուն առաջին օրէնսդիրն ինչ խորհեցաւ ուրեմն երբ ընկերային շէնքին առաջին քարը դնառելով, անշուշտ ձանձրանալի խօսողէ մը դրդուելով իր արոյրէ տախտակներուն գարիւս և ակն ընդ ականի օրէնքին իր սրտին խորերէն դուշէլը գայ. ուրեմն այն օրէնսդիրը հնարած էր արդարութիւնը: Եւ այն մարդն որ ամենէն առաջ դեռնէն քաշեց հանեց իր դրացիին անկած պատուը, զայն իր վերակոչին տակը դրաւ և խոյս տուաւ հոն հոս նայելով, միթէ հնարած էր ամօթը: Եւ այն մարդը՝ գտած ըլլալով նոյն գողը որ իր աշխատութեան արդիւնքը յափշտակած էր, երբ ամենէն առաջ նեղեց անոր գողութիւնը, և փոխանակ ձեռքը վերցնելու և զարնելու, «Նայիր հոս և ասի ալ ա՛ռ,» ըսաւ, երբ այսպէս դէշու

Ա՛յս ամէն տառապանքները սեռակ մը կատղութիւն կը տային ինձ. երբեմն կը փափաքէի վանականներուն պէս վարուիլ և մարմինս չարչարել ղպայտութիւններս ջսպելու համար. երբեմն ալ կը փափաքէի փողոցը, պաշտօնը, չկիսեմ ուր երթալ, նետուիլ այն կնիկին առջև որու պիտի հանդիպէի պատահաբար, և երդուիլ ընել յանխնայ սիրելու ղինքը:

Վայ է Աստուած թէ անատնն ամէն ձիւ թափելի միաքս թարթափելու և ըժշկուելու համար: Ինծի համար մարդկային ընկերութիւնը մելութիւններու և կեղծաւորութիւններու որջ մ'էր ուր ամէն բան ապրփուհիա կը նմանէր. Ի սկզբան միաքս այս ակամայ գազափարէն միշտ գրաւուած ըլլալով որոշեցի զատուիլ մարդերու ընկերութենէն և բոլորովին առանձին ապրիլ: Հին ուսումներս սկսայ վերստին. պատմութեան, հին բանահիւսութեանց, անդամանննութեան գոգը նետուեցայ: Տան չորրորդ պատիկոր խիստ գիտուն ծեր գերմանացի մը կար, որ միտակ և քաշուած կ'ապրէր: Ժամանակ համոզելի գինքն ինձ սորվեցընելու գերմաներէնը, խեղճ մարդն երբ սկսաւ գաս տալ, սրտագին աշխատեցաւ: Մաքիս մշանջենական ցրտմներսը սառոյց կը պատճառէին իրեն: Քանի՛ քանի՛ անգամ իր ժխահար ձրագին քամը հետս առանձին նստաւ, համբերատար զարմացումով մը կեցաւ՝ ձեռները իր դրբին վրայ դնելով խաչաձև և ինձ նայելով, մինչդեռ ես երազներուս մէջ ընկղմած էի առանց նշմարելու ոչ իր ներկայութիւնը, ոչ ալ իր արդահատութիւնը:

— Բարեսիրտ իմ պարոն, ըսի վերջապէս, ահա կը սեմնես որ անօգուտ բան է, սակայն մարդերուն լաւագոյնն ես: Ինչպիսի գործի մը ձեռնարկեր ես: Պէտք է ձախատապրիս թողուլ գիս. ոչ գուն և ոչ ես բան մը չենք կրնար ընել իրեն դէմ:

Զգիտեմ թէ հասկըցաւ այս խօսքերուս միաքը. ձեռները սեղմեց անմռունչ, և ալ գերմաներէնին խօսքը չեղաւ:

Խնդոյն զգացի թէ առանձնութիւնը փոխանակ բուժելու կը կործանէր գիս, և բոլորովին փոխեցի գրութիւնս: Գիւղը գացի և արշաւակի անտառները նետուեցայ, որտրդութիւն ըրի. շունչս սպառելու չափ գինաւարժութիւն կ'ընէի, սաստիկ կը խանձնայի, և առաւօտեն մինչև իրիկուն քրտնելէն և վազվզելէն ետք երբ գիշերն անկողինս կը հանեի ախտի և վատօղի հոտ կբերէր, գլուխս անարիս մէջ կ'ընկղմէի, վերմակներովս կը պլլուէի և կը դողէի.

«Ուրուականն, ուրուականն, դուն ալ ձանձրացար. գուն ալ իս պիտի թողուս գիշեր մը:

Բայց ինչ օգուտ ունին այս ունայն ջանադրութիւնները. առանձնութիւնը գիս վերստին բնութեան և բնութիւնն ալ սիրոյ քովը կը գրկէր: Երբ Օպսերվանոմ փողոցին ինքզինքս դիահներէ շրջապատուած կը տեսնէի, ձեռներս արիւնաքամեցաւ ղինքնակոչս սրբելով, մեռելներուն մէջ գտնուած կենդանի, նեխութեան հոտէն խեղդուելով, ականջս գլուխս կը գարձընէի, և իմ առջևս գալարագեղ հունձքերուն, քաղցրաբոյր մարդերուն և դիշերուան խոհուն ներգաշնակութեան ծփալը կը տեսնէի.

— Չէ, կ'ըսէի ինքզինքիս, գիտութիւնը պիտի չըլլայ մխիթարիչս, որքան ալ ընկղմիմ այս մեռած բնութեան մէջ, ունայն է, ես ինքս ալ հոն պիտի մեռնիմ՝ մորթուած գառնուկի մը մորթին մէջ խեղդուող կապարագոյն անձի մը պէս: Երբեմն ապրիմ ուր որ է կեանքը, կամ գէթ արևին մէջ մեռնիմ:

Իրօք կը մեռնէի, ձի մը կ'առնէի, Սէվրի և Շավիլլեի ճեմարանները կ'ընկղմէի, մեկուսի հովիտ մը մտնելով ծաղկաէտ մարգի մը վրայ կ'երկննայի: Ինքնէ, և այս ամէն անտառները, այս ամէն մարդերը կը դողէին ինձ.

«Ինչ ուզելու եկար: Մենք կանաչ ենք, խեղճ պատանի, յոյսի գոյն ունինք մենք:»

Անտառն ետ կը գառնայի քաղաքը, մեծին փողոցներու մէջ կը կորսուէի, ամէն պատուհաններուն լոյսերուն, ընտանեաց խորհրդաւոր բոյներուն, անցնող կառքերուն, իրարու ընդհարող մարդերու կը նայէի: Ո՛ՀՀ, ինչ առանձնութիւն, ինչ տրամալի մութ այս տանեաց վրայ, ինչպիսի վիշտ այս օձապտոյտ փողոցներուն մէջ ուր ամէն մարդ կը կոխէ, կ'աշխատի, կը քրտնի, ուր հաղարաւոր անձնօթներ կ'երթան ու կը գան մէկ մէկու արմունկին դպելով. կոյանոց ուր մարմինները միայն ընկերութիւն կը կազմեն, հոգիները միտակ թողլով, և ուր միայն պատնիկները ձեռք կ'երկնցընեն երբ կ'անցնիս:

«Ապահանուէ, ապահանուէ, և ոչ պիտի չտառապիս։» Ահա քաղաքներէն այսպէս կը դուշն մարգուս, այս է ահա պատերուն վրայ ածուխով, քարայատակներուն վրայ տիղմով, երեսներուն վրայ ալ մարմինէն դուրս տուող արիւնով գրուածը։

Երբեմն ալ սրահի մը մէջ մեկուսի նստած երբ փառաւոր հանդիսի մը ներկայ կ'ըլլայի և ամէն վարդապոյն, կապտագեղ և սպիտակափայլ կիներուն իրենց մերկ թեւերուն ու մազերու ողկոյզներովը՝ ներդաշնակութեան և գեղեցկութեան սփեռներուն մէջ իբր՝ ի լուսոյ արբշիռ հրեշտակներու պէս ցայտելը կը տեսնէի, ահ, ինչպարահեգ, կ'ըսէի ինքնիրմէ, ինչպիսի ծաղիկներ, հաւքուելու և հոպարահեգ ծաղիկներ։ Ա՛խ, մարդարտաձոպիկներ, ո՛ մարդարտատուտուելու ծաղիկներ։ Ա՛խ, մարդարտածաղիկներ, ձեր յատին տերևն ինչ պիտի ըսէ որու որ ձեր տերևները պիտի թաթիէ։

«Քիչ մը, քիչ մը, և ոչ բոլորովին։» Ահա աշխարհիս բարօրեայն, ահա ձեր ժպիտներուն վախճանը։ Ահա այս տրտմալի վէրին վրայ այնքան թեթևութեամբ կը ժուռածէք այդ ամէն ծաղկանման շղարշները, ահա այս սոսկալի ճշմարտութեան վրայ ձեր պզտիտոներուն ծայրովը կը վազէք իբր եղնիկներ (biche)։

«Բայց, տէր Աստուած, ինչո՞ւ անկատակ կը համարիս ամէն բան, կ'ըսէր Տէժրնէ։ Ստանկ բան մը չտեսնուած է երբէք։ Սրուակներուն պարպուելը տեսնելով կը դանդաղիս։ Սակայն դինիի մառաններուն մէջ տակառներ, և բլուրներուն վրան ալ դինիի մառաններ կան։ Քաղցր խօսքերով ոսկեզօծ լաւ կարթի մը շինէ, մեղրալի ձանձ մը դիր ծայրը իբր խայծ, և արթուն կեցիր, լարով մը կարթդ նետէ մուայնան դետը և բռնէ ազուր, թարմագեղ և օձաձուկի մը պէս լպրծուն մխիթարուհի մը. մտերմուդ մէջ տեղէն խոյս տալէն ետք մեզի ալ մնաս պիտի մնայ անորմէն։ Սիրէ, սիրէ, սաստիկ կը ցանկամ սիրելու։ Պէտք է որ երիտասարդութիւնը ժամանակն անցունէ, և եթէ քու տեղդ ըլլայի, լաւագոյն կը սեպէի Բօրթուկալի թագուհին հափրել քան թէ անդամազնուութեան զբաղիլ։

Այս էին ահա այն խրատները զոր հարկ էր ինձ ամէն առթիւ լսել, և երբ ժամանակը կը դար, տունս կ'երթայի սիրտս ուռեցած, երեսս վերարկուս ծածկուած, անկողնիս եզերքն վրայ ծունր կը կը դնէի, և խեղճ սիրտս կ'սիսիւէր։ Ինչպիսի արտասուք, ինչպիսի ուխտեր. Կալիէոս ոտքովը դետինը կը զարնէր և կը գոչէր. «Ալ սակայն կը շարժի՛ այն։» Ա՛յսպէս ես ալ սիրտս կը զարնէի։

ԳԼՈՒԽ Ը

Մինչդեռ ամենատխուր վիշտով համակուած էի, յանկարծ յուսահատութիւնը, պատանութիւնը և դիպուածն ինձ ընել տուին այնպիսի բան մ'որ վիճակս որոշեց։

Գրեր էի սիրուհիս թէ ալ չէի ուզեր տեսնել զինքը. իրօք խօսքս կը բռնէի. սակայն դիշերները իր պատուհաններուն տակը կ'անցնէի՝ դրանը քով նստարանի մը վրայ նստելով. իր լուսաւոր պատուհաններուն կը նայէի, գաշնակին ձայնը կը լսէի. երբեմն իր կիսաբաց վարագոյրներուն ետևն իբր շուք մը կը նշմարէի զինքը։

Գիշեր մը մինչդեռ այն նստարանին վրան էի սոսկալի տրտմութեամբ մը գլխովին համակուած, ուշ մնացող բանուորի մ'անցնիլը տեսայ, որ կ'երերար։ Ուրախութեան ձայնարկութիւններով խառնուած կիսատուր խօսքեր կը թոթովէր. ապա կիսկատար թողլով խօսքը՝ կ'երգէր։ Գինով էր այս բանուորը, և իր տկարացած սրունքն երբեմն ուղիին այս, երբեմն այն կողմը կը տանէր զինքը։ Եկաւ ընկաւ ուրիշ տունի մը նստարանին վրայ որ դիմացի կողմն էր։ Հոն ժամանակ մ'իր արմուկներուն վրայ որորուելէ ապա խորունկ կերպով քնացաւ։

Փողոցն ամայի էր. չոր հով մը փոշին կ'ուլէր. լուսինն անամպ հորիզոնի մը միջևէն կը լուսաւորէր այն տեղը ուր կը քնանար մարդը։ Ուստի առանձին կը դտնուէի այս կոշտ մարդուն հետ որ ամենևին չէր դիտեր քովիս ըլլալն, և որ այն քարին վրայ թերևս աւելի հեշտութեամբ կը քնանար քան թէ իր ակոցին մէջ։

Այս մարդն իմ կամքի հակառակ փոփոխութիւն տուաւ վշտիս. ատոր ելայ տեղը իրեն ձգելու համար, ապա վերստին եկայ և նստայ։

Չէի կրնար հեռանալ այս գուշէն որու սակայն չպիտի զարնէի, եթէ նաև կայսրութիւն մը տրուէր ինձ իբր փոխարէն. վերջապէս ամէն կողմ ժուռ գալէն ետք քնացողին առջևը կանգ առի մեթենայաբար:

«Ինչ քուն, կ'ըսէի ինքզինքիս: Ընշուշա այս մարդն ամենևին եղած մը չեռներ. իր կինը թերևս այս միջոցին իր դրացիին կը բանայ այն վերնասենեակին դուռը ուր կը պառկի էրիկը: Այս գիւղին պզեսանները քուրջ դարձեր են, այտերը փորուեր, ձեռները նավին պզեսաները քուրջ դարձեր են, այտերը փորուեր, ձեռները խորշոմեր են. Թշուառ մ'է այս որ հայ չունի ամէն օր: Սթափելուն պէս բիւր կսկծալի հոգեր, բիւր սաստիկ վիշտեր իրեն կ'ըսպասեն. սակայն այս գիշերը քաղցին մէջ թալեու մ'ունէր, ուսկից պիտի զարնեն. միս խշխշա վրայ պիտի գառնամ և նորէն պիտի նիրհեմ:»

«Եւ ես կը շարունակէի՝ փողոցէն անցնելով մեծաքայլ, ես չեմ քնանար, ես որ այս գիշերը գինքը տարի մը քնացնելու չափ սակ ունիմ քսակիս մէջ. այնքան ամբարտաւան և անվիտ եմ որ չեմ համարձակիր գինետուն մը մտնելու, և չեմ նշմարեր որ ամէն դրժբաղդները հոն կը մտնեն, վասն զի երջանիկ գուրս կ'ելլեն: Ո՛ Աստուած, մարդուս բաներուն տակ կոխկրտուած խաղողի ողկոյզ մը կը բաւէ ամենէն արտմալի հնհնութիւնները փարատելու և կորելու այն ամէն աներևոյթ թելերը զոր չարութեան ոգիները մեր ձամբուն վրայ կ'երկրնցնեն: Կիներուս պէս կը լանք, մարախրտմներուս պէս կը տառապինք. մեր յուսահատութեան մէջ կը կարծենք թէ աշխարհ մը փլուած է մեր գլխուն վրայ, և կը նստինք կը լանք ինչպէս Ադամ Եդեմի դուռերուն քովը: Սակայն աշխարհէս աւելի ընդարձակ վէրք մը բուժելու համար բաւական է ձեռքով պզտի շարժում մը ընել և մեր կսկծքը թրջել: Ուրեմն որքան հնչին բաներ են եղեր մեր յաւերը քանի որ այսպէս կը մխիթարուին անոնք: Կը զարմանայի թէ ինչու նախախնամութիւնը՝ որ կը տեսնէ զանոնք՝ իր հրեշտակները չղրկեր մեր աղօթքը ընդունելու համար. բայց այսքան նեղութիւն կրելու պէտք չունի այն, տեսաւ մեր ամէն վիշտերը, ամէն փափաքները, անկեալ միտքերու յատուկ մեր բոլոր հպարտութիւնը, և մեզի շրջապատող աղէտից ովկիանոսը, և բաւական սեպեց մեր ձամբաներուն եզրին վրայ պզտի սև պուռտ մը կախել: Քանի որ այս մարդն այնքան լաւ կը քնանայ այս նստարանին վրայ, ինչու ես ալ իմինիս վրայ չքնանամ: Ոտքս գուցէ դիշերը սերուհիս տունը կ'անցունէ, ուսկէ արևը ծագած միջոցին գուրս պիտի գայի. տարփուհիս կիսամերկ հետը պիտի գայ մինչև գուռը, և գիս քնացած պիտի տեսնեն: Իրենց համբոյրները չպիտի արթնցնեն զիս, և ուզիս պիտի զարնեն. միւս խշխշա վրայ պիտի գառնամ և նորէն պիտի նիրհեմ:»

Ուսկի վայրենական ուրախութեամբ մը համակուած սկսայ կապելայ մը գնտել: Կէս դիշերն անցած ըլլալով գրեթէ ամենքն ալ գոց էին. բայց կապելայ մը չգտնելուս համար սկսայ սաստիկ բարկանալ:

— Ինչ, կ'ըսէի մտապէս, այս մխիթարութիւնն անգամ, պիտի մերժուի ինձ:»

Ամէն կողմ կը վազէի, կրպակներուն զարնելով և գոչելով.

« Գինի, գինի:»

Վերջապէս բայ կապելայ մը գտայ. սրուակ մը գինի ուղեցի, և առանց նայելու թէ լաւ է գինին կամ գէշ, հեռվհետէ խմեցի. երկրորդ մը, ապա երրորդ մ'ալ բերել տուի և նոյնպէս պարպեցի: Հիւանդի մը պէս կը վարուէի, և բունի կը խմէի իբր թէ բժիշկը դեղ մը հրամայած ըլլար ինձ որպէս զի չմեռնիմ:

Ես թանձր ըմպելին անշուշտ խարդախած էր, վասն զի իր շուրներն իսկոյն ամպ մը ծուալեցին իմ վրայ: Աճապարումով խմած էի, հետևաբար յանկարծ գինովցայ. գաղափարներուս շփոթիլը, ապա հանդարտիլը, ետքը նորէն շփոթիլը զգացի: Վերջապէս ալ անկարող ըլլալով խորհելու, դեպ երկինք նայեցայ կարծես ես ինծի ձնաս բարև ըսելու համար, և արմունկներս սեղանին վրայ կռթնցուցի:

Անատեն միայն նշմարեցի թէ մինակ չէի սրահին մէջ։ Կապելապետը միւս ծայրը սոսկալի մարգերու խումբ մը կար, որոնց կերպարանքը վատ եւ ձայնը բիրտ էր։ Իրենց դէմքերէն կը հասկցուէր թէ ժողովրդային դասուն չէին վերաբերեր, սակայն քաղաքաւոր ալ չէին, վերջապէս անոնք այն երկրին դասուն կը վերաբերէին որ ամէն դասերուն նուաստագոյնն է, որ ո՛չ պաշտօն, ո՛չ հարստութիւն, ո՛չ ալ արհեստ մ՚ունի, եթէ նուաստ արհեստ մը չէ ուսնեցածը, որ ոչ աղքատն է, ոչ ալ հարուստը, և որ մէկին մոլութիւնները և միւսին թշուառութիւններն ունի։

Խաղն զզուելի թուղթերու վրայ կը վիճէին խորին ձայնով. առջեւնին միջուկը խիստ ծաղկահաս, աղտոր և մաքուրկեկ հագուած աղջիկ մը կար, որ միայն իր ձայնովն անոնց հետ նմանութիւն ունէր, իր դէմքը վարդագոյն, բայց ձայնն այնքան կերկերուն և սկարդած էր որ կարծես վաթսուն տարիէ՛ի վեր հասարակաց մուներեխիկ մ՚ենգած էր ան։ Այս աղջիկն ինձ կը նայէր ուշադիր՝ անշուշտ գիս կապելապետ մը մէջ տեսնելուն զարմանալով, վասն զի վայելչութեամբ և գրեթէ սքնապիրաբար հագուած շքուած էի։ Սակաւ առ սակաւ մօտեցաւ, և սեղանին առջեւէն անցնելով վրայի սրուակները վերցուց, և տեսնելով թէ ամէնքն ալ պարպուեր էին՝ ժպտեցաւ։ Տեսայ որ հոյակապ և սպիտակափայլ ակռաներ ունէր. ձեռքը բռնեցի և աղաչեցի որ քովս նստի. յօժարակամ նստաւ և իր հաշիւին համար ուզեց որ ընթրիք բերուի իրեն։

Այս աղջկին կը նայէի անմռունչ. աչերս լի էին արտասուքով. նշմարեց արտասուելս և պատճառը հարցուց։ Բայց չէի կրնար պատասխանել. գլուխս կ՚օրէի իրը թէ ուզէի աւելի յորդութեամբ թափել արցունքս, վասն զի այտերուս վրայէն անոնց հոսիլը կ՚ըզգայի։ Հասկցաւ աղջիկը թէ թագուն վիշտ մ՚ունիմ և ջանք ըրաւ պատճառը դուշակելու. թաշկինակը հանեց, և շատ զուարթութեամբ ընթրելովը հանդերձ մերթ ընդ մերթ երեսս կը սրբէր։

Այս աղջիկը չգիտեմ ինչ սոսկալի և քաղցր բան մը, նաև գթութեան հետ այնքան տարօրինակ խառնուած լրբութիւն մ՚ունէր որ այս մասին ինչ խորհիլը չգիտէի։ Եթէ փողոցին մէջ ձեռքս բռնած ըլլար, սոսկում պիտի տար ինձ. սակայն ո՛վ ըլլալը անյայտ և

տնծանօթ աղջկի մ՚առանց բան մ՚ըսելու առջեւս դալով ընթրելն և իր թաշկինակովը արցունքս սրբելն այնքան տարօրինակ կ՚երեւար ինձ որ զայրանալով ու միանգամայն հրճուելով շուարեր մնացեր էի։ Լսեցի որ կապելապետը կը հարցնէր անոր թէ կը ճանչէր գիս. այո՛, պատասխանեց և ըսաւ որ հանգիստ թողուն գիս։ Ըուտով դային խաղացողները, և կապելապետն ալ իր դուռը և պատուհանին դուրսի փեղկերը գոցելէն ետք իր կղպակին յետնակողմեան սենեակն երթալով, մինակ մնացի այս աղջկին հետ։

Այս ամէն ըրածներս այնքան շուտ տեղի ունեցեր էին և յուսահատութեան այնքան տարօրինակ զգացումի մը հնազանդեր էի որ երազ տեսնել կը կարծէի, և թէ պաղպաղանքս լաբիւրինթոսի մէջ կը յուզուէին։ Ան թուեր էին ինձ թէ կամ խենթ էի և կամ դերբնական զօրութեան մը հնազանդեր էի։

— Մվ ես դուն, գոչեցի յանկարծ. ինչ կ՚ուզես իմէ. ուսկէ կը ճանչես գիս. ո՞վ ըսաւ քեզ արտասուքս սրբել։ Մի՛թէ արհեստդ է ատի, և կը կարծե՞ս թէ պիտի սիրեմ քեզի։ Եւ ոչ իսկ մասամբ պիտի գտնամ քեզ։ Ինչ կ՚ընես. պատասխան տուր։ Մի՛թէ ստակ է քեզ պէտք եղածը։ Քանիի կը ծախես այդ դժուելիները։

Ոտք ելայ և ուզեցի դուրս ելնել. սակայն զգացի թէ կ՚երերայի. ան պահուն աչերս ալ պղտորուեցան, անհնարին ակարութիւն մը տիրեց վրաս և աթոռակի մը վրան ընկայ։

— Անհանգստութիւն կ՚զգաս, ըսաւ ինձ այս աղջիկը՝ թեւս բռնելով. տղայի մը պէս, — և իրօք տղայ ես, — դինէ խմիչքը առանց գիտնալու թէ ինչ կ՚ընէիր։ Կեցիր այս աթոռին վրայ, և սպասէ որ փողոցէն կառք մ՚առնեմ. պիտի ըսես ինձ թէ ուր կը բնակի մայրդ, և կառքը հոն պիտի տանի քեզի, քանի որ տուրս պիտի, շարայարեց խնդալով, քանի որ ստուգիւ տգեղ կը դտնես գիս։

Մինչդեռ աղջիկը կը խօսէր, վեր երի աչերս։ Թերեւս գլխովս թիւնը խաբեց գիս. չգիտեմ թէ աղէկ չտեսնե՞ր էի մինչեւ այն րոպէն. բայց յանկարծ նշմարեցի որ այս թշուառուհիին երեսին վրայ սիրուհիիս աղետալի նմանութիւնը կար։ Սառնահաբիւ զգացի այս նմանութիւնը տեսնելով։ Սարսուռ մը կայ որ մարդուս մազերէն կը քաշէ. ժողովրդային մարդիկ կ՚ըսեն թէ այս սարսուռը մահն է որ

գլուխին վրայէն կ'անցնի. սակայն իմինիս վրայէն անցնողը մահը չէր։

Անցնող սարսուռն էր դարուս հիւանդութիւնը, կամ լաւ ևս է ըսել՝ նոյն իսկ այս աղջիկը, և ահա այս հիւանդութիւնը անոր ժպտին և հեզնալի դէմքը, կերկերուն ձայնը առնելով եկաւ առջևս նստաւ կապելային ներսը։

ԳԼՈՒԽ Ը

Ա՛յն միջոցին ուր նշմարեր էի թէ այս կինը տարփուհիս կը նմանէր, սոսկալի, անդիմադրելի խորհուրդ մը զբաւած էր հիւանդ ուղեղս, և անմիջապէս գործադրեցի այս խորհուրդը։

Մեր սիրահարութեան առջի ժամանակները սիրուհիս երբեմնակի դաղտնապէս գիս տեսնելու եկած էր. անատեն պղտի սենեկիս համար հանդիսաւոր օրեր էին անոր այս գաղտնի այցելութիւնները, ծաղիկներ կը գայլին սենեակս, կրակը զուարթօրէն կը վառուէր, լաւ ընթրիք մը կը պատրաստէի. անկողինն ալ իր հարսանեկան զարդարանքն ունէր ամենասիրեցեալս ընդունելու համար։

Շատ անգամ երբ հայելիին առջև բազմոցիս վրայ կը նստէր ան, հոգեպիշ նայեր էի իրեն այն լուին ժամերուն մէջ ուր մեր սիրտերը կը խօսակցէին։ Կը տեսնէի որ նա Մասլ Համլարտին պէս այս առանձնական փոքր անկիւնը դրախտի կը փոխէր, անկրպակ ուր քանի քանի անգամ լացեր էի։ Հոն էր, բոլոր դիրքերուս, ցաւուցիր զգեստներուս, սիրուն կահ կարասիներուն մէջևն էր, չորս տրամալի պատերուն մէջն էր. բայց ինչպիսի՛ անոյշ լոյս մը կը ծաւալէր այս ամէն անշուք իրերուն վրայ։

Ա՛յս յիշատակներն անընդհատ կը հալածէին և կ'արգիլէին գիս քնանալու այն օրէն՝ի վեր որ կորսուեր էի սիրուհիս։ Գիրքերս, պատերս իր վրայ կը խօսէին հետս. չէի կրնար հանգուցժել անոնց։ Անկողինս փաղցոյը կ'արտաքսեր գիս. սոսկում կը տար ինձ այն երբ չէի լար իր վրայ։

Ուստի այն սենեակս տարի աղջիկը. ըսի իրեն որ նստի՝ կռնակը լինձ դարձնելով. կիսամերկ նստեցուցի զինքը։ Ապա սենեակս իր բոլորտիքը կարդադրեցի ինչպէս առենօք սիրուհիս համար կը կարդադրէի։ Թիւնաթոռները տեղաւորեցի ուր որ էին գիշեր մը զոր կը յիշէի։ Ընդհանրապէս մեր ամէն երջանկութեան դաղափարները յիշելի մը կայ որ ամենը կը գերազանցէ. կայ օր մը, ժամ մը, որ միւս ամէն օրերը, ժամերը գերազանցած, կամ՝ եթէ ոչ՝ կարծես անոնց տիպարն և անջնջելի կաղապարն եղած է. այս ամէն իրողութեանց միջոցին կը պայ վայրկեան մ'ուր մարդս Լօր Տը Վեկային կատակերգութեան մէջ Թէսոօրին պէս կը դոչէ. «Խաղդ, ոսկեղէն բևեռ մը դիր անիկա։»

Ամէն բան այսպէս կարգի դնելէն ետք շատկեկ կրակ մը վառեցի, և զեղինը ներբահներուս վրայ նստելով սկսայ անսահման յուսահատութեամբ մ'արբշռիլ։ Սրտիս մինչև խորը կ'ինչնէի ամոր գարնանային և ձմեռնային զգալու համար։ Սակայն մտովին Թիբօլեան երգ մը կը մրմնջէի, զոր սիրուհիս անընդհատ կ'երգէը.

«Առենօք գեղեցիկ, սպիտակ և ծաղկի մը պէս կատիր էի, բայց այսօր ոչ։ Ա՛լ գեղեցիկ չեմ, վասն զի սէրը մաշեց զիս։»

Ա՛յս խեղճ երգին սրտիս անապատին մէջ տուած արձագանքը կը լսէի։

«Ահա մարդուս երջանկութիւնը, ահա փոքր դրախտս. ահա Մասլ Համլարտուս. ամենուն ծանօթ բաղ մ'է ասիկ։ Տարփուհիս անորմէն աւելի արժէք չունի, կ'ըսէի։ Ահա այս դանուածն այն բաժակին տակը, ուր աստուածներուն անուշակ ըմպելին խմեցին. ահա այս է սիրոյ դիակը։»

Թշուառուհին երգելը լսելով ինքն ալ սկսաւ երգել։ Իր երգը լսելով մեռելի պէս դեղնեցայ. վասն զի այս բերան և գարշելի ձայնն՝ սիրուհիս նմանող աղջիկէ մ'եկնելով կ'երևար ինձ իբր խորհրդանշան այն զգացումին զոր կը կրէի։ Ա՛յս ձայնը շուայտութիւնն էր անձամբ որ այն ծաղկահաս երիտասարդուհիին կոկորդին մէջէն կը թոթովէր։ Կը թուէր ինձ թէ տարփուհիս իր նենգութիւններն ինձ վերև հարկաւ այս ձայնին պէս ձայն մ'ունէր։ Միտքս բերի Փօսթը որ Պրօքէնի մէջ անտիական մերկ կախարդուհիի մը հետ գարնելով անոր բերնէն կարմիր մուկ մ'եկնելը կը տեսնէ։

«Լուէ, գոչեցի ազդկին: Ոաք եղայ և քովը դացի. ժպտելով անկողնիս վրան նստաւ, և իր քովը երկնցայ դերեզմանիս վրան երկնցող բուն իմ արձանիս պէս:

Դուք՝ գարուս մարդերը՝ դուք որ այս միջոցիս պարահանդէսը կամ Թատրոնը կը վազէք, և կ՚ամասարէք զբօսանք ընելու, դուք որ այս դիշեր՝ պառկելու ժամանակ ձեր Վօլթերին մէկ հին հայհոյութիւնը, Ռօշ-Լուի-Գուրիէի մէկ իրաւացի կատակը, կամ մեր Ազգային պատգամաւորաց մէկ յանձնակարգին այս կամ այն անտեսապիտական Ճառը պիտի ՚կարդաք քնանալու համար, դուք որ ձեր մարմնոյն մէկ ծակէն պիտի ՚ընչէք նունուֆար բուսած այն հրեշային ծաղկին ցուրտ հիւթերը, զոր Բանաւորութիւնը մեր քաղաքներուն մէջ տեղը կը տնկէ, եթէ պատահաբար այս անհնչան գիրքը կարդալու առիթ ունենաք, կը խնդրեմ որ ազնուական արհամարհութեամբ մը չժպտիք, շատ վեր չընէք ձեր ուսերը, շատ վստահութեամբ չըսէք թէ երևակայական դէշութեան մը վրայ կը դատաբիմ. թէ վերջապէս մարդկային միտքը մեր կարողութեանց սահմանէն դեղեցիկն է, և թէ այս աշխարհիս մէջ ոչ այլ ինչ է ՚ձշմարիտ բայց եթէ արժէքղրութեան առուտուրը, լաստընէն, սեղանին վրայ Պօրտոյի դինին, ՚քաջակազմ մարմին մը, ուրիշին նկատմամբ անտարբերութիւնը, և դիշերն անկողնին մէջ խնկաբոյր մարթոմ մը ծածկուած ցանկասէր կիները:

Վասն զի օր մը ձեր մնայուն և անշարժ կենաց միջևէն կրնայ վտնտուիլ մ՚անդնիլ. Նախախնամութիւնը կրնայ փչել այն դեղեցիկ ծառերուն վերևէն զոր ձեր մուտքման դեսերուն հանդարտ ջուրերովը կ՚ոոոդէք. կրնաք յուսահատիլ, պարտն անպտուղ. արտասուք կայ ձեր աչերուն մէջ: Զսլիտի ըսեմ ձեզ թէ կրնաք մատնուիլ ձեր տարփուհիներէն. ձեզի համար ձիու մը մեռնիլն որքան ցաւ է, նոյնքան է նաև սիրուհիէ մը մատնուիլը. սակայն պիտի ըսեմ ձեզ թէ մարդս արժէքուղթի առուտուրին մէջ կորուստ կրնէ, թէ լաքէնէի մէջ վատահողը կրնայ նաև քթուիլ, և եթէ կ՚ընէ, թէ լաքէնէի մէջ վատահողը կրնայ նաև քթուիլ, և եթէ թուղթի չէք խաղար, մտածեցէք որ ձեր թալէռները, ձեր դրամուած անդորրութիւնը, ձեր ոսկեղէն և արծաթեղէն երջանկութիւնը սեղանաւորի մը քովն է որ կրնայ մնանկանալ, կամ հասարակային արտ-

թղթերու փոխուած է որք կրնան անվճար մնալ. վերջապէս՝ թէև քաղաքին անզգայ ըլլաք՝ կ՚ըսեմ ձեզ թէ կրնաք բան մը սիրել. ձեր ալիքին խորը կրնայ թել մը թուլնալ, և կրնաք վշտին նման աղաղակ մ՚արձակել: Օր մը ամմատ փողոցներուն մէջ թափառելով, երբ նիհական վայելումներ չսլիտի գտնէք ձեր անզգած ոյժը մաշելու համար, երբ ձեր իրականն և օրականը պիտի պակսին, պատահաբար կրնաք ստիպուիլ ձեր բաղաքիքը նայելու գառար այաերով, և կէս դիշերին ամայի նստարանի մը վրան նստիլ:

Ո՛ քաղաքիրա մարդեր, վերջ ինքնամոլներ, անհամեմատելի տրամաբանիներ, գուք որ ոչ յուսահատական գործ մը, ոչ ալ թուանական սխալ մ՚ըրած էք բնաւ, եթէ երբէք պատահի ձեզ բան մը, ձեր կործանման միջոցին յիշեցէք Ապէլարը երբ Էլօիզը կորնցուց: Վասն զի գուք ոչ այնքան կը սիրէք ձեր երևակայները, ոսկիները և սիրուհիները որքան ան կը սիրէր Էլօիզը. վասն զի ասորմէ զատուելով անի այնպիսի կորուստ մ՚ըրած էր, որուն նմանը բնաւ չսլիտի ունենաք, և որու նմանը ձեր իշխանը՝ Սատանան՝ անգամ չէր կրնար կրել երկրորդ անգամ երևիներէն ընտրելով. վասն զի Ապէլար կը սիրէր Էլօիզը տեսակ մը սիրով որու վրայ չեն խօսիր օրագիրները, և որու առուերը ձեր կիներն և աղջիկները չեն տեսներ մեր Թատրոններուն և պիրքերուն մէջ. վասն զի Ապէլար իր կեանքին կէսը անոր անբիծ ձակատը Համբուրելով անցուցած էր, Գաւիթ մարդարէին սաղմոսները և Սուսաղի սրբանուէր երգերը երգել սորվեցնելով անոր, վասն զի միայն Էլօիզը ունէր աշխարհիս վրայ, այլ սակայն Աստուած մխիթարեց Ապէլարը:

Հաւատացէք ինձ որ երբ գժբաղդութեանց ժամանակ Ապէլարը պիտի յիշէք, մի և նոյն աչքով չսլիտի տեսնէք ձեր Վօլթերին առնոշ հայհոյութիւնները և Գուրիէին կատակները. պիտի զգաք թէ մարգկային միտքը կրնայ պատրանքը փարատել, բայց ոչ ցաւերը. թէ Աստուած լաւ տնտեսուհի մ՚ըրած է զայն, բայց ոչ դժուխ թեան քոյր մը: Պիտի տեսնէք որ մարդս սիրան իր վերջին խօսքը ըսած չէր երբ, «Բան մը չեմ հաւատար, վասն զի բան մը չեմ տեսներ», ըսաւ: Ձեր բոլորիքը յոյսի պէս բան մը պիտի վնտռէք. պիտի երթաք եկեղեցիներուն դուռները ցնցելու որպէս զի

տեսնէք թէ արդեօք տակաւին կը շարժի՞ն անոնք , սակայն մշանջե-
նապէս զոցուած պիտի դանէք այդ դուռերը . պիտի ուզէք թրաք-
եան վանականները ըլլալ , և Ճակատագիրը , որ կը ծաղրէ ձեզի ,
շիշ մը հասարակ գինիով և պռունիկով մը պիտի պատասխանէ
ձեզ :

Եւ եթէ խմէք գինին , եթէ պռունիկը առնուք և ձեր անկողինը
տանիք , գիտցէք թէ ի՛նչ կրնայ պատահիլ եաբը :

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԳԼՈՒԽ Ե

ՀԵՏԵՒԵԱԼ օրն արթննալով ինքնիրմէս այնքան սոսկալի ցժգում մը ղգացի , ինքզինքս ալ այնքան նուաստ և դժուա պատ որ առաջին շարժու-միս միջոցին սոսկալի դրդում մը զգացի ինձ : Անմիջապէս դուրս նետուելու , հրամայելի ազդակին որ կարելի եղածին չափ շուտով հագուի և մեկնի . ապա նստայ , և վշտաբեկ նայուածքս սենեկին պատերուն վրայ ժուռ գալով մեքենայաբար կանգ առաւ դէպ այն անկիւնը , ուր կախուած էին ատրճանակները :

Ես այն ատեն իսկ ուր վշտահար խորհուրդը կարծես բազկատարած կը յառաջանայ դէպ ի՛ ինձումը , երբ մահը քունն որոշում մը կ'ընէ , կը թուի թէ դէնք մը կախուած տեղէն վար առնելու , պատրաս-տելու ֆիզիկական գործողութեան մէջ , երկաթին յուրտին մէջն իսկ կամքէն անկախ նեւրաթական սոսկում մը կայ , մատներն անձկութեամբ կը պատրաստուին . թևը կը պրկուի : Ո՛վ որ մեռնելու կ'երթայ , համայն բնութենէն կ'արգիլուի երթալու : Ուստի չեմ կրնար մեկ-նել թէ ինչ զգացի մինչդեռ այս ազդակը կը հագուէր . զգացածս էր սա խօսքը զոր երբ թէ ատրճանակս ինձ ըսէր . «Մտածէ ընե-լու գործիդ վրայ :»

Իրօք անկից ետք շատ անգամ մտածեցի թէ ինչ պիտի պատահէր ինձ եթէ ինչպէս կ՚ուզէի պոռնիկը շտապաւ հագուած և շուտով պատած ըլլար : Անշուշտ ամօթին առաջին տպաւորութիւնը պիտի անյանէր. արտմաթիւնը յուսահատութիւն չէ , և Աստուած զանոնք միացուցած է իրը եղբայրներ որպէս զի մին երբեք մեզի միսակ չթողու միւսին հետ: Սենեկիս օդն այս կնկան ներկայութենէն ազատ մնալէն ետք սիրտս պիտի սփոփուէր : Քոմօ ոչ այլ ինչ պիտի մնար , բայց եթէ դիմքը , որուն երինայինները հրեշտակը պատուէր տուած ոչ զոք մեռցնելու : Սակայն անշուշտ կրնայս պիտի բժշկուէի դէթ . շուայտութիւնը միանգամայն սենեկիս դուռէն պիտի արտաքսուէր , և այլ երբեք չպիտի կրնայ այն սոսկումի ղպացումը ղոր տուած էր ինձ շուայտութեան առաջին այցելութիւնը :

Բայց բոլորովին տարբեր բաներ պատահէցան : Սրտիս մէջ սկսող կռիւը , կսկծալի խորհրդածութիւններն որոց ներքև կը տապնապուէի, ղղջանքը , վախը , բարկութիւնն անգամ (վասն զի բիւր բաներ կ՚ղգայի միանգամայն) այս ամէն անխուսելի զօրութիւնները , կ՚ըսեմ, թիկնաթոռիս վրայ կը բռնէին զիս , և մինչդեռ այսպէս ամէնէն վտանգաւոր զառանցութեամբ մը համակուեր էի , աղջիկը հայելին առջև ծռուելով խելքը միտքը կրցածին չափ իր բօսյան լաւագոյն կերպով հագնելու կը սար , և ամենակատարեալ հանդարտութեամբ ժպտելով գլուխը կը զարդարէր : Քառորդէ մ՚աւելի տևեց այս ամէն պչրասիրական աշխատութիւնները , և այս քառորդին մէջ ալ դրեթէ մոռցեր էի զինքը : Վերջապէս երբ շշուկ մը հանեց ան , սրտանեղութեամբ դէպ իր կողմը դարձայ , բարկալի ձայնով մ՚ագռէցի որ մինակ թողու զիս : Ձայնիս բարկութիւնն այնքան յայտնի էր որ վայրկեան մը մէջ պատրաստ եղաւ աղջիկը , և դուռը բացաւ համբոյր մը դրկելով ինձ :

Միւնոյն վայրկենին դուռի դուռը զարնուեցաւ : Շուտով ելայ և հազիւ ժամանակ ունեցայ աղջկին խուց մը բանալու ուր նետուեցաւ ան : Դրեթէ իսկոյն ներս մտաւ Տէժընէ երկու երիտասարդի հետ , որք իր պրայներն էին :

Աբդկայնի կեանքի ինչ ինչ պատահարներուն կը նմանին ջուրի այն մեծ հոսանքներն որոնց կը հանդիպինք ծովերու միջևը : Ձակատիը , դիպուած , նախախնամութիւն , ինչ կ՚ուզես ըսէ , անունն

ինչ-կարևորութիւն ունի : Որոնք որ կը կարծեն ուրանալ միտքը իրեն դէմ հանելով խօսքէն կը խարուին լոկ : Սակայն անոնց մէջ անգամ չկայ անձ մ՚որ կեսօրի կամ նարդէնի վրայ խօսելով բնականաբար չըսէ . «Նախախնամութեան մարդն էր ան :» Գուցէ կը կարծեն թէ գիւցազները միայն արժանի են երկնից ուշը գրաւելու , և թէ ծիրանիէ գոյնը աստուածները կը հրապուրէ ինչպէս ցուլերը :

Ըստ իմ կարծեցս մարդին համար չկայ անդունդ մ՚որ այնքան խորունկ ըլլայ որքան են աշխարհիս մէջ ամենափոքր պարագաներէ վճռուող բաները , նաև առերեսութապէս չնչին առարկաներէ և իրերէ մեր բազդին նկատմամբ հետևող փոփոխութիւնները : Մեր սովորական գործերը կը նմանին բթասայր պղտի նիզակներու զոր կը սովորինք իրենց նշանակէտին կամ ասոր մօտ տեղ մը հասցնելու , այնպէս որ հուսկ հետոյ այս ամէն մանր հետևութիւններով վերացական և կանոնաւոր էակ մը կը կազմենք և այս էակը մեր խոհեմութիւնը և կարգը կ՚անուանենք :

Ապա փոթորիկ մը կ՚անցնի , և ահա այն նիզակներուն փոքրագոյնը , թեթևագոյնը , ամենէն չնչինը տեսութենէն անհետևելի ըլլալու չափ բարձրանալով հորիզոնէն կ՚անցնի և Աստուծու անբաւ կարծքը կը հասնի :

Անատեն ինչպիսի սաստկութեամբ կը բռնուինք : Ինչ կ՚ըլլան հանդարտ հպարտութեան այն ուրուականներն որք են կամքն ու խոհեմութիւնը : Ո՛չ ան անգամ , որ աշխարհիս թագուհին է , որ կեանքին կուիւն մէջ մարդուս սուրն է , ի նանիր կը շողացնենք բարկութեամբ , ընդունայն կը չանանք անոր ապաւինելու որպէս զի մեզի սպառնացող աղէտքէն ազատինք . անհետևելի ձեռք մ՚այն սուրին ծայրը կը հեռացնէ , և մեր չանդրդուութեան բոլոր եռանդն անպատասխան մնալով մեզի աւելի հեռի նետելու կը ծառայէ միայն :

Ա՛յսպէս ես ալ այն պահուն ուր միակ փափաքս էր ըրած յանգիցս սրբել , թերևս իսկ անոր փոխարէն պատիժս ընդունիլ ինքնին , այն միջոցին իսկ ուր աստիճ սարսափ մը կը պատէր զիս , իմացայ թէ կը պարտաւորէի կրել վտանգաւոր փորձ մ՚որու մէջ չկրեմ ուզեցայ :

Տէժընէ ուրախ զուարթ էր. բաղմոյն վրան երթնալով նախ քան զի մը կատակներ ըրաւ երեսիս նկատմամբ, որ աղէկ քնացած չէր, կ'ըսէր ան: Բայց իր կատակներուն համբերելու ոչ այնքան արամադիր պիտի գտնուէի, խստիւ աղաչեցի զինքն որ ազատ թողու զիս առնոնցմէ:

Կարծես ուշադրութիւն չդրաւ աղաչանքիս. և գարձեալ կատակի ձևով խօսք բացաւ այն իրողութեան վրայ որու պատճառաւ տունս եկած էր: Տէժընէ եկած էր ինձ իմացնելու թէ տարիքիս չէ թէ երիտ. այլ երեք սիրուհ ունեցած էր միանգամայն, այսինքն թէ ինձի հետ ունեցած միևնոյն դէշ վարմունքն ունեցեր էր ոտնթոտ հետ ալ. թէ խեղճ տղան անոր մատնութիւնը իմանալով սոսկալի կերպով տարաձայներ էր, և Բարիզի մէջ մարդ չկար որ իմացած չըլլար զայն:

Առջի բերան աղէկ չհասկցայ թէ ինչ կ'ըսէր Տէժընէ, վասն զի ուշադրութեամբ մտիկ չէի ըներ. բայց երբ մինչև երեք անգամ ամենամանր պարագաներովը կրկնել տուի ըսածը, ճշդապէս իմացայ այս սոսկալի պատմութիւնը, խռովեցայ և այնքան շուարեցայ որ չէի կրնար պատասխանել: Առաջին զգացումս խնդալ եղաւ, վասն զի յայտնապէս կը տեսնէի թէ կիներուն յետինը սիրեր էի. սակայն կիներուն յետինն ըլլալովը հանդերձ իրաւ էր որ գինքը սիրեր էի, և՝ լաւագոյն է ըսել թէ՝ տակաւին կը սիրէի:

«Կարելի է ատի:» Ահա միայն այս պատասխանը կրցայ դանել:

Ընտանեն Տէժընէի բարեկամները հատատեցին անոր ամեն ըսածները: Տարիքիս մէկ սիրուհին հետ իր տունը գտնուած միջոցին միւս սիրուհն ալ վրայ հասած էր, և այսպէս յանկարծ երկուքին առջև բռնուելով անոնցմէ կրած էր նախատական յարձակում մը զոր բոլոր հատարակութիւնը գիտէր: Ընտանեն ըլլալով ստիպուեր էր Բարիզէն մեկնելու, չուզելով ամենատատիկ պայթակղութեան մ'ենթարկուիլ:

Դիւրին էր ինձ տեսնել թէ այս ամեն կատակներուն մէջ ծաղրելի մաս մը կար այս կինիկին համար ըրած վենտարութեանս, իր վրայ ունեցած անզուսպ սիրոյս, վերջապէս իր նկատմամբ բռնած բոլոր ընթացքիս դէմ: Ըսել թէ տարիքիս արժանի էր ամենէն

պժդալի անուններու, թէ վերջապէս ոչ այլ ինչ էր ան բայց եթէ ապիրատ մ'որ իր վրայօք գիտցած բաներէն հարիւր անգամ աւելի դէշ բաներ ըրած է թերևս, ինձ զգացնել էր գառնապէս թէ ուրիշ շատ անձերու պէս ես ալ միամտաբար խաբուեր էի իրմէն:

Այս բաները հաճելի չէին ինձ. երիտասարդները գիտենալով ահաճութիւնս պղուշութիւն ըրին. բայց Տէժընէ դիտաւորութիւններ ունէր. իրեն բան գործ ըրած էր սիրային ախտս բուժել, և իբր հիւանդութիւն մ'անդթաբար կը գարմանէր զայն: Փոխադարձ ծառայութեանց վրայ հիմնուած բաղմաժամանակեայ բարեկամութիւն մ'իրաւունքներ կը տար իրեն, և որովհետև գովէլի կ'երևար իրեն իր պատճառը, չէր գիտեր այն իրաւունքները գործածելու:

Ուստի ոչ միայն միղմութեամբ չէր վարուեր հետս, այլ նաև երբ տեսաւ շփոթութիւնս և ամօթս, ամեն ձիգ թափեց կրցածին չափ շփոթութիւնս և ամօթս աւելցնելու համար: Տհամութիւնս խիստ շատ յայտնի եղաւ, ուստի չկրցաւ շարունակել խօսքը, կանգ առաւ, և որոշեց լռութիւն պահել, որով ևս աւելի զզուեց զիս:

Ես ալ հարցումներ ըրի. սենեկին մէջ կ'երթևեկէի: Անտանելի եղած էր ինձ այս իրողութեանց պատմութիւնը լսելը. կ'ուզէի որ անոնք նորէն պատմուէին ինձ: Ջանք կ'ընէի երբեմն զուարթ կերպարանք, երբեմն հանդարտ դէմք ունենալու, այլ ի զուր: Տէժընէ յանկարծ համր եղած էր՝ ամենէն գարշելի շաղակրատն ըլլալէն ետք: Մինչդեռ մեծաքայլ կ'երթայի կը դայի, անտարբերութեամբ ինձ կը նայէր, և կը թողուր որ սենեկին մէջ երթևեկեմ ինչպէս աղուէս մը գաւազանին մէջ:

Ձեմ կրնար ըսել թէ ինչ կ'զգայի. կին մը կար որ այնքան երկար ժամանակ սրտիս կուռքն եղած էր, և որ գինքը կորսնցնելէս ի վեր կարի սաստիկ վիշտեր կը պատճառէր ինձ. միայն գինքը սիրեր էի, և կ'ուզէի մինչև ի մահ լալ իր վրայ. այլ ահա կ'իմանայի որ այս կինն անամօթ լիրբ մը, երիտասարդներու ծիծաղելի մակրիկներուն առարկան, ընդհանուր պարսաւանաց և պայթակղութեան առարկան եղած էր:

Կը թուէր ինձ թէ կրակին մէջ կարմրած երկաթի մ'ուսիս վրայ

մխիթը կ'ըսէր և թէ կիզուղական դրոշմ մը զարնուած էր հոն։

Քանի կը խորհէր, ևս աւելի կ'ըսէր թէ խաւարը կը թանձրանար բոլորտիքը։ Ժամանակ առ ժամանակ գլուխս կը դարձնէի, և սառնաթեկ ժպիտ մը, կամ հետաքրքիր նայուածք մը կ'ընդհնշմարէի որ ինծ կը դիտէր։ Տէժընէ չէր թողուր ինծ. ալէկ կը հասկնար թէ ի՛նչ կ'ընէ ինձ. երկար ատենէ՝ ի վեր կը ճանչէինք զիրար. քաջ գիտէր թէ կրնայի ամեն խենդութիւնները ընել, և թէ բնաւորութեանս բուռն եռանդն կրնար որ և իցէ ճամբայէ զինս քշել և ամեն սահմաններէն անդին նետել, բայց՝ ի մէկ ճամբայէ։ Ահա այս պատճառաւ վիշտս կ'անպատուէր և սրտիս կը բողոքէր մաքիս դէմ։

Երբ վերջապէս հասցուց զինս այն վիճակին ուր կ'ուզէր տեսնել իս, չդեղեցաւ վերջին հարուածը տալու ինձ։

— Մ'թէ այս պատմութենէն չես ախորժիր, ըսաւ։ Սակայն ըսեմ քեզ իրողութեան լաւագոյն մասն ալ որ այս պատմութեան վերջն է։ Գիտցիր ուրեմն, սիրելի Օգթաւե թէ, թէ . . . ի տան դէպքը տեղի ունեցաւ գիշեր մ'ուր գեղեցիկ լուսնկայ մը կար. արդ մինչդեռ երիտ սիրահարներն իրենց բոլոր զբօսութեամբը կը հետեւէին և իրարու գլուխը չախչախելու խօսք կ'ընէին լաւ կրակի մը քով, կ'երևայ թէ փողոցը ստուեր մը տեսնուեցաւ որ խիստ հանդարտութեամբ ժուռ կը գար և այն տուներն այնքան քեզ կը նմանէր որ կարծեցին թէ դուն էիր։

— Ո՞վ ըսաւ ասի, պատասխանեցի, ով տեսաւ գիս փողոցը։

— Սիրտիդ անձամբ. ամեն մտիկ ընել ուզողներուն կը պատմէ քեզի տեսած ըլլալը գիշերդ այն հանդարտութեամբ որով մենք իր պատմութիւնը կ'ընենք քեզ։ Կը սնդէ ան թէ տակաւին կը սիրես գինքը, թէ իր գրան առջև պահնորդութիւն կ'ընես, վերջապէս կ'ըսէ . . . ինչ որ կ'երևակայես, թողը բաւ ըլլայ քեզ դիտնալ թէ ան հրապարակաւ կը խօսի այդ իրողութեան վրայ։

Երբէք չվրդովեցայ ես սուտ խօսիլ, և ամեն անգամ որ հարկ եղաւ ինձ ճշմարտութիւնը կեղծել ուզել, երեսս միշտ մատնեց գիս։ Սակայն անձնասիրութիւնը, ակարութիւնս ակամաներս առջև խոստովանելու ամօթը սոսկեցնել գիս չկրնար մ'ընելու։

«Ճատ իրաւ է, կ'ըսէի սակայն իւրովի, թէ փողոցն էի։ Բայց եթէ դիտայի թէ տարփուհիս կարծածէս աւելի դէշ կին մ'է, անշուշտ զայրոյթ չպիտի ըլլայր իր դրան առջևը։»

Վերջապէս կը համոզուէի ինքնին թէ չէին կրնար որոշապէս տեսած ըլլալ գիս, ուստի փողոցը դանուելս ուրանալու փորձ մ'ըրի։ Կարմրութն այնքան ուժգնակի ճակատս ծաւալեցաւ որ ես ինքս զգացի ստահօսութեանս ունայնութիւնը։

Տէժընէ իմ այս կացութեան վրայ ժպտեցաւ։

— Ինձ նայէ, ըսի անոր, զգուշացիր, զգուշացիր. շատ հեռի չերթանք։

Տակաւին շարունակ կը քայլէի խենդի մը պէս. չէի դիտեր թէ որու վրայ դնէի յանցանքը. պէտք էր խնդալ, բայց խնդալն ալ անկարելի էր։ Միևնոյն ժամանակ յայտնի նշաններ յանցանքս կ'իմացնէին ինձ. համոզուեր էի յանցաւորութեանս վրայ։

— Մ'թէ դիտէի, դոչեցի, մ'թէ դիտէի թէ այս ապիրատ կինը . . .

Տէժընէ շուրթերը խածաւ կարծես ըսելու համար ինձ.

— Բաւական դիտէիր անոր ինչ ըլլալը։

Չէի կրնար շարունակութեամբ խօսիլ. միշտ ծիծաղելի խօսքով մը կը թոթովէի։ Երևնս քաղորդէ մ'ի վեր զրդռւելով կ'սկսէր քունքիս մէջ բախել այնքան ոյժով որ չէի դիտեր թէ ինչ պիտի ըլլար վերջը։

«Եւ՛ս փողոցն ըլլամ արտաստւապին և յուսաբեկ, և նոյն միջոցին այսպիսի բան մը պատահի՛ այն կնոջ տունը։ Ինչ, այն դիշերուն խակ-ծաղրուե՛ր եմ անորմէ. ան ծաղրէ զիս։ Իրաւ, Տէժընէ, երազ չես տեսներ։ Իրաւ է, կարելի՛ բան է ատի։ Ուսկի՞ դիտես ատանկ ըլլալը։»

Ընդսպէս կը խօսէի ինչ ըսելս չդիտնալով, խենդ մը դառնալով. և նոյն միջոցին անզուսպ բարկութիւն մ'ևս քան զևս կը գրաւէր զիս։ Վերջապէս սաստիկ յողնելով, երերուն ձեռներով նստայ։

— Բարեկամ, ըսաւ Տէժընէն, կարևորութիւն մի՛ տար իրողութեան։ Շատ վնաս կը տայ քեզ այն առանձնական կեանքը զոր երկու ամիսէ՝ ի վեր կը վարես. կը տեսնեմ որ զբօսումներու հար-

կաւորութիւն ունիս : Եկո՛ւր այս դիշեր մեր հետն ընթրէ , և վաղն ալ դիւղն ընենք նախաճաշիկը :»

Իր վիւս խօսքերէն աւելի ցաւ տուաւ ինձ այն կերպն որով ըսաւ այս խօսքերը : Զգացի թէ ողբմալի մը կ'երևայի իրեն , և թէ հետս իրը տղայի հետ կը վարուէր : Մեկուսի և անշարժ նստած՝ ունայն ջանք կ'ընէի քիչ մ'ինքզինքս զսպելու համար :

— Ւ՛նչ , կ'ըսէի մտապէս , այս կինիկէն մատնուեր , տոսկալի խրատներէ թմրեցուցեր էի . աշխատութեան , յոգնութեան մէջ , վերջապէս որ և է տեղ մը չկրցեր էի ապաւէն մը գտնել . քանի տարեկան հասակիս մէջ յուսահատութեան և ապականութեան դէմ իրը միակ պաշտպան սրբազան և տոսկալի ցաւ մ'ունէի . և ահա , Աստուած իմ Աստուած , սոյն ցաւս իսկ , վշտիս սոյն նուիրական նշխարքն իսկ ձեռներուս մէջ կը խորտակուէր : Ա՛լ չէ թէ սիրոյս այլ յուսահատութեանս դէմ առանց ակնածութեան կը վարուէին : Ծաղրէ՛ այն կինն , իս ծաղրէ՛ մինչդեռ կը լամ ես : Անհաւատալի կ'երևար ինձ այս բանը : Անդելոյն բոլոր յիշատակները դէպ 'ի սիրտս վեր կը խուժէին երբ կը խորհէի այս քանիս վրայ : Կը թուէր ինձ թէ մեր սիրաւէտ դիշերներուն ուրուականները մի առ մի կ'երևէին , անդնդախոր , յաւիտենական , չէութեան պէս խաւարամած վէմի մը վրայ կը ծուռէին , և այս վէմին անդունդներուն վերևը մեղմ և հեգնալի քրքիջ մը կը թևաւոկէր . «Ահա վարձատրութիւնդ :»

Եթէ միայն խնայուցած ըլլային ինձ թէ հասարակութիւնը վրաս կը խնդայ , թող ուզածին չափ խնդայ , պիտի պատասխանէի արհամարհութեամբ , և ոչ այնքան պիտի ցաւէի . սակայն մի և նոյն ժամանակ կ'իմացնէին ինձ նաև թէ տարփուհիս անպատիւ կէն մ'է : Այսպէս մէկ կողմէն ծաղրելի վիճակս ամենուն յայտնի էր , կը խաստովանուէր , կը հաստատուէր երկու վկաներէ որք ըսելու համար թէ տեսած են զիս նախ պիտի պարտաւորէին ըսել թէ ի՛նչ առթիւ տեսեր են . հասարակութիւնն իրաւունք ունէր ինծի դէմ . և միւս կողմէն ինչ կրնայի պատասխանել , որո՞ւ չարէի , ո՞ւր ապաւինէի , ինչ ընէի երբ կեանքիս կեդրոնը , սրտիս իսկ կեդրոնը կործանած , սպանուած , ջնջուած էր , երբ այս կինը , զոր կը

պիրէի , որ ուրիշ մը կը սիրէր , որմէ չէի ուզեր սիրուիլ և որմէ ոչ այլ ինչ կ'ուզէի բայց միայն թողուլ զիս որ լամ իր դրան առջևը , բայց եթէ թոյլ տալ ինձ որ իրմէ հեռի ապրելով երիտասարդութիւնս իր յիշատակին նուիրեմ , և իր անունը , միայն իր անունը յաւերժուս պերեզմանին վրայ գրե՛մ . . . երբ այս կինն իսկ կը ծաղրէր զիս . . . . : Ա՛խ , երբ կը խորհէի այս բանիս վրայ , մեռնիլ կ'զգայի : Այո՛ , այս կինը կը ծաղրէր զիս . ամենէն առաջ ինքը զիս մատով կը ցուցնէր , կը ծանուցանէր այն պարապորդ բազմութեան , այն դատարկ և ձանձրացող ժողովուրդին որ հեգնաբար կը խնդայ զինքն արհամարհող և մոռցող ամեն իրերու բոլորտիքը . թշնամանքն ընողն էր այս կինը , իր շրթունքը , զոր բիւրիցս պագեր էի , իր մարմինը , որ կեանքիս հողին էր , մարմինս և արիւնս էր , թշնամանք , որ ամեն թշնամանաց յետինն է , ամենէն վատ ու գառնագինն է , այսինքն անգութ ծիծաղն որ վշտին երեսը կը թքնէ :

Խորհրդածութեանցս անդունդն ևս քան զևս ընկղմելով բարկութիւնս ալ ևս քան զևս կ'աւելնար : Մ'ըթէ բարկութիւն ըսել պէտք է , վասն զի չդիտեմ թէ ի՛նչ անուն ունի այն զգացումն որ կը յուզէր զիս : Սակայն առաւօտէս դիտեմ միայն թէ վրիժառութեան անզուսպ հարկաւորութիւն մը վերջապէս միւս զգացումները զսպեց : Բայց ինչպէս վրէժ առնէի կնիկէ մը : Ինչ որ ուզուէր իմ , պիտի վճարէի պատրաստ ունենալու համար զինք մ'որ կարենար հասնիլ անոր . բայց ի՛նչ զէնք : Ամենևին չունէի զէնք , և ոչ իսկ այն զէնքը զոր ինք գործածեր էր ինծի դէմ . իրօք չէի կրնար իր լեզուով պատասխանել այն կնկան :

Յանկարծ ապականոր դրան վարագոյրին եռևը շուք մը տեսայ . այս շուքն էր այն պոռնիկին որ խուցին մէջ կ'սպասէր :

Մոռցեր էի զինքը :

— Մտիկ ըրէք , դոչեցի , սաստիկ բարկութեամբ մ'ելլնելով . սիրեցի , խնդի մը , ապուշի մը պէս սիրեցի այն կինը : Արժանի հանդիսացայ ծաղր ու ծանակ ըլլալու որքան որ կ'ուզէք : Սակայն ցուցնե՛մ ուրեմն ձեզ բան մ'որով պիտի հաստատուի թէ տակաւին այնքան ապուշ չեմ որքան կը կարծէք զիս :

Այսպէս ըսելէն ետք ոտքովս գոռալն զարկի որ բացուեցաւ , և անոնց յուսացի բոլը որ անկիւն մը կծկուած էր :

— Եկո՛ւր , ՛ներս մտո՛ր , ըսի Տէժընէին . գուն որ կ՚ին մը սի- րելս յիմարութիւն մը կը համարիս և միայն պոռնիկները կը սիրես , չտեսնե՞ս քու բարձր իմաստութիւնդ որ հոգ Թիկնաթոռին վրայ կեցած է : Հարցո՛ւր իրեն Թէ դիշերս ամբողջապէս . . . ին պա- տուհաններուն ներքև անցուցի . տեղեկութիւն մը պիտի տայ քեզ : Բայց քեզ ըսելիքս այս չէ միայն : Այս դիշեր ընթերք մ՚ունիք , վաղն ալ դիւղը պիտի գբօսնուք . ես ալ կը գամ , և հաւատա որ պիտի գամ , վասն զի այժմէն չեմ Թողուր ձեզի : Զպիտի բաժնուինք , այս օր միասին պիտի ըլլանք մինչև իրիկուն . զինաւարժութիւն պի- տի ընենք , Թուղթ պիտի խաղանք , քո՜ւռ պիտի խմենք , պիտի ը- նենք ինչ որ կ՚ուզէք , բայց չպիտի մեկնիք : Իմ էք , ես ահա ձերն եմ , կեցցէ՛ ուրախութիւն : Ուզեցի սիրտս սիրոյս հոյակապ շիրիմը ընել . բայց սէրս ուրիշ դերեզմանի մը մէջ պիտի դեւտեմ , ո՛ ար- դարդ Աստուած , եթէ նաև պարտաւորիմ սրտիս մէջ պեղել այն դերեզմանը :

Այսպէս խօսելէն ետք , վերստին նստայ , մինչդեռ անոնք խու- ցը կը մտնէին , և զգայի Թէ որքան ուրախութիւն կրնայ տալ մեզ այն սրտմտութիւնն որ կ՚սփոփուի : Իսկ այն որ պիտի զարմա- նայ տեսնելով Թէ նոյն օրէն ՚ի վեր բոլորովին փոխեցի ապրելու եղանակս , չճանչեր մարդուս սիրտը , և չդիտեր Թէ մարդս կրնայ քսան տարի դեգևիլ քայլ մ՚առնելու , բայց ոչ բնաւ դահանջել այն քայլը առնելէն ետք :

ԳԼՈՒԽ Ը

Անդադարութեամբ ապրելու սկսիլը դլխու պտոյտի մը կը նմա- նի . առջի անդամ հեշտութեամբ խառն չդիտեմ ինչպիսի սարսափ մը կ՚զդաս զեղխութեան մէջ , իբր բարձր աշտարակի մը վրայ : Մինչդեռ առօթահար և դաղտնի անդադարութիւնն ամենէն ազնիւ

մարդուն նուաստութիւն կը բերէ , ամենէն ապականակիր մարդուն համար վեհութիւն մը կայ համարձակ և յանդուդն անդադարութեան, այսինքն այն ընթացքին մէջ որ կրնայ բացօդեայ զեղխութիւն անուա- նիլ : Այն մարդն որ դիշերուան մութը կտսած միջոցին մինչև քիթը վերարկուով պլլուելով և ծպտելով կ՚երթայ իր կեանքը աղտեղե- լու և դաղտնապէս օրուան կեղծաւորութիւնը Թօթափելու , կը նմա- նի խաղացիկ մ՚որ իր Թշնամիին եանէն կը զարնէ՝ չհամարձակե- լով անդամարութեան հրաւիրելու զայն : Փողոցի անկիւնները պահ- ւողն և դիշերը սպասողը մարդասպան է . իսկ այն որ աղմկալի շուայ- տութեանց տեղերը կը վազէ կ՚երթայ համարձակ , կարծես Թէ մարաիկ մ՚է , այնպիսի բան մ՚որ պատերազմի հոտը , սաստիկ կռիւի երևոյթն ունի :

«Ամեն մարդ կ՚ընէ ասի , բայց դաղտնի կերպով. գուն ալ ըրէ , և դաղտնի մի պահեր ընելդ :»

Այսպէս կը խօսի Հպարտութիւնը , և երբ այս դրահով կը դի- նուի , ահա արևն իր վրայ կը փայլի :

Կը պատմուի Թէ Տամօղլէս սուր մ՚ունէր իր դլխուն վերևը . ա- նուանկնեն ալ ահա այսպէս իրենց դլխուն վերևը չդիտեմ ինչ ունին որ անընդհատ կը դոչէ անոնց .

«Ըարուսնակէ , միշտ ըարուսնակէ , դերձանով մը կապուած եմ :»

Անոնց կեանքին Ճշդրիտ պատկերներն են այն դիմակաւորներու կառքերն որք բարեկենդանի ժամանակ կը տեսնուին : Ահա այն կառքերուն մին որ խարխուլ և ամեն կողմէն բաց է . բուռ մը ծիփաւած երեսներ բոյսափայլ ջահերէ կը լուսաւորուին . ոմանք կը ծիծաղին . ոմանք կ՚երդին . ասոնց միջևը կարծես կիներ կը շարժին . իրօք կի- ներու հնացորդներ են՝ դրեթէ մարդկային կերպարանքով . կը դուռեն , կը նախատեն այդ կիները . չդիտեն Թէ ինչ անուն ունին և ով են ասոնք : Այս ամեն արարածներն այրելով լոյս արձակող ռեսի- նին ներքև կը ծիսան և կը տատանին արբշռութեամբ մ՚որ ամենևին չխորհիր և որու վրայ սաստած մը կը հսկէ , կ՚ըսուի : Մերթ ընդ մերթ կարծես կը ծուռնին և կը պաղնուին . կառքն անդամ մ՚երե- քալու միջոցին անոնց մին կ՚ընկնի . օրո՛ւ հոգ . մեկ կողմէն կը դան , վեսէն կ՚երթան , և ձիերը կ՚արշաւեն :

Բայց եթէ առաջին զգացումը զարմանք է, երկրորդը սարսափ և երրորդը զթութիւն է: Իրօք այս գեղխութեան մէջ այնքան ոյժ, կամ լաւ ևս է ըսել՝ ոյժի այնքան տարօրինակ զեղծում մը կայ որ շատ անգամ ամենէն ազնիւ բնաւորութիւնները և ամենէն պեղեցիկ հակումները կը հաւանին անոր դիրկը ձեռուելու. սոյն կերպով նեռութիւը վտանգաւոր և յանդուգն կ'երևայ անոնց. այսպէս ինքզինքին վաճանելու կ'սկսին. գեղխութեան հետ կը կապուին ինչպէս Մադէբքան իր վայրենի անասունին հետ. անոր վրայ կը կաշկանդուին, ձիացում կ'ըլլան, և չեն տեսներ ոչ արեան շաւիղը զոր իրենց մարմնոյն կտորները կը գծեն ծառերուն վրայ, ոչ գայլերուն աչերը՝ որք անոնց ետևէն կարմիր ղոյնով կը ներկուին, ոչ անասյատը, ոչ ագռաւները:

Այսպէս ես ալ գեղխութեամբ լի կեանք մը վարելու բռնադատուելով այն պարագաներէն՝ զոր ըսի՝ հիմա կը պարտաւորիմ ըսել թէ ինչ տեսայ կեանքին մէջ:

Երբ առաջին անգամ տեսայ այն հանրաւաւոր հանդէսները որք թատրոններուն դիմակային պարահանդէսները կ'անուանին՝ Փրանսայի Խնամակալութեան ժամանակի գեղխութեանց և Փրանսայի մէկ թագուհիին վրայ խօսուիլը լսեր էի. այս թագուհին մանիշակ վաճառող կիներէ զգեստներով ծպտած էր: Իսկ այն պարահանդէսներուն մէջ խոհամաճառ կիներու փոխուած անձեր տեսայ որք իրօք մանիշակ վաճառող կիներ էին: Կը յուսայի անառակութիւն տեսնել, բայց յիրաւի անառակութիւն չկար հոն: Մորը, հարուածներն և կտրուած սրունկներու վրայ մեռելի պէս երկնցող դիահեար պոռնիկներն անառակութիւնը չեն կազմեր:

Առաջին անգամ որ սեղանի գեղխութիւններ տեսայ, Էլիսկապալի ընթրիքներուն և Յունաստանի մէկ փիլիսոփային վրայ խօսուիլը լսեր էի. այս իմաստասէրն բնութեան տեսակ մը կրօնք ըրած էր զգայութեանց հեշտութիւնները: Կը յուսայի տեսնել այնպիսի բան մ'որ՝ եթէ ոչ ուրախութիւն՝ գէթ մոռացում ըլլար. սակայն տեսածս էր աշխարհիս ամենէն դէշ բանը, այսինքն ձանձրոյթը որ կը ջանար ապրելու, և Անգղիացիներ որք կ'ըսէին իւրովի. «Այս կամ այն բանը կ'ընեմ, ուրեմն կը զբաղմանամ: Սաչափ ոսկի վճարեցի

յաղ բանտարներ թեկնոյ մը վարձու կ'առնուն, ուր դուրին առջև պինաւորները կը նստին, և ուր սովահար տնամոքսներ թուղթ կը խաղան պատառ մը հայ վաստկելու կամ քթուելով ատրճանակի գնտակ մ'ընդունելու համար։

Երբ առաջին անգամ տեսայ այն հասարակաց կամ մասնաւոր ժողովներուն մին որ Բարիզի մէջ ծախելու արտօնութիւն ունեցող երսուն հազար կանանց մէկին բայ է, արդէն լսեր էի ամէն ժամանակներու, սանդարամետական տօնախմբութեանց, ամէն հնաբաւոր շնայատութեանց վրայ խօսուիլը, Բաբելոնէն սկսեալ մինչև Հռոմ, Բրիտանի տաճարէն սկսելով մինչև Բարդ-օ-Սէր և դրան սեմին վրայ միայն «Հեշտութիւն» բառը գրուած տեսեր էի միշտ։ Սակայն արդի ժամանակիս մէջ լոկ «Խոզութիւն» բառը գտայ, միշտ անջնջելի տեսայ այս բառը, և քանդակուած չէ թէ այն ազնիւ մեռաղին վրայ որ արևին գոյնն ունի, այլ մետաղներու ամենէն դունատին, այսինքն այն մետաղին վրայ զոր դիշերին յուրտ լոյսը կարծես իր ժպտուն ճառագայթներովը ներկած է, ըսել կ'ուզեմ արծաթին վրայ։

Առաջին անգամ խաժամուժ ամբոխը տեսայ . . . Գուրգիլլի զառիվարին վրայ. սոսկալի առտու մը, բարեկենդանի յետին օրուան առաւօտուն տեսայ զայն։ Առջի օրուան իրիկունէն ի վեր բարակ և սառնաբեկ անձրև մը կը գար. փողոցները տղմալի ճահիճներ էին։ Գիմակաւորներու կառքերը, խառն ի խուռն, իրարու զարնելով, մեկմեկ ճմլելով կ'անցնէին տայարկներուն վրայ կանգուն կեցող պժգալի մարդերու և կիներու երկու երկայնաձիգ ցանկին մէջէն։ Սոսկալի հանդիսականներէ բաղկացող այս պատն իր պինդէն կարմրած աչերուն մէջ վազրի առելութիւն կ'ունէր։ Մէկ մղձի չափ երկայն ատրճանութեան մը մէջ այս ամէն հանդիսականները կը մռնչային, և մինչդեռ կառքին անիւները մինչև անոնց կուրծքը կը դպնային, անոնք և ոչ իսկ քայլ մը կը նահանջէին։ Ես բայ կառքին մէջ բազմած վրայ կեցած էի. մերթ ընդ մերթ հնոտիքով ծածկուած մարդ մը կ'ելլէր հանդիսականներու ցանկէն, հայհոյութեանց հեղեղ մը կը թափէր մեր երեսին վրայ, ապա ալիւրի ամպ մը կը նետէր մեզ։ Քիչ մ'ատեն անցնելէն ետք ա-

լիւրի տեղ ալեզմ ընդունեցանք. սակայն միշտ առջև կ'երթայինք, հասնելով դէպ Իլ-ա'Ամուրը (Սիրոյ-կղզի) և Բօնհոմիէի աղօր անտառն ուր ժամանակաւ այնքան հեշտալի համբոյրներ կը տրուէին խոտերուն վրան։ Մեր բարեկամներուն մին՝ որ դուրսը կառապանին քովը նստած էր՝ քարայատակին վրան ընկած՝ մեռնելու վտանգով։ Ամրոխն իր խայտ խաժեց գինքն ոտնակոխ մեռցնելու համար. հարկ եղաւ քովը վազել և շրջապատել մեր բարեկամը։ Ձիով մեր առջևէն գացող փողոցարերուն մեկին ուսը քար մը կերաւ, վասն զի ալիւրին տեղ՝ որ կը պակսէր ալ՝ քար կը նետէին։

Ա՛յսպիսի բան մ'երբէք չտեսեր, ոչ ալ լսեր էի։

Սկսայ հասկնալ ներկայ դարս և պատալ թէ ինչ ժամանակի մէջ կ'ապրինք։

ԳԼՈՒԽ Գ

Տէժընէ իր գիւղական ամառատունը երիտասարդներու խումբ մը հրաւիրած էր գրօսանքի համար։ Լաւագոյն գինիներ, շքեղ սեղան մը, խաղ, պար, ձիարշաւ, վերջապէս ամէն բան անթերի էր գրօսանքի եկող երիտասարդաց համար։

Տէժընէ հարուստ և շատ սիրհասէր էր։ Ներկայ ժամանակիս բարուց հետ հին ժամանակի յատուկ հիւրասիրութիւն մ'ունէր։ Ամէից ի պատ լաւագոյն գիրքերն իր տունը կը գտնուէին. կը խոստակցէր իբր հմուտ և բարեկիրթ մարդ մը. այս մարդն անլոյծ խնդիր մ'էր։

Իր տունը բերեր էի այնպիսի լուսաբեր միտում մ'որու ոչինչ կրնար յաղթել։ Տէժընէ խղճահարութեամբ յարգեց այս միտումս։ Ձեի պատասխաներ իր հարցումներուն, ուստի ալ հարցում չըրաւ ինձ. իրեն համար կարևոր կէտն էր տարիքս։ Սակայն որսի կ'երթայի, սեղանը կը նստէի ուրիշներուն պէս յօժար յարամադրութեամբ. Տէժընէին ուշադրն ալ այսքան էր։

Աշխարհիս մէջ պակաս չեն այնպիսի անձինք որք մանաւանդ կը ջանան քեզ աղէկութիւն ընելու, և որք առանց խղճատանջու-

Թեան ամենէն ծանր քարը թերևս քեզ նեառեն ձնչելու համար այն ձանձը որմէ կը խայթուիս : Միայն մէկ բան հոգ կ'ընեն իրենց , արգիլել քեզի դէշ վարուելու . այսինքն հանդիստ չեն ըլլար մինչև որ իրենց չհամաձայնեցնեն քեզի : Այս կամ այն միջոցով սոյն նպատակին հասնելէն ետք սաստիկ գոհ կ'ըլլան , և ամենևին չեն երևակայեր թէ կրնաս աւելի դէշ վիճակի մը մէջ ընկնիլ . և ասոնց այս ընթացքը բոլորովին անկեղծ բարեկամութենէ մը կը հետևի :

Երիտասարդներուն մեծ դժբաղդութեանց մին է աշխարհս իրենց ուշը գրաւող առաջին առարկաներուն համեմատ երևակայել : Սակայն պէտք է խոստովանիլ թէ կայ նաև շատ դժբաղդ մարդերու ցեղ մը , այսինքն այն մարդերու ցեղն որք այսպիսի պարագայի մէջ պատրաստ են երիտասարդներուն ըսելու .

«Իրաւունք ունիք չարին հաւատալու , և մենք դիտենք թէ ինչ է այն :»

Օրինակի աղաղաւ , սարօրինակ բանի մը վրայ խօսուիլը լսած եմ . այս բանը կարծես բարիէն և չարէն հաւասարապէս հեռի միջև մը , անսիրտ կիներու և ասոնց արժանի մարդերու մէջ տեսակ մը կարգադրութիւն էր . անյողոկան դէպքում ի'անուանէին այս կարգադրութիւնը . ասոր վրայ կը խօսէին իբր կատապանէ կամ շինուածքի մը ձեռնարկուէ մը հնարուած շողեշարժ մեքենայի մը վրայ : Այն մարդերը կ'ըսէին ինձ . «Մարդիկ այս կամ այն բանին նկատմամբ կը համաձայնին . այս ինչ խօսքերը կ'արտասանեն և այն ինչ պատասխանները կ'ընդունին , այս ինչ կերպով նամակներ կը գրեն , այն ինչ կերպով ծունր կը դնեն :»

Ա՛յս ամէն բաները կարգադրուած էին իբր պատիր երևոյթ մը . և հետս այսպէս խօսող այն բարեմիտ անձերն ալ ևս նէին :

Խնդուկս բերին անոնց այս խօսքերը : Գժբաղդաբար՝ ես չեմ կրնար ըսել կնիկի մը՝ զոր կ'արհամարհեմ՝ թէ սէր ունիմ իր վրայ , նաև գիտնալով թէ այսպէս խօսելս լոկ սովորութիւն մ'է և թէ այն կինը չպիտի խաբուի խօսքէս : Երբեք ծունկս դետինը չդրեր եմ առանց սիրտս ալ դնելու : Ուստի չեմ ձանչեր այն կիներու դա-

ը որք դիւրաւարմ կ'անուանին , կամ եթէ անոնց մէկին հետ բռնուած եմ , առանց պիտանալու և պարզամտութեամբ բռնուած եմ :

Կը հասկնամ թէ մարդս ինչու իր սիրտը մեկուսի կը թողու , բայց չեմ հասկնար թէ ինչու կը դպի անոր : Կարելի է թէ հպարտութիւն մ'է այսպէս խօսելս , բայց ես ոչ պարծելու և ոչ նուաստանալու դիտաւորութիւն ունիմ : Կ'ատեմ ամեն բանէ առաջ այն կիները որք կը խնդան սիրոյ վրայ , և թոյլ կը տամ որ իրենք ալ դիս առնեն . երբէք վէճ չպիտի ըլլայ մեր մէջ :

Սիրոյ վրայ խնդացող կիները պոռնիկներէն շատ ստորին են . բոզերը կրնան սուտ խօսիլ , նաև այն կիները . բայց բոզերը կրնան սիրել , իսկ այն կիները չեն կրնար : Կը յիշեմ պոռնիկ մ'որ կը սիրէր զիս , և որ կ'ըսէր իմէ երիցս հարուստ մարդու մ'որու հետ կ'ապրէր .

«Զանձրոյթ կը տաս ինձ . երեմն սիրականս դանեմ :»

Ըրիպէս բոզութիւն ընող շատ մը կիներէ աւելի արժէք ունէր ասի ըսող պոռնիկը :

Գարնան սկիզբէն մինչև վերջը Տէժընէի առունը անցուցի ուր տարփուհիս մնացած և Փրանսայէն դարս եղած ըլլալը իմացայ . այս լուրը սիրտս համակեց թախծութեամբ մ'որ ալ չմոռցայ զիս :

Տեսնելով այն ընկերութիւնը որ այնքան նոր էր ինձի համար և որու մէջ կ'ապրէի զիւղը , նախ տարօրինակ , տրամալի և սաստիկ հետաքրքրութեամբ մը համակուիլ զգացի . այս հետաքրքրութիւնը տիպեց զիս խելքիս նայելու իր ստուերէն խրաչող երիվարի մը պէս :

Ահա պատմեմ այն առաջին իրողութիւնը որ այսպէս խրտչելու պարտաւորեց զիս :

Տէժընէ անատեն խիստ դեղանի սիրուհի մ'ունէր , որ շատ կը սիրէր զինքը . գիշեր մ'երբ Տէժընէի հետ ժուռ կը գայի , ըսի իրեն թէ իր սիրուհին ինձ կ'երևար այնպէս ինչպէս էր ան , այսինքն հիանալի՝ թէ դեղեցկութեամբն և թէ իր վրայ ունեցած սիրովը : Վերջապէս եռանդագին գովեցի իր սիրուհին , և հասկցուցի բարեկամիս թէ հարկաւ երջանիկ էր այս մասին :

Տէժընէ պատասխան չտուաւ : Ա՛յսպէս էր իր սովորութիւնը , և գիտէի թէ մարդերուն ամենէն խստասիրտն էր ան :

Գիշերն երբ իւրաքանչիւր ոք իր տեղը քաշուեցաւ, քառորդէ մ'ի վեր պահակը էի երբ դրանս զարնուիլը լսեցի։

— Մաքը, պոչեցի, կարծելով թէ քունը փախցոց այցելու մ'է եկողը։

Կիսամերկ և ձեռքը ծաղկեփունջ բռնող կնկան մը ներս մտնելը տեսայ. այս կինը մեռելէ մ'աւելի գունատ էր։ Քովս եկաւ և ինձ տուաւ ծաղկեփունջը, որու վրայ կտոր մը թուղթ կապուած էր. այս թուղթին վրայ հետագայ խօսքը կարդացի.

«Առ Օգթաւ, որ պարտաւոր է փոխարէնը հատուցանելու իր բարեկամը՝ Տէժընէին։»

Տոմսակը կարդալուս պէս փայլակ մը զարկաւ մտքիս։ Հասկցայ թէ ինչ կը նշանակէր Տէժընէին այս ընթացքը, այսպէս ինձ զրկելով իր տարփուհին և զան տեսակ մը տաճկական սովորութեամբ ինձ պարգևելով այն քանի մը խօսքերուն վրայ զոր իրեն ըսեր էի հետը շրջադայելու ատեն։

Տէժընէին բնաւթիւնը կը ճանչէի. իր այս ընթացքին մէջ ոչ վհատանձնութեան սին ցոյց մը, ոչ ալ անտարակուսութեան գործ մը, այլ լոկ դաս մը կար։ Զինքը կը սիրէր այս կինը. ատոր դովեսաը առեր էի իրեն, և ահա Տէժընէ կ'ուզէր հասկցնել ինձ որ իր սիրուհին կրնայի ընդունիլ կամ մերժել, բայց թէ չէի պարտաւորեր սիրել զան։

Ա յս իրողութիւնը տարտնչ պիս խորհելու. եկող խեղճ աղջիկը կը լար, և չէր համարձակեր սրբելու իր արցունքը, վախնալով որ չնշմարեմ արտասուելը։ Տէժընէ ինչ սպառնալիք ըրած էր տալու համար զան որ գայ։ Չգիտէի։

— Օրիորդ, ըսի, պէտք չէ որ վշտանաս։ Եա դնա և մի վախնար ամենևին։

Պատասխան տուաւ որ եթէ վաղուան առաւօտեն առաջ սենեկէս դուրս ելնէ, Տէժընէ պիտի արտաքսէ ղինքը, թէ իր մայրն ազքատ էր, և թէ ինք չէր կրնար համարձակիլ տերն երթալու։

— Շատ աղէկ, ըսի, մայրդ ազքատ է, հատանական է որ նաև գուն ալ ազքատ ես, հետևաբար պիտի հնազանդիս Տէժընէին և

թէ ուզեմ։ Գեղանի ես և գեղեցկութիւնդ կրնայ գրգել զիս։ Սակայն կը լաս, և արցունքդ քանի որ ինձի համար չէ, իմ առջևս կարևորութիւն չունի ուրիշ ինչ որ կրնաս ունենալ ինձի համար։ Գնա, տեղդ դարձիր և ես իմ վրայ կ'առնեմ չթողուլ որ արտաքսուիս դուն։

Խորհրդածութիւնը, միևնոյնեու շատ մարդերու համար մտքի հաստատ և անփոփոխ յատկութիւն մ'է, ինձի համար կամքէս անկախ բնազդում մ'է միայն, որ իբր բուռն կիրք մը մերթ ընդ մերթ յանկարծապէս կը գրաւէ զիս։ Ժամանակ առ ժամանակ, իր ժամն հասած ատեն խորհրդածութիւնն այսպէս կը գրաւէ զիս ուր որ ըլլայ։ Բայց ուր որ գայ այն, բան մը չեմ կրնար ընել իրեն դէմ։ Իր ուզած ձամբայէն կը քշէ կը տանի զիս, ուր որ հաճելի է իրեն տանիլ։ Խորհրդածութեան այսպէս բնազդում մ'ըլլալն և զիս դրաւելն ինձ յատուկ իրողութիւն մ'է։

Տէժընէին կողմէն եկող կինն երբ մեկնեցաւ, անկողնիս վրայ եղայ նստայ։

«Բարեկամ, ըսի, իւրովի, եթէ Տէժընէ ուզած չըլլար քեզ տալ իր սիրուհին, թերևս չէր սխալեր կարծելով թէ պիտի սիրահարիս անոր։»

«Ընդէ՞ կ'այեցար այն աղջկին։ Վհ՜ և երկնային խորհուրդ մը կատարուած է այն արդանդին մէջ որ երկնեց զան։ Բնութիւնն այսպիսի էակ մը ստանալու համար մայրական ամենէն ուշադիր նայուածներու կարօտ եղած է. սակայն քեզի բժշկել ուզող մարդն ամէն միջոցէ լաւագոյն սեպէց քեզի դէպ անոր շուրթերուն վրայ հրել որպէս զի հոն անուշորիս սիրելու։»

«Ինչպէս կ'ըլլայ այս բանը։ Քեզի պէս ուրիշներն ալ անշուշտ սքանչացան այն կնկան վրայ, սակայն ամենևին վտանգի մէջ չէին անոնք. այն կինը կրնար անոնց վրայ փորձել այն ամեն հրապոյրները զոր կ'ուզէր. զուն միայն վտանգի մէջ էիր։

«Սակայն ինչ որ ըլլայ Տէժընէին կեանքը, կը պարտաւորի սիրտ մ'ունենալ, քանի որ կ'ապրի։ Ինչ նկատմամբ քեզմէ կը տարբերի Տէժընէ։ Մարդ մ'է ան որ բանի մը չհատուցար բնաւ, որ ամենևին վախ չունի, որ զուգէ ոչ հոգ և ոչ ձանձրոյթ մ'ունի, և

յայտնի է որ ներքանը եթէ թեթեւ խայթ մ՚ընդունի , սարսափով պիտի համակուի ինք . վասն զի՝ եթէ մարմինէն չքուի , ինչ պիտի՝ ըլլայ ինք : Իր մարմինը միայն կենդանի է : Ինչ է ուրեմն այս արարածն որ իր հոգիին հետ կը վարուի իրենց մարմինը մարա-կողներուն պէս : Մարդս միթէ կրնայ ապրիլ առանց դլուխի :

«Խորհէ այս բանիս վրայ : Ահա մարդ մ՚որ իր դիրկն ունի աշ-խարհիս ամենէն դեղանի կինը . երիտասարդ և եռանդուտ է ան . դեղանի կը դանէ այն կինը , կ՚ըսէ իրեն թէ դեղանի է . կինն ալ կը պատասխանէ թէ կը սիրէ դինքը : Ապա այս կամ այն անձն ա-նոր ուսին կը զարնէ և կ՚ըսէ . «Բոզ մ՚է այդ կինը :» Ա՛յսքան միայն կ՚ըսէ , վասն զի ապահով է նոյն մարդուն նկատմամբ : Եթէ ասոր ըսուած ըլլար թէ թունաւորիչ մ՚է այն կինը , թերևս առանց հոգ ընելու սիրէր , թերևս ոչ նուազ համբուրէր զան . սակայն պոռնիկ մ՚է ան , և այս պատճառաւ ալ սէրն էութիւն չունի իրեն համար Երևակին աստղը :

Ինչ է ուրեմն այս պոռնիկ բառը : Կը հաւանիմ թէ , իրաւացի , արժանաւոր , ճշմարիտ , աղարտիչ բառ մ՚է : Բայց վերջապէս ինչ է . լոկ բառ մ՚է : Մարդս մէկ բառով մարմին մը կը մեռցնէ :

«Հապա եթէ դուն կը սիրես այդ մարմինը : Բաժակ մը դինի կը տան քեզ և կ՚ըսեն .

«—Մի՛ սիրեր ասի , վեց ֆրանքով կրնաս ունենալ այդ դինիէն :» Հապա եթէ դլլխիս այդ դինիէն :

«Բայց Տէժրնէ կը սիրէ իր տարփուհին քանի որ ստակ կը վճա-րէ անոր . ուրեմն սիրելու մասնաւոր կերպ մ՚ունի՝ ՁԷ , չունի . իր սիրելու կերպը սէր չէ , և այս մարդը սէր չզդար թէ սիրուելու արժանի և թէ սիրուելու անարժան կնոջ վրայ : Պարզապէս ոչ զոք կը սիրէ ան :

«Ո՞վ ուրեմն այս վիճակին բերաւ Տէժրնէն . այսպէս ծնած է ան , կամ եաքէն այսպէս եղաւ : Սիրելն ուտելու և խմելու պէս բնական բան է : Ուրեմն մարդ չէ Տէժրնէ : Թղնուկ մ՚է ան թէ հսկայ մը : Զարմանք որ ան միշտ ապահով է այս անխոով մար-մնոյն նկատմամբ : Ա՛նքան ապահով է որ կրնայ դինքը սիրող կնիկի մը դիրկը նետուիլ առանց ժժդունելու : Զարմանք որ առանց ժժդունելու

կը նետուի : Մարմնոյ փոխարէն տուածն է միշտ ասկի : Ինչպիսի կոչունք մ՚է ուրեմն իր կեանքն , և ինչ ըսդելի կը խմէ այս կոչուն-քի բաժակներովը : Երեսուն տարեկան է ան , և ահա ծեր Միհր-դատին կը նմանի . խիերուն թոյները բարեկամ և մտերիմ են իրեն :

«Ա՛յս բանիս մէջ մեծ դաղտնիք մը , դտնելու բանալի մը կայ , բարեկամ : Մարդս թող կրցածին չափ պատճառաբանէ զեղխութիւնը պաշտպանելու համար , պիտի հաստատէ միայն թէ զեղխութիւնը բնական է օր մը , ժամ մը , այս դիշեր , բայց ոչ վաղը , բայց ոչ ամեն օր : Աշխարհիս վրայ չկայ ժողովուրդ մ՚որ կինը մարդուս կամ ընկերուհին և միխթարուհին , և կամ անոր կեանքին նուի-րական պործին չսեպէ և այս երկու ձևովն ալ նկատելով չպատուէ զան : Սակայն ահա դինւոր մարտիկ մ՚որ կը դայտէ այն անպուեդին վրայէն զոր Աստուած իր ձեռներով պեղեց մարդուս և անասունին մէջ . այսպէս վարուիլը կամ մարդուս խօսուն ըլլալը ուրանալ միևնոյն բանն է : Ուրեմն ինչպիսի՞ անբարբառ Տիտան մ՚է այս մարդն որ կը համարձակի մարին սէրը մարմնոյ համբոյրներուն ներքև ոտնա-կոխ ընելու , և իր շուրթերուն վրայ դնելու անասունը կաղմող խա-րանը , յաւիտենական լուսեղեան դրոշմը :

«Ա՛յս բանիս մէջ դաղտնիք մը կայ զոր պէտք է իմանալ : Ասոր վրայ կը փչէ այն սոսկալի անասուններուն հովը , որք դաղտնի ըն-կերութիւններ կ՚անուանին , այն դաղտնիքներուն մին զոր սատանա-ները մարդուս ականջին փսփսալով կ՚ըսեն երբ դիշերուան մեռեն երկրիս վրայ կը ծաւալի : Ա՛յս մարդն Աստուծմէ ստեղծուելէն ետք յուդեոյն կամ լատպոյն արարած մ՚եղած է : Իր արդանդն ամուլ կանանց արդանդին կը նմանի . այսինքն կամ բնութիւնը միայն ծրա-դրած է զայն , և կամ մութին թունաւոր խոտ մը դրուած է անոր մէջ :

«Ուրեմն , բարեկամ , ոչ աշխատութիւնը և ոչ ուսումը կրցաւ բժշկել քեզի : Նշանաբանդ է մտածել և ունիլ : Մեռած դիրքերը կը թղթատես . բայց այնքան ծաղկահաս ես որ տակաւին ներելի չէ քեզ աւերակներու դրաղիլ : Բոլորտիքդ նայէ , մարդերու դու-նատ երամը կը շրջապատէ քեզի : Սպէնքաներու աչերն երկնային դրոշմագիրներու միջևը կը փոդփոդին . կեանքին անընթեռնլի դիր-

քը կարդա ։ Քաջալերութիւն, աշակերտ, նետուէ Սուլտոը, անվիրելի դեռը, և Թող իր սղալի հեղեղն դէպ ’ի մահ կամ առ Աստուած տանի քեզի ։»

ԳԼՈՒԽ Գ

«Այս սին ղբօսումները ցաւերու և դառնութիւններու սերմեր էին որք ալ անտանելի ըլլալու չափ կը յոդնեցընէին զիս. ահա այս էր միայն ղբօսանաց օգուտը, ենթադրելով Թէ կրնար օգուտ մը ըլլալ անոնց մէջ ։»

Ասոնք են ահա այն պարզ խօսքերը զոր աշխարհիս մարդերուն կատարելագոյնը, այսինքն սուրբ-Օգոստինոս ըսաւ երիտասարդութեան նկատմամբ ։ Իրեն հետևող մէկ քանի հոգի Թերևս այսպէս խօսին, Թէև ամենուն սրտին մէջն են այն խօսքերը. իմ սրտի մէջ ալ նոյն խօսքերը կը գտնեմ միայն ։

Ամառն անցնելէն ետք դեկտեմբեր ամիսուան մէջ նորէն Բարիզ գալով ձմեռն անցուցի ղբօսանքով, դիմակաւորներու հանդէսներով, ընթրիքներով, քիչ անգամ զատուելով Տէժրնէէն, որ սաստիկ զոհ էր իրմէ. բայց զէթ ես չէի ։ Քանի կ’երթայի, ևս աւելի հնչհնուք կ’ղգայի ։ Քիչ մը ժամանակէ ետք Թուեցաւ ինձ Թէ մէն մի քայլիս կարծես կը նեղնար այն կարի տարօրինակ աշխարհն որ առաջին անգամ վիհ մ’երևած էր ինձ. ուր որ կարծեր էի ճիւաղ մը տեսնել, յառաջ երթալով ոչ այլ ինչ կը տեսնէի բայց եթէ սառեր մը ։

Տէժրնէ կը հարցնէր ինձ Թէ ինչ ունէի ։

«Եւ դուն, կ’ըսէի իրեն, դուն ինչ ունիս ։ Մեռած ազգական մը կը յիշես. մի դուցէ ունենաս վէրք մը զոր խոնաւութիւնը վերբուսին կը բանայ ։»

Անառեն կը Թուէր ինձ երբեմնակի Թէ Տէժրնէ կը լսէր ըսածս առանց պատասխանելու ։ Սեղանի մը քովը կը նետուէինք, խնդեւնալու չափ գինի խմելով. կէս գիշերուան ժամանակ սուրհանդակի երիվարներով սառ կամ տասներկու մղոն հեռի գիւղ մը կ’երթայինք նախաճաշիկ ընելու. ետ գառնալով բաղնիք կ’երթայինք, ապա կը ճաշէինք, ապա Թուղթ կը խաղայինք, եթէ ալ պառկելու կ’երթայինք. և երբ ես իմ անկողնիս եղբը կը հասնէի . . . դրան նիպը կը հրէի, ծունգի վրայ կը դայի և կը լայի ։ Այս էր գիշերուան աղօթքս ։

Զարմանալի բան. հպարտութիւն կ’ղգայի սեպուելու ինչ որ չէի իրապէս. երբ ոչ այնքան յոռի գործ մ’ընէի, պարծանք կը համարէի ինձ բոլորովին յոռի ցուցնել այն գործը, և այս մտապարծութենէն այլանդակ հաճոյք մը կ’ղգայի որ տրամութեամբ խառն էր ։

Երբ իրապէս բերը էի ինչ որ կը պատմէի, ձանձրոյթ կ’ղգայի միայն. բայց երբ խենդութիւն մը կը հնարէի, այսինքն սուտ խօսելով երբ կը հնարէի զեղխութեան պատմութիւն մը կամ շուայտութեան նկարագրութիւն մ’որու չմասնակցեր էի ես, կը Թուէր ինձ Թէ սիրտս՝ չգիտեմ ինչու՝ աւելի զոհ կ’ըլլար ։

Սակայն ամեն բանէ աւելի վիշտ կ’ղգայի երբ ընկերութեամբ ղբօսնելու համար կ’երթայինք Բարիզին այս կամ այն շրջակայ տեղն ուր ատենօք սիրուհիս հետ գացեր էի ։ Ապուշ կը գառնայի, մեկուսի և առանձին կը քայլէի՝ անսահման դառնութեամբ մը մացառներուն և ծառի կռճղերուն նայելով, և այնքան կը նայէի որ միևչև անգամ ոտքովս կը զարնէի անոնց կարծես փուշի դարձնելու համար այն մացառները և կռճղերը ։

Ապա ետ կը դայի, հարիւր անգամ և հետզհետէ մեմուալով. «Աստուած դրեթէ չսիրեր զիս, Աստուած դրեթէ չսիրեր զիս ։»

Ապա ժամերով անմռունչ կը մնայի ։

Ճշմարտութիւնը մերկութիւն է. այս աղետալի դաղափարն ամեն բանէ նկատմամբ մտքիս առջևը կը դար ։

«Մարդս կ’ըսէի իւրովի, առաքինութիւն կ’անուանէ իր շլարը, կրնք՝ իր համրիչը, պատշաճութիւն՝ իր երկայն վերարկուն. իր գինիին հետ կը խմէ իրեն հատուցող ապուշներուն արցունքը. ակնոց կը շրջադայի քանի որ արևն երկնից վրայ է. եկեղեցի կ’երթայ, պարահանդէս կ’երթայ, ակումբներու մէջ կը պտուի, և երբ գիշեր կ’ըլլայ, իր բօսյան կը քակէ, և ահա կը նշմարես մերկանդամ պառնիկ մ’որ նախազգ ոտք ունի ։

Սակայն այսպէս խօսելով ես իմ կը սոսկայի, վասն զի կ'զգայի որ եթէ զգեստին տակ մարմինը կար, մարմնոյն ներքևն ալ կմնայը կար։

«Մ'ԹԷ կարելի է որ այս ըլլայ ամեն բան,» կ'ըսէի ինծմով և իմ կամքի հակառակ։ Ապա քաղաքը կը գայի, մօրը Թևը մտած աղջուր պզտիկ աղջկի մը կը հանդիպէի ճամբուս վրայ, եաւէն կը նայէի հառաչելով, և կարծես նորէն աղայ մը կ'ըլլայի։

Թէև բարեկամներուս հետ ամեն օրուան սովորութիւններ ստացեր էի, և Թէև կարգադրեր էինք մեր անկարգ կեանքը, բայց և այնպէս ընկերութեանց մէջ կը մտնէի, ուր կանանց տեսքը անտանելի խռովութիւն մը կը պատճառէր ինձ. զորալով կը բռնէի առնոյց ձեռքը։ Որոշեր էի ալ բնաւ չսիրել կին մը։

Սակայն գիշեր մ'երբ պարահանդէսէ մ'ետ եկայ, սիրտս այնքան հիւանդ էր որ զգացի Թէ սէր էր այս հիւանդութիւնը։ ԸնԹերը էի կնիկի մը քով նստած. չէի յիշեր կին մ'որ անոր չափ հնարհաւի և հոյակապ ըլլար։ Երբ քնանալու համար աչքս պոչեցի, առջևս տեսայ այն կինը։ կարծեցի Թէ կորսուած եմ, ուստի անմիջապէս որոշեցի ալ չհանդիպիլ անոր, և զգուշանալ այն ամեն տեղերէն ուր գիտէի Թէ կ'երԹար ան։ Այս տեսակ մը տեղը տասնուհինգ օր տևեց, զոր անցուցի պրեԹէ շարունակ բազմոցիս վրայ երկնցած մնալով, և առանց նպատակի, իմ կամքի հակառակ, յիշելով անոր հետ ըրած ամենափոքր խօսքերս անգամ։

Աշխարհիս մէջ չկայ տեղ մ'ուր մարդս այնքան հետաքրքիր ըլլայ հասկնալու իր դրացին ինչպէս ապրելը, որքան Բարիզի մէջ, ուստի այն ամեն անձերը զոր կը ճանչէի և որք ինձ կը հանդիպէին Տէժրնէին հետ, քիչ մը ժամանակէ ետք ըսին Թէ ամենէն մեծ անառականն էի։ Այս մասին կ'սքանչանային հասարակութեան խելքին վրայ. որքան ապուշ և նորընծայ կարծուեր էի սիրուհիս հետ յարաբերութիւնս կտրուած ժամանակ, նոյնքան անզգայ և քարասիրտ կը սեպուէի հիմա։ Վերջապէս սկսան ըսել իսկ Թէ երբէք այս կինը չսիրած ըլլալս յայտնի էր. Թէ անշուշտ սէրը զուարճութիւն մը կը համարէի ինձ. այսպէս ըսելով կը կարծէին Թէ մեծ գովեստ մը կը տան ինձ. և աւելի զէշն այն է որ ես ալ խիստ

զղրմելի մտապարծութեամբ մը փքալով սատիկ կը հրճուէի սոյն գովեստէն։

Կը պահանջէի անզգայացած սեպուիլ, Թէև փափաքներով համակուած ըլլայի, Թէև վաւելուն երևակայութիւնս ամեն տեղ դուրս քշելով տանէր զիս։ Կ'սկսէի ըսել Թէ չէի կրնար բնաւ կարևորութիւն մը տալ կանանց. խելքովս բիւր յղորքներ կը կազմէի և ըսելով Թէ իրականէն նախադաս կը համարէի զանոնք։ Գաղափար մ'երբ տարօրինակ և հասարակ գտտոզութեան ներհակ ըլլար, այս պատճառաւ իսկ այն գաղափարը սատիկ կը պաշտպանէի ամենէն պախարակելի դպայումներ յառաջ բերելու վտանգով։

Մեծագոյն պակասութիւնս էր նմանիլ այն ամեն բաներու որք չէ Թէ իրենց գեղեցկութեամբն այլ տարօրինակութեամբն ուշս կը գրաւէին սատիկ, և չուզելով խոստովանիլ նմանազ ըլլալս, այլ անգամ երևալու համար չափազանցութիւններու մէջ կը կորսուէի։ Ըստ իմ կամքի ոչինչ լաւ էր, ոչ ալ միջակ լաւ. չկար բան մ'որ մարդուս խելքը միտքը գրաւելու չափ արժէք ունենայ. սակայն երբ վիճաբանութեան մէջ կը տաքնայի, կը Թուէր ինձ Թէ ֆրանսերէնի մէջ ուզածիս չափ փքուն խօսքեր չէի գտներ գովելու համար ինչ որ կը պաշտպանէի. սակայն բաւական էր հետս համամիտ ըլլալ բոլոր եռանդս փարատելու համար։

Վարքիս մէջ բնական հետևութիւնն էր այս։ Պժգալի էր ինձ վարած կեանքս, սակայն չէի ուզեր ուրիշ կերպով ապրիլ։

Միտքս կը տանջէի խաբելու համար, և ամեն այլանդակութիւնները կ'ընտրէի ինքզինքս տարբեր մարդ ցուցնելու դիտաւորութեամբ։

Բայց մտապարծութիւնս այսպէս էր, զբաղելու միջոցին սիրտս կը տառապէր, ուստի պրեԹէ շարունակ երկու մարդ կար յիս, միւս կը խնդար և միւսը կը լար։ Կարծես Թէ մշանջենական դիմահարութիւն մը կար մտքիս դէմ ի սիրտս։ Իմ սեպհական կատակներս երբեմնակի սատիկ ցաւ կը պատճառէին ինձ, և ամեն բուռն վիշտերս ալ քահքահներով խնդալու փափաք կը տային ինձ։

Մէկն օր մը կը պարծէր ըսելով Թէ աւելորդապաշտական վախերն անմատչելի էին իրեն և Թէ չկար բան մ'որմէ վախնար ինքզբարեկամներն իր անկողնին մէջ մարդու կմախք մը դրին, ապա մո-

տակայ սենեակ մը մտնելով սպասեցին որ դիտեն զան երբ ետ պիտի դար: Զայն չլսեցին ամենևին. սակայն հետևեալ օրն երբ իր սենեակը մտան, տեսան որ անկողնին վրայ նստած մնալի ոսկրները հետ կը խաղար ան. խելացած էր մարդը:

Ես ալ այս մարդուն նման բան մ'ունէի. միայն մէկ տարբերութիւն կար անոր և իմ մէջ, այսինքն իմ սիրական ոսկերքիքս ամենասիրեցեալ կնոջս մ'ոսկերքիքը, այսինքն սիրոյս բեկորները, անյեղլին մնացորդն էին:

Սակայն պէտք չէ ըսել թէ այս ամէն անկարգութեանց մէջ լաւ վայրկեաններ չկային: Տէժընէին ընկերները պատուաւոր երիտասարդներ էին. ասոնց շատը Ճարտարապետ էր: Անոնակարար վարուելու պատրաստ երբեմն առջի դիշերները միասին կ'անցնէինք զմայլելի կերպով: Ան երիտասարդներուն մին անտեսն սաստիկ սիրահար էր դեղանի դուստրի մ'որուն կայտառ և մեղմաղաչ ձայնը զմայլում կը տար մեզ: Քանի՛ քանի՛ անգամ շրջան կազմելով նստանք և մոխիկ ըրինք այս ձայնը մինչդեռ սեղանը պատրաստ էր: Քանի՛ քանի՛ անգամ մեզմէ մէկը՝ դինիի սրուակներուն բացուելու միջոցին Լամարթինին մէկ հատորը ձեռքը կը բռնէր և եռանդագայդ ձայնով կը կարդար: Պէտք էր տեսնել անտես թէ ինչպես անհետանայի կ'ըլլային մեր միտ ամէն մտածումները: Ան միջոցին ժամերը կը թռչէին, և երբ սեղան կը նստէինք, որքան տարօրինակ անտառներ կը ձևանայինք: Բան մը չէինք ըսեր, և մեր աչերն արցունքով կը լեցուէին:

Մանաւանդ Տէժընէ՝ որ սովորաբար մարդերուն ամենէն քաջասիրտն ու անտարբերն էր՝ այն օրերն անհատնելի կ'երևար: Ան քան կարդէ դուրս զգացումներով կը համակուէր որ տեսնողը թերևս ըսէր թէ բանդագուշող բանահիւս մ'է ան: Սակայն զգացումներու այս արտաբուղխ արտայայտութիւններէն ետք երբեմն կ'զգար թէ կատաղի ուրախութեամբ մը կը համակուի: Ամեն բան կը խորտակէր երբ դինիէն գլուխը կը տաքնար. ջնջումի ոգին գլուխէն դուրս կ'ելնէր քոլերովին սպառազէն, և երբեմնակի կը տեսնէի որ ան՝ յիմարութեանցը ժամանակ՝ իր հետը գանուողները լեզուպատառ պահպանելու չափ դգրգիռնով սթոու մը կը նետէր պէտ պէտ տուհան մը:

Չէի կրնար արդիլել քննութեան առարկայ մ'ընելու այս տարօրինակ մարդը: Տէժընէ կ'երևար ինձ իբր գաս մ'անձանց նշանաւոր տիպարը, որք հարկաւ տեղ մը կային և որք սակայն անծանօթ էին ինձ: Երբ կը դործէր Տէժընէ, չդիտէինք թէ հիւանդի մը յուսահատութիւնն էր ըրածը թէ ոչ երես առած աղայի մը քմահճին խորհուրդը:

Մանաւանդ ասոնի օրեր չզապէս զրդռւած կ'երևար, և իր այս վիճակը գինքը կը դրդէր իբր բուն աշխերտի մը պէս վարուելու: Անատեն իր անխռովութիւնը տեսնողը խնդալէն կը ձայթէր: Օր մը դիս համոզեց իր հետ երեկոյին դուրս ելնելու հետ և առանձին, ծիծաղելի զգեստներով, դիմակներով ծպտեալ և մեր հետ երաժշտային դործիքներ առնելով: Այն դիշեր մինչև առաւօտ ծանրապէս շրջեցանք ամենատոկալի ժխորի մը մէջ: Հասարակային կառքի մը կառապանն իր նստարանին վրայ քնացած գտանք, ձիերը քակեցինք, ասպ պարահանդէսէ մ'ելնել ձևացնելով և պօռալով կառապանը կանչեցինք. սա արթնցաւ, և մարակովը առաջին անգամ զարնելուն պէս, արդէն քակուած ձիերն արշաւակի մեկնեցան՝ կառապանը իր նստարանին վրայ դարած ձդելով: Նոյն դիշերը Ջանը-Էլիսէ դայինք. Տէժընէ ուրիշ կառքի մ'անցնիլը տեսնելով ձիւղ դողի մը պէս կեցուց զայն, սպառնալիքովը վախցուց կառապանը, և բռնադատեց մարդը վար իջնելու և երեսն 'ի վայր դետինը պառկելու: Ան այնպիսի կատակ մ'էր որմէ կրնար մահ դալ յառաջ: Սակայն Տէժընէ կառքը բացաւ, և ներսը ահաբեկ և անշարժ երիտասարդ մ'և կին մը դտանք: Անատեն ըսաւ ինձ որ իր օրինակին հետևիմ, և կառքին երկու կողմի դռնակները բանալով սկսանք մեկնիլ և մուսէն ելնել, այնպէս որ կառքին մէջի խեղճ անձերը մտերին կը կարծէին թէ առպակներու թափօր մը կ'անցնի:

Կ'երևակայիմ թէ աշխարհս փոթռռւթիւն կը տայ ըսող մարդիկ կը պարտաւորին շատ զբաղանալ՝ դետելով որ կը հաւատան իրենց խօսքին: Աշխարհս ոչ այլ ինչ է բայց եթէ մրրիկներ, և այս մրրիկներուն մէջ ամենևին տարբերութիւն չկայ. ամեն բան կ'անցնի կ'երթայ իբր թռչուններու երամներ: Քաղքի մը զանազան թաղ

ղերը իրարու չէն նմանիր անդամ, և Ծօսէ-Յանթէնի թաղը բնակող մը կրնայ Մարէյի թաղին մէջ այնքան բաներ սորվիլ որքան պիտի սորվէը Լիզլոնի մէջ։ Միայն իրաւ է որ աշխարհիս ստեղծմանէն ’ի վեր այս մըրիկներուն մէջէն եօթն անձինք կ’անցնին, եօթն ալ միշտ միևնոյն անձերն ըլլալով. առաջինին անունն է յոյս, երկրորդինը՝ խելք, երրորդինը՝ կարծիք, չորրորդինը՝ նախանձ, հինգերորդինը՝ արամաբանութիւն, վեցերորդինը՝ հպարտութիւն, եօթերորդինը՝ մարդ։

Ուստի մենք, այսինքն ես և ընկերներս թռչունները երամ մ’էինք, և մինչև գարուն միասին կեցանք երբեմն խաղալով, երբեմն վազելով. . . .

«Բայց, պիտի ըսէ ընթերցողը, այդ ամէն բաներու մէջ ինչ կիներ ունէիք։ Առանց մէջ բուն զեղխութիւնը չեմ տեսներ։»

Ո՛ արարածներ որք կիներու անունն ունէիք և որք իրը երազներ անյագ կեանքի մը մէջէն որ նոյնպէս երազ մ’էր միայն, ինչ ըսեմ ձեզի համար. ուր որ յոյսի մը շուրը չկայ, միթէ յիշատակ մը կրնայ ըլլալ։ Ուստի ինչպէս յիշեմ ձեզի։ Մարգկային յիշողութեան մէջ կայ բան մը որ ձեզի չափ անմահանչ, ձեզի չափ մոռցուած ըլլայ։

Եթէ պէտք է խօսիլ կիներու վրայ, երկու կին պիտի յիշեմ. ահա ասոնց միսն.

Կը հարցնեմ քեզ թէ ինչ կ’ուզես որ ընէ կար կարող աղջիկ մ’որ տասնութ տարեկան է և փափաքներ ունի հեռաւոր. որ իր տրապիզին վրայ վէպ մ’ունի բոլորովին սիրոյ վրայ գրուած. որ քան մը չգիտեր, բարոյականի վրայ դաղափար մը չունի, յաւիտենապէս կը խօսակցի պատուհան մը կենալով որու առջևէն՝ ոստիկանութեան հրամանին համեմատ թափառողներն ալ չեն անցնիր, և որու առջև սակայն ամէն դիշեր կը թափառին արտօնագիր ունեցող և ոստիկանութենէ ճանչցուած խելք մը բոզեր. ինչ կ’ուզես որ ընէ այն աղջիկն երբ՝ բօսպայի կամ փեղոյրի մը վրայ օրն ’ի բուն աշխատելով իր ձեռնները և աչերը յոգնեցնելէն ետ՝ պահ մ’արմռկովին այն պատուհանին կը կռթնի դիշերուան մութը տիրել սկսած միջոցին։ Պոռնիկի մը գլխուն և

մարմնոյն վրայ կը տեսնէ այն բօպան զոր ինք կարած է, այն փեղոյրը զոր ինք իր պատուակիր մատերովը ձևած է տունին ընթերքին սառակը հանելու համար։ Օրն երեսուն անդամ վարձու կառք մը կանչ կ’առնու իր դրան առջև, մէջէն բոզ մը կ’իջնէ որ կառքին պէս թռուակիր էր, և կը դայ անարգական ձևով մը հայելին առջևը կը կարասուի, և այն խեղճ աղջկին անքուն մնալով շինած արտաքին և համբերալի փեղոյրը տասն անդամ կը փորձէ, կը գնէ և կը հանէ։ Կը տեսնէ խեղճն որ այս պատնիկը գրպանէն վեց ոսկի կը հանէ՝ մինչդեռ ինք շարաթն անոնց մին միայն կը վաստկի, յոտից ցդլուկս բոզին կը նայի, անոր յարդն ու զարդը կը քննէ, եւևէն կ’երթայ մինչև անոր կառքը, և ապա, — միթէ իրն է յանդգնութիւնը, — ապա իրիկուն մը տեսնելով որ աշխատելու գործը կը պակսի և մայրն ալ հիւանդ է, երբ խաւարին է գիշերը, իր դուռը կը բանայ կէս մը, ձեռքը կ’երկնցնէ և անցորդ մը կը կեցընէ. . . . .

Ճանչցայ աղջիկ մ’որու պատմութիւնն այս էր։ Այս աղջիկը փորը ինչ դաշնակ շարժել, հաշուել, ծրագրել դիտէր, նաև քիչ մը պատմութիւն և քերականութիւն, և այսպէս ամէն բանէ փորը ինչ դիտէր։ Քանի քանի անդամ կակծալի կարեկցութեամբ մը նայեցայ բնութեան այս տրամալի ծրագրին զոր ընկերութիւնն ալ հաշմած էր։ Այս սաստիկ խաւարին մէջ քանի քանի անդամ դիտեցի ակար և վիժուն կայծի մը ժպդպն և երերուն նշոյլները։ Քանի’ցս չանք ըրի այս խեղճ մոխրին ներքև մարած քանի մ’ածուխները վերատին վառելու։ Բարե, իր երկար մազերն իրօք մոխրին գոյնն ունէին, և դինքը Մոխրանիկ կ’անուանէինք։

Այս աղջկին համար դատաստաններ բռնելու չափ հարուստ չէի։ Տէժընէ՝ իմմէ յորդորուելով՝ պաշտպանութիւն ըրաւ իրեն. նորէն սորվեցնել տուաւ իրեն այն ամէն ուսումները որոնց սկզբունքը ունէր արդէն։ Սակայն Մոխրանիկ չկրցաւ որ և է ուսումի նկատմամբ զգալի յառաջդիմութիւն մ’ընել. իր վարժապետը մեկնելուն պէս, թևերը կուրծքին վրայ կ’առնուր ան, և այսպէս ժամերով կը կենար պատուհանի ապակիներուն եւևէն նայելով։ Ինչ օրեր, ինչ թշուառութիւն։ Օր մը սպառնալու համար ըսի անոր օր ան-

արծաթի պիտի թողում գինքն եթէ չաշխատի. լուելեայն սկսաւ աշխատիլ, և քիչ մ՚ատենէ եաք անոր երբեմնակի գաղտնապէս դուրս ելնելը իմացայ: Ո՛ւր կ՚երթայ: Ատուած գիտէ: Ըղաչեցի Մոխրանիկը որ չմեկնած նկարակերտ քսակ մը յօրինէ ինձ: Երկար ատեն պահեցի այս արտառալի յիշատակը: Մոխրանիկ սենեկիս մէջ կեցած էր իբր աշխարհային աւերակաց ամենէն տխուր յիշատակարանները մին:

Հիմա պիտի խօսիմ նաև ուրիշ կնիկի մը վրայ:

Գիշերուան ժամը ղրեթէ տասն էր երբ՝ բոլոր օրն աղմուկով և յողնութեամբ անցուցեր էին եաք՝ գացինք Տէժընէին տունը, ուր ան մեզմէ քանի մը ժամ առաջ եկած էր իր պատրաստութիւնները տեսնելու համար: Երբ եկանք, երաժիշտներն արդէն կը նուագէին և սրահն արդէն լեցուած էր:

Պարուհիներուն մեծագոյն մասը դերասանուհի էին. բացատրեցին ինձ թէ ինչու այս կիներն ուրիշներէն աւելի արժէք ունին. վասն զի, ըսին, ձեռքէ ձեռք կը յափշտակուին անոնք:

Սրահը մանելուս պէս վալսին յորձանքը նետուեցայ: Այս տատապես զմայլելի վարժութիւնը միշտ սիրելի եղած է ինձ. չեմ գիտեր վարժութիւն մ՚որ վալսէն աւելի ազնիւ և ամենայն նկատմամբ աւելի արժանի ըլլայ գեղանի կնիկի մ՚և երիտասարդի մը: Ամեն պարերը՝ վալսին հետ համեմատելով՝ ոչ այլ ինչ են բայց եթէ անհամ սովորութիւններ կամ կատարելապէս աննշան խօսակցութեանց պատրուակներ: Կէս ժամի չափ կնիկ մը գրկել և պարելով քշել տանիլդ տատապէս իր սէրը վայելել է, երբ մանաւանդ վալսելու միջոցին իր կամքին հակառակ թռունդ՝ ի թռունդ կը պարէ ան, այս պարն բոլորովին անվտանգ չէ, հետևաբար չես կրնար ըսել թէ արդեօք կը պաշտպանե՞ս գինքը թէ ոչ կը բռնադատես: Տկարութիւններէն ամենք անատեն այնքան հեշտալի համեստութեամբ մը, այնքան քաղցր և անկեղծ վստահութեամբ մ՚անձնատուր կ՚ըլլան որ չես գիտեր թէ իրենց քալ զգայածդ փափաքը է թէ վախ, և թէ՝ զանոնք կուրծքիդ վրայ սեղմելով կը նուաղե՞ս թէ ոչ կը խորտակես զանոնք իբր եղէգն: Ըսենիան՝ ուր հնարուեցաւ այս պարը՝ հարկաւ երկիրը մ՚է ուր սէր կայ:

Բազկացս մէջ ունէի հոյակապ կին մ՚որ Խաչիոյ մէկ թատրոնին պարուհիներուն մին էր և որ Բարիզ եկած էր բարեկենդանին համար: Սպանդարամետական քրմանոյշի դերասաներ հագած էր յովազի մորթէ բօպայի մը հետ: Այս կնիկին չափ սիրաւէտ արարած մը չեմ տեսեր բնաւ: Մեծ և ներքահասակ էր ան, և ծայրայեղ արագութեամբ մը վալսելովը հանդերձ կարծես թէ դժուարութեամբ կը քայլէր. այս կինը տեսնողը պիտի երևակայէր թէ հարկաւ պիտի յողնեցնէ իր պարընկերը. ընդհակառակն ամենևին ծանրութիւն չէր տար. կարծես դիւթական զօրութեամբ մը կը վազէր ան:

Կուրծքին վրայ ահագին ծաղկեփունջ մը կար, որու անոյշ հոտերը բունի կ՚արբշռէին զիս: Երբ մեզ ամենաթեթև շարժում մը ունենար, կ՚զգայի թէ ան հնդկային լեանի* մը պէս կը ծուռէր այնպիսի հեշտաւէտ և համակրական մեղկութեամբ մը համակուելով որ կարծես թէ մեռաքսեայ խնկաբոյր քողով մը կը շրջապատէր գիս: Մէն մի շրջանին հազիւ հազ կը լսուէր վզէն կախուած մանեակին իր մեռաղեայ գօտիին անգամ մը թեթևաձիլ քսուիլը. այնքան զմայլելի կերպով կը շարժէր որ կը կարծէի թէ պղեղիկ աստղ մը կը տեսնեմ, և այսպէս պարելու և շարժելու ատեն նաև կը ժպտէր թռուելու պատրաստ համբառուի պէս: Վարպետ սիրաշրջիկ և հեշտաբոյր երաժշտութիւնը կարծես անոր շուրթերէն կ՚ելնէր, մինչդեռ իր գլուխը՝ զոր հիւսանները կազմող սևաթոյր մազերու անտառ մը կը ծածկէր՝ դէպ ի հեռը կը ծուռէր, իբր թէ իր վիզը շատ սակաւ ըլլալով չկրնար վերցնել զայն:

Երբ աւարտեցայ վալսը, զարդարանի մը ներսն աթոռի մը վրայ նետուեցայ. սիրտս կը բախէր. այլ յոյսէ եղեր էի:

«Ո՛ Աստուած իմ, գոչեցի, ինչպէ՞ս կարելի է այս բանը: Ո՛հոյակապ հրեշ, ո՛ գեղանի սողուն. դիւթական և պիտակաւոր մորթովդ ինչպէ՞ս կը գալարուիս, կը ծփաս, քաղցր օձ: Ազգականդ՝ աստատնան՝ ինչպէ՞ս սորվեցուցեր է քեզ կենդանի ծառին բոլորակը փաթթուիլ՝ խնձոր ի շուրթ: Ո՛ Մելուզին, ո՛ Մելուզին,† մարգե-

*Ամերիկայի մէջ բուսնող տեսակ մը պատատիւ տունկ:
†Մելուզին՝ որ Ալպանիայի Թագաւոր՝ Էլինասի աղջիկն էր՝ սակն շա-

ըուն սիրտերը քաղցր են: Վհուկդ դու, այն սիրտերուն տէրն ըլ-
լալդ քաջ գիտես քու սիրարոյր նուաղութեամբդ որ կարծես բոլո-
րովին անտեղեակ է այն իշխանութեանդ նկատմամբ: Քաջ գիտես
կործանելդ, քաջ գիտես խեղդելդ, գիտես թէ պիտի տառապի ով
որ պիտի գալ քեզ. գիտես որ մարդս կը մեռնի ժպիտներէդ, ծա-
ղիկներուդ անուշահոտութենէն, հեշտութեանցդ մերձումէն, և ա-
հա այս պատճառաւ անձնատուր կ'ըլլաս այնքան մեղկութեամբ, ա-
հա այս պատճառաւ ժպիտդ այնքան քաղցր, ծաղիկներդ այնքան
թարմագեղ են. ահա այս պատճառաւ թեզ այնքան մեղմիկ մը
ուսերուն վրայ կը դնես: Ատտուած իմ, Ատտուածդ, ինչ կ'ուզես
ուրիմն մեզմէ:»

Հալէ վարժապետը սոսկալի խօսք մ'ըսած է. «Կինը մարդկու-
թեան ջլային մասն է, մարդս ալ դնդերական մասը:»

Հիմնօլա ինքն անզամ, ան որ զղօն դիտուն մ'է՝ ըսաւ թէ մարդ-
կային չիլերուն բոլորտիքն անտեսանելի մթնոլորտ մը կայ: Ձեմ
խօսիր այն երազատեսութիւններուն վրայ որք Սբալլանցանիի հոլամուիե-
րուն շրջան առնելով Թուչիլը կը դիտեն և որք կը կարծեն թէ բնու-
թեան մէջ վեցերորդ զգայարան մը պատճ են: Մեզի ստեղծող,
ծաղրող և մեռցնող բնութեան արդի վիճակին մէջ եղած գաղա-
նիքը բաւական ահարկու, իր զօրութիւններն ալ բաւական ստա-
տիկ ըլլալով հարկ չկայ ևս առաւել թանձրացնելու այն խաւարը
որ մեզի կը շրջապատէ: Բայց ո՞վ է այն մարդն որ կը կարծէ ա-
պրած ըլլալ՝ եթէ կ'ուրանայ կանանց զօրութիւնը, եթէ բնաւ գե-
ղանի պարուհի մը թողած չէ երեսուն ձեռներով եթէ բնաւ զգա-
ցած չէ այն անսահմանելի չդիտեմ ինչը, այն ջղաձիգ մակնիսա-
կանութիւնը որ պարահանդիսի մը մէջ, մինչդեռ երաժշտային գոր-
ծիները կը ձայնեն, մինչդեռ տաքէն հայելիները կը տժգունին,
սակաւ առ սակաւ ծաղկահաս կնիկ մը կ'երևի, նոյն կինն իսկ կ'ե-
լեքարէ և անոր բոլորտիքը կը թռթռայ՝ ինչպէս հալուէի խոտնկը՝
հոլէն տարուբերող խնկամանին վերևը:

բան օրեր օձի կը փոխուէր իր հօրն ըրած մարդասպանութեան ապաշխա-
րանքը կրելու համար: Ցայտնի է թէ ժողովրդային հաւատք մ'է այս եւ չէ
թէ ստոյգ իրողութիւն մը:

Գ. Թ.

Սաստիկ շատրամ մը կը դրաէր դիս: Երդէն դիտէի թէ այս-
պիսի արբշռութիւն մը կ'ունենայ մարդս երբ կը սիրէ. արդէն դի-
տէի թէ ինչ բան է այն փառատարսէն որով կը փոդփոդի սրտաղրա-
սիրուհին: Սակայն տակաւին չդիտէի թէ կին մը կրնայ սրտի այս-
պիսի բախտաւորներ դրզռել, այսպիսի ուրուականներ գուրս կոչել
իր գեղեցկութեամբ, ծաղիկներով, դիշակեր գազանի մը պիսակա-
ւոր մորթովը, ինչ ինչ շարժուձևերով, շրջանաբար գառնալու կեր-
պով մը զոր կաքաւիչէ մը սորված է և գեղեցիկ բակին մը ծիր-
քովը. և այն կինն այսպէս կը յուզէր դիս առանց խօսք մ'ըսելու,
առանց խորհրդածութիւն մ'ընելու, և իր այս ազդեցութիւնը դիտ-
նալ ձևացնելու անդամ չդիջանելով: Եթէ այս է եօթ օրուան
գործը, ինչ էր ուրիմն գառը:

Ըլլ սակայն սէր չէր զգացածս, և չկրնալով ուրիշ անուն մը
տալ զգացածիս, կ'ըսեմ թէ ծարաւ էր այն: Կ'զգայի թէ էու-
թեանս մէջ կ'երերար թեզ մ'որ անծանօթ էր սրտիս. կեանքիս
մէջ առաջին անգամն էր ասի զգալս: Ըլս գեղեցիկ կենդանիին
տեսքն ալիքիս մէջ ուրիշ կենդանի մը մտնէել տուած էր: Քաջ
կ'զգայի որ չպիտի ըսէի այս կնիկին թէ կը սիրեմ զինքը, թէ հա-
ճելի է ինձ, և ոչ իսկ պիտի ըսէի երբեն թէ դեղանի է: Շուրթե-
րուս վրայ ոչ այլ ինչ կար բայց եթէ իր շուրթերը համբուրելու,
«Ըլդ անփոյթ թևերովդ գրկէ զիս, այդ ծուռած գլուխդ վրաս
կռթնցնէր, այդ քաղցր ժպիտը բերնիս վրայ փակչէր,» ըսելու
փափաքը: Մարմինս իր մարմինը կը սիրէր. գեղեցկութիւնը գինո-
ւած էր դիս գինիին պէս:

Տէժրնէ անդամ, և հարցուց ինձ թէ ինչ կ'ըսէի հոն:

— Ո՞վ է այս կինը, հարցուցի:

— Ո՞ր կինը, որու կ'ակնարկես, պատասխանեց:

Տէժրնէն բռնեցի թևէն և սրահը տարի: Խաւարտին մեր գալը
տեսաւ և ժպտեցաւ: Ես քայլ մը նահանջեցի:

— Հա՛, հա՛, Մարգոյին հետ վաստկելիր, ըսաւ Տէժրնէ:

— Ինչ է Մարգօ ըսածդ:

— Բայց սա ծոյլ կինն որ հետուէն կը խնդայ. մի թէ հաճելի
է քեզ ան:

— Չէ, պատասխանեցի. բայց վաթսնեցի հետը, և կ'ուզէի անոնը պիտնալ, ուրիշ հաճոյք մը չունի ինծի համար:

Ա.յպէս խօսելուս պատճառն էր ամէնը. բայց երբ Տէժընէ զատուեցաւ իմէ, հոգիէն վազեցի:

— Շատ անհամբեր ես, ըսաւ Տէժընէ խնդալով: Մարդօ սովորական պոռնիկ մը չէ: Միլանի մէջ * * * դեսպանին պահծուն (entretenue) և դրեթէ ամուսինն է ան: Իր բարեկամներուն միջոցաւ բերաւ գինքը: Սակայն վատահ եղիր թէ հիմա հետը պիտի խօսիմ: Ձպիտի թողունք որ մեզմէ քանի որ ապրելու հնարք մը պիտի չգտնէ միշտ: Կարելի է յաջողինք համոզելու գինքն որ հոս մնայ և մեր հետն ընթրէ:»

Ապա հեռացաւ քովէս: Ձեմ կրնար ըսել թէ ինչ վրդովմամբ դիտցի Տէժընէին Մարդօյին մօտիկը տեսնելով. բայց չկրցայ դիտել զանոնք, վասն զի բազմութեան մէջ անհետացեր էզան:

«Ուրեմն մի՛թէ իրաւ է ասի, կ'ըսէի ինծի, մինչև հոս պիտի ինձնեմ եղեր. կարելի է, մանաւանդ վայրկեան մը մէջ: Ո՛ Աստուած. այս կինը պիտի սիրեմ: Բայց վերջապէս, կ'ըսէի մտապէս, դժբաղդութիւններս միայն կը շարժին. սիրտս մաս չունի այս շարժումին մէջ:»

Կը ջանայի այսպէս հանդարտելու ինքզինքս:

Սակայն քանի մը րոպէէն ետք Տէժընէ ձեռքովն ուսիս զարնելով ըսաւ.

— Հիմա պիտի ընթրենք. Մարդօն թեզ պիտի առնես. դիտէ՛ ան թէ հաճելի եղած է քեզ, և որոշեցինք որ թեզ առնուս գինքն և ընթրենք:

— Մի՛կ ըրէ, ըսի. չեմ դիտեր թէ ինչ կ'ըզգամ: Կը թուի ինձ թէ կաղ Վիւլկէնը կը տեսնեմ որ իր դարբնոցին մէջ Աստղիկին բիւր համբոյրներ կը քաղէ իր միտս մօրուքովը: Խուռլոն (éffaré) աչերովին իր որսին մեզ մարմնոյն կը նայի ակնայեռ: Իր միակ զոյքն է այս կինն որու տեսքէն կը յափշտակուի գլխովին. Ջանք կ'ընէ ուրախութենէն խնդալու. երանութեամբ սարսուելու պէս կը վարուի, և նայն միջոցին կը լիշէ իր Հայրը՝ Ըրամապղը՝ որ երկնից բարձունքը նստած է:

Տէժընէ ինձ նայեցաւ առանց պատասխանելու և թեւէս բռնելով քաշեց տարաւ գիս:

— Յոգնած եմ, ըսաւ, տրտում եմ. այս ալմուկը ձանձրոյթ կը տայ ինձ: Երթանք ընթրելու. ընթրիքը վերատին զուարթութիւն պիտի տայ մեզ:

Ճաշեղ եղաւ ընթրիքը. բայց ես միայն հանդիսական եղայ սեղանին: Ձէի կրնար ամենևին բան մ'ուտել. շուրթերս կը մերժէին ամեն բան:

— Բայց ինչ ունիս, հարցուց ինձ Մարդօ:

Սակայն ես արձանի մը պէս կը կենայի, և անմունչ զարմացումով մ'անոր կը նայէի յոտից գլուխ:

Մարդօ սկսաւ խնդալ, նաև Տէժընէ, որ հեռուէն մեզի կը դիտէր: Մարդօյին առջևը թասի ձեւով բիւրեղեայ մեծ բաժակ մը կար որու բիւր փողփողուն երեսիկներուն վրայ կը ցոլանար բիւրեղեայ բազմաթեւ աշտանակներու լոյսը, և որ ծիրանի գօտիին եօթը գոյներուն հատուածակոսմին պէս կը փողփողէր: Մարգօն անփութօրէն իր թեւը երկնցուց և բաժակը բղբղովին ըլլալուսեան ակնծուփ գինիով, Ըռևէլքի այն քաղցրահամ գինիով որ եռքէն այնքան դառն երևցաւ ինձ Լիսօյի* անապատ եզերին վրայ:

— Ա՛ռ նայիմ, ասի քեզի համար է, մանկիկիդ իմ, ըսաւ, ինձ տալով բաժակը:

— Քեզի և ինձի համար, ըսի ես ալ երեն տալով բաժակը:

Մարդօ քանի մը կաթիլ խմից, և ես բաժակը պարպեցի ոըրատմութեամբ մը զոր կարծես նշմարեց աչերէս:

— Մի՛թէ գէշ է գինին, ըսաւ:

— Չէ, պատասխանեցի:

— Ուրեմն գլուխդ կը ցաւի:

— Չէ:

— Ապա ուրեմն յոգնած ես:

— Գիտեմ ոչ:

*Վենետիկի նաւահանգստեան մէջ գտնուող բազմաթիւ կղզիներուն մէկին անունն է:

— Է՛հ, ուրիմն աչքդ չդնեցիր մ՛ունիս։

Մարդօ երբ իր արկօղեան բարբառովն այսպէս խօսեցաւ, իր ա-չերն հանդարտեցան։ Գիտէի թէ Նաբուղիէն էր ան, և սիրոյ վրայ խօսելու առիթ խաւրեան՝ իր կամքին հակառակ՝ իր սրտին մէջ կը բախէր։

Ա՛յս խօսակցութենէն ետք ուրիշ յիմարութիւն մը տեղի ունեցաւ։ Արդէն գլուխները կը տաքնային, բաժանները իրարու կը պարնուէին, արդէն ամէնէն ժպտուն այտերուն վրայ կը ծաւալէր այն թեթև կարմրութիւն որով դիմուն երեսները կը գունաւորէ կարծես չթողլու համար որ համեստութիւնն երևայ անոնց վրայ. մակընթացութեան շշուկին նման շփոթալի շշուկ մը ցնցումներով կ՛ոլորտար. նայուածները հոն հոս կը բորբոքէին, ապա յանկարծ անշարժ և դաժանկ կը մնային. այս ամէն անսասպ դիտումներըը չպիտեմ ինչպիսի հովէ մը շարժելով կը ծփային իրարու մօտ։ Պէտ մ՛ելլաւ կանգնեցաւ տակաւին հանդարտ ծովի մ՛առաջին ալիքին պէս որ փոթորիկը կ՛զգայ և կ՛եղեռ անոր մօտալուտ յարձակումը խմացնելու համար. ձեռքովը նշան ըրաւ որ լուռն սեղանակիցները, բաժակը պարպեց առանց շունչ առնելու, և ըրած շարժումէն գլուխին զարդն ընկաւ. ոսկեզօծ մազերու հիւսակ մ՛իր ուսերուն վրայ գլորեցաւ. շուրթերը բացաւ և ուզեց սեղանի երգ մը սկսիլ. աչքը կխոովին դոյն էր։ Գժտարութեամբ կը շնչէր. երկու անգամ բերան ձայն մ՛ելաւ իր ձնդուած կուրծքէն. յանկարծ մեռելի մը պէս դեղնեցաւ և վերստին իր աթոռին վրայ ընկաւ այն կինը։

Անտեն սկսաւ աղմուկ մ՛որ ժամէ մ՛առիլի տևեց, այսինքն սեղանին մինչև աւարտիլը չընդհատեցաւ։ Անկարելի էր այս աղմուկին մէջ որոշապէս բան մը հասկնալ։

— Ինչ կ՛ըսես այս աղմուկին, Հարցուց ինձ Տէմրիէ։

— Ոչինչ, պատասխանեցի. ականջներս խցեր եմ և կը նայիմ։

Ա՛յս տանդարամեսական շատախօսութեան միջոցին դեղանին Մարդօ անմռունչ կը կենար, դիմի չէր խմեր, հանդարտօրէն կը կրծնէր իր մերկ թևին վրայ և անփութօրէն կը մռայնհէր։ Ոչ զարմացած և ոչ յուզուած կ՛երևար։

— Ձե՞ս ուզեր դուն ալ ատոնց հետևիլ, Հարցուցի. դուն որ քիչ մ՛առաջ կիպրոսի դինի տուիր ինձ, չես ուզեր դուն ալ խմել։»

Ա՛յսչէս ըսելով իրեն համար մեծ բաժակ մը լեցուցի մինչև բերանը. Մարդօ յամրաքար վերցուց բաժակը, խմեց անընդհատ արբումով մը, ապա նորէն սեղանին վրայ դրաւ բաժակը և վերստին իր խորհուրդին տուաւ։

Քանի կը դիտէի այս Մարդօն, այնքան աւելի տարօրինակ կ՛երևար ինձ. ոչինչ զուարճութիւն կը տար իրեն, բայց նաև ոչինչ կը ձանձրացնէր զինքը։ Կ՛երևար թէ հաւասարապէս դժուարին էր նեղացնել զինքը կամ հաճելի ըլլալ իրեն. Մարդօ կ՛ընէր ինչ որ կ՛ուզէր իրմէն, բայց ինքնին բան մը չէր ըներ։ Միաքս բերի յաւիտենական հանդստութեան ոգին, և իրաւի կ՛ըսէի որ եթէ այս ոգին, եթէ այս ժպտուն արձանը քնաշրջիկ ըլլար, Մարդօյին պիտի նմանէր։

— Բարեւո՛ր ես թէ չարասիրտ, կ՛ըսէի իրեն, տրտո՛ւմ ես թէ զուարթ։ Սիրած ես, կ՛ուզես որ սիրեն քեզի. ստակ, զբօսանք, ձի, դիւղ, պարահանդէս, վերջապէս ինչ կը սիրես։ Ո՞վ է քեզ հաճելի. ինչ բանի վրայ կը մտախոհես։»

Եւ այս ամէն հարցումներուս փոխարէն առանց պատասխան տալու միևնոյն կերպով կը ժպտէր, անտրամ և անվիշտ ժպիտ մ՛որ ըսել կ՛ուզէր։

«Ինչ հարկ։

Շուրթերս իր շուրթերուն մօտեցուցի. իրեն պէս անուշադիր և անփոյթ համբոյր մը տուաւ ինձ, ապա թաշկինակն իր բերանը տարաւ։

«Մարդօ, ըսի, վայ անոր որ պիտի սիրէ քեզի։»

Մարդօն իր սևամորթ աչքը իմ վրայ դարձուց, ապա վեր նայեցաւ, մէկ մտաը վեր ըրաւ այն խռովական շարժումով որ անհանգիստ է, և կամաց մը, «Գնա՛նք» ըսաւ, որ իր հայրենեաց կնային մեծ խօսքն է։

Սակայն մրգեղինները բերուեցան. սեղանակիցներուն շատն եղած էր սեղանէն. ոմանք կը ծխէին, ոմանք սկսեր էին խաղալ, քանի մը հոգի սեղանը մնացած էր. կիներէն ոմանք կը պարէին, ոմանք ալ կը քնանային։ Երաժիշտները դադրեալ եկան. ծովը կը ժպտու-

նէին, ուրիշ մասեր բերուեցան ամառոյ տեղը: Միաքոս բերի Թեթրօնի* ընթրիքը, ուր Ճրագները կը մարէին քնահար ափերու բոլորտիքը, մինչդեռ դերձակներ իրենց ոտքի ծայրովը կոխելով ներս կը մտնեն և արծաթեղէնները կը գողնան: Այս ամէն իրողութեանց ժամանակ երաժշտները միշտ կը շարունակուէին, և երեք անգլիացի, այն տխուր դէմքերու տեսակէն որոնց յիմարանոցն է ցամաքային Եւրոպան, ամէն բանէ հակառակ շարունակեցին այնպիսի սոսկալի երգ մ'որու նմանն իրենց ձախճախներէն դեռ չելած է թերևս:

«Եկէ՛ւր, մեկնինք, ըսի Մարգօյին:»

Ոտք ելնելով թևս մատ:

«Վաղը տեսնուինք, գոչեց Տէժընէ:»

Եւ դուրս ելանք սրահէն:

Մարգօյին բնակարանին մօտենալով սիրտս սաստկութեամբ կը բախէր. չէի կրնար խօսիլ: Ա՛յսպիսի կին մը տակաւին չտեսեր էի. ոչ փափաք և ոչ ձանձրոյթ կ'զգար ան, և այս անշարժ անձին քով ձեռքիս երերալը տեսնելով ինչ խորհիլս չգիտէի:

Իր սենեակն իրեն պէս տխուր և հեշտալի էր. կճաշէն սպիտակ լամպ մը կիսովին լոյս կը տար այս սենեկին, թիկնաթոռները, բազմոցն անկողիններուն պէս կակուղ էին, և կարծեմ ատոնց ամէնքն ալ ստևով և մեսաքսով զարդարուած էին:

Երբ ներս մտայ տանձկական շաքարահատներու սաստիկ հոտ մ'առի. կ'ակնարկեմ չէ թէ այն շաքարահատներուն որք հոտ փողոցները կը ծախուին, այլ կոստանդնուպոլսոյ շաքարահատներուն որք հոտերու ամենէն ջազդրիհներն ու վսանդաւորներն են:

Մարգօ հնչակը շարժեց. սպասուհի մ'եկաւ. Մարգօ հետն առնելով սպասուհին իր ննջեակը մտաւ առանց բան մ'ըսելու ինձ, և քանի մը վայրկեանէ ետքը տեսայ որ պառկած էր ան՝ իր արմուկին վրայ կռթնած, դարձեալ այն անփոյթ դիրքն ունենալով որու սովորած էր:

Ոտքի վրայ կեցեր էի և իրեն կը նայէի: Զարմանալի բան, քանի կը հիանայի իր վրայ, այնքան աւելի զեղանի կը գտնէի զինքն և կ'զգայի թէ անհետ կ'ըլլար այն սրբիփը զոր կը ներշնչէր ինձ: Իր լուռթիւնն և անշարժութիւնը զիս ալ կը դրաւէին. չգիտեմ թէ մադնիսական ազդեցութիւն էր այս թէ չէ: Իր օրինակին հետևելով ննջեակին դիմացի կողմը բազմեցի վրայ երկիցայ, և մտածութեան տուրքս հոգիս գրաւեց:

Շնչերակներուն մէջ արեան բախումները տարօրինակ ժամացոյց մ'են որու բանիլը միայն դիշերը կ'զգաս: Մարգօ անատեն ձգուելով արտաքին աւարկաներէն՝ ինքն իր տէրը կ'ըլլայ. ապրիլը կը լսէ ինքնին: Թէև յոգնած և տրտում էի, բայց և այնպէս չէի կրնար աչքս խփել. իսկ Մարգօյին աչերն իմ վրայ յառեր էին. իրարու կը նայէինք լուռ և յամրաբար, եթէ կարելի էր յամրաբար նայիլ ըսելը:

— Ինչ կ'ընես հոգ, ըսաւ վերջապէս Մարգօ. չես պար քովս:

— Անշուշտ, ըսի. շա՛տ գեղեցիկ ես:

Մարգօյին տատիղին թևերուն մին թուլնալով հեծումի նման սաստիկ հառաչ մը լսուեցաւ: Ա՛յս ձայնը լսելով դլուխս դարձուցի և տեսայ որ արշալոյսին առաջին ճառագայթներուն դեղին դոյնը պատուհանները կը գունաւորէր:

Ելայ և վարագոյրները բացի. անատեն սաստիկ լոյս մը ծաւալեցաւ սենեկին մէջ: Պատուհանի մը մօտեցայ և հոն քանի մը վայրկեան կեցայ. երկինք պայծառ էր, արևն ալ անամպ:

— Բայց պիտի գա՛ս, կրկնեց Մարգօ:

Նշան ըրի իրեն որ տակաւին սպասե: Խոհեմութեան քանի մը պատճառներ հարկ դրեր էին իր վրայ քաղքին կեդրոնէն հեռի թաղ մ'ընտրել. թերևս այլուր ուրիշ բնակարան մ'ունէր, վասն զի Մարգօ երբեմնակի հիւր կ'ընդունէր: Իր սիրուհին բարեկամներն իր տունը կը գայլն, և այն սենեակին՝ ուր էինք մենք՝ անշուշտ ոչ այլ ինչ էր բայց եթէ պղպէ պոռն մը. այս տունը Լիւքսանպուրի վրայ կը նայէր, որու պարտէզն աչերուս առջև կը ծաւալէր ի հեռուստ:

Սունկի մը պէս որ ջուրին մէջ ընկղմելով անհանգարտ կ'երեւայ գլինքը բռնող ձեռքին ներքև և մատերուն մէջէն կը սպրդի ջուրին երեսն եղնելու համար, սրտիս մէջ կը շարժէր բան մը զոր չէի կրնար ոչ զսպել և ոչ մեկուսել: Լիւքսանպուրի ծառուղինե-

*Թեթրօն՝ Սարբէթօ» ըսուած բանաստեղծական այլ լրբենի վիպասանութեան մը հեղինակն է: Ե. Թ.

բուն տեսքը սիրտս թռուցո հանեց, և ուրիշ ամեն խորհուրդ անե-
բևոյթ եղաւ։

Քանի՛ քանի՛ անգամ դպրոցէն լսոյս տալով այս բլրակներուն
վրայ եկած, ծառի մը հովանիին ներքև երկնցած էի՝ հետս դիրք
մ՛առնենալով, զուարթուն բանաստեղծութեամբ մը դլխովին համա-
կուած ըլլալով. վասն զի, բարի, ասոնք էին ահա մանկութեանս
անառակութիւնները։ Ա՛յս ամեն հեռաւոր յիշատակները վերստին
կը գտնէի տերևաթափ ծառերուն, ծաղկոցներուն, աշնահար խոտե-
րուն վրայ։ Երբ տասը տարեկան էի՝ հոն ժուռ եկեր էի եղբօրս և
վարժապետիս հետ, հայ նետելով քանի մը ցրտահար խեղճ թռչուն-
ներու. հոն՝ անկիւն մը նստած՝ ժամերով նայեր էի պղտի աղբիւրներուն
շրջապար բռնելը. ասոնց մանկական երգերուն հայհոյութիւնները լսելով
պարզ սրտիս բանիւնները կը լսէի. դպրոցէն վերադառնալով բիւրեղյա
անոյեր էի ծառուղիէ մը, վիրգիլիոսին մէկ ոտանաւորին մէջ ըն-
կղմելով, և ոտքովս քար մը քշելով։

«Ո՛ մանկութիւն իմ, ահա հոս ես, գոչեցի, ո՛ նստած իմ,
ահա հոս ես։

Եաւս դարձայ։ Մարգօն քնացած, լամպն անցած, արևին լոյսը
սենեկին բոլոր կերպարանքը փոխած էր։ Օթոյներն որք երկնագոյն
երևեր էին ինձ՝ կանաչամոյտ և գունաբեկ էին, իսկ Մարգօն, իսկ
այն գեղանի արձանն որ ննջեկին մէջ երկնցած էր, մեռելի մը
պէս գունատ կ՛երևար։

Յարուցեալ ակամայ. ննջեկին, ասա պարտէզին նայեցայ. յոգ-
նաբեկ գլուխս կը ծանրանար։ Քանի մը քայլ առի, և գացի պա-
ուհանի մը քով բայ դրասեղանի մ՛առջև նստայ։ Գրասեղանին
վրայ կռթներ էի և անփութօրէն կը նայէի բացուած նամակի մ՛որ
անոր վրան ձգուած էր. այս նամակին մէջ լոկ քանի մը տող կար։
Անզգուշաբար բազմիցս կարդացի այս տողերը, և այնքան կրկնեցի
ընթերցումս որ վերջապէս հասկցայ անոնց նշանակութիւնը։ Նամա-
կին միտքը յանկարծ զարմանքս գրաւեց, թէև կարեւի չէր ինձ կա-
տարեալ ըմբռնել։ Առի նամակը և կարդացի յետագայ տողերը,
որք յոռի ուղղագրութեամբ մը գրուեր էին.

«Երեկ մեռաւ ան։ Գիշերը ժամը տասնումէկին կ՛ըզգար թէ կը

«նուաղի. դիս քովը կանչելով ըսաւ. — Լուիզ, կ՛երթամ ընկերս
«դտնելու. պահարանը դնա և բոլ պատառները որ բևեռէն կախուած
«է. այս պատառները ճիշդ միւսին պէս է։» Իր առջև ծունկի վրայ
«եկայ լալով. բայց ան ձեռքը կ՛երկնցնէր՝ դոչելով. — Մի՛ լար,
«մի՛ լար։» Եւ այնպիսի հառաչանք մը հանեց որ . . . ։

Նամակին մնացորդ մասը պատռուած էր։ Չեմ կրնար նկարա-
գրել այն ապաւորութիւնը զոր իմ վրայ ըրաւ այս սոսկալի ըն-
թերցումը. թուղթը դարձուցի և տեսայ որ երեկուան թուականը կը
կրէր և Մարգօյին ուղղուած էր։

«Մեռա՛ւ, բայց ո՛վ է մեռնողը, գոչեցի ակամայ դէպ ՚ի Մար-
գօյին ննջեակն երթալով։ Մեռա՛ւ. ո՛վ, ո՛վ մեռաւ։»

Մարգօ աչքը բացաւ և տեսաւ որ իր անկողնին վրայ նստեր էի՝
նամակը ձեռքս բռնած.

— Մայրս է մեռնողը, ըսաւ։ Բայց պիտի չգնա քովս։

Մարգօն այսպէս ըսելով ձեռքը երկնցուց։

— Լռէ՛, ըսի, քնացիր և հոս թող դիս։

Մարգօ միւս կողմը դարձաւ և վերստին քնացաւ։ Ժամանակ մը
իրեն նայեցայ մինչև ապահով ըլլալս թէ ալ չէր կրնար լսել շար-
ժիլս, և ապա հեռանալով դուրս ելայ կամաց մը։

ԳԼՈՒԽ Գ

Գիշեր մը կրակին քովը նստեր էի Տէժընէին հետ։ Պատու-
հանը բաց էր. այն օրը մարտի այն առաջին օրերուն մին էր որք
գարնան բանբերներն են. անձրև եկած էր. պարտէզին անոյշ հոտ
մը կը գար։

— Ինչ պիտի ընենք, բարեկամ, երբ գարունը գայ։ Ճամբոր-
դութիւն ընելու փափաք կ՛ըզգամ։

— Պիտի ընեմ ինչ որ անցեալ տարի ըրի, ըսաւ Տէժընէ. դիւ-
ղը պիտի երթամ երբ երթալու եղանակը հասնի։

— Ինչ, միթէ ամեն տարի մի և նոյն բանը կ՚ընես, պատասխա-
նեցի։ Ուրեմն այս տարուան կեանքդ վերստին պիտի սկսիս վարել։

— Ուրիշ ինչ կրնամ ընել, պատասխանեց ։

— Իրաւունք ունիս, գոչեցի ընդոստ ուրք եղնելով. այո, աղէկ ըսիր, ուրիշ ինչ կրնամ ընել։ Ա՛խ, Տէ֊Ժրնէ, սրբան ձանձրալի են ինձ այս բաները։ Մինչ բնաւ չես ձանձրացած այն կեանքէն զոր կը վարես ։

— Ո՛չ, ըսաւ ։

Ոտքն վրայ կեցեր էի քանդակի մ՚առջև որ անապատին մէջ Մադթաղինէին պատկերն էր. ակամայ ձեռնամած դիրք առի ։

— Բայց ինչ կ՚ընես, Հարցուց Տէ֊Ժրնէ ։

— Եթէ պատկերահան ըլլայի, ըսի, և եթէ ուզէի մեղամաղձութիւնը նկարել, ձեռքը դիրք մը բռնող մտախոհ երիտասարդուհի մը չէի նկարեր ։

— Բայց ինչ ունիս, ինչ կ՚ըլլաս այս դիշեր, ըսաւ խնդալով ։

— Չէ, յիրաւի, շարունակեցի. այս արտասուալի Մադթաղինէին կուրծքը յոյսով ուռեցած է. այս գունատ և հիւանդոտ ձեռքն, որու վրայ կռթնած է իր գլուխը, տակաւին կը բուրեն այն քաղցրագոյն իւղերը զոր Քրիստոսին ոտքին վրայ թափեց ան ։ Ձաես որ նէ՚ս որ այս անապատին մէջ խորհուրդներու բազմութիւն մը կայ որ կ՚աղօթէ ։ Ա՛յս չէ մեղմաձուխիւնը ։

— Կին մ՚է որ կը կարդայ, պատասխանեց Տէ֊Ժրնէ խիստ ձայնով մը ։

— Եւ երջանիկ կին մը, ըսի, և երջանիկ դիրք մը ։»

Տէ֊Ժրնէ հասկցաւ թէ ինչ ըսել կ՚ուզէի. տեսաւ որ սաստիկ տրամութիւն մը կը պաւէր զիս ։ Հարցուց թէ արդեօք վշտի պատճառ մ՚ունէի։ Կը դեղեցի պատասխանելու, և կ՚զգայի թէ սիրտս կտոր կտոր կ՚ըլլայ ։

— Վերջապէս, սիրելի Օգթաւս, ըսաւ, եթէ ցաւ առաքիյ մ՚ունիս, մի՛ վարանիր մտերմաբար ըսելու ինձ. խօսէ համարձակապէս, և բարեկամ մը պիտի գտնես յիս ։

— Գիտեմ, պատասխանեցի, թէ բարեկամ մ՚ունիմ, բայց վիշտս բարեկամ չունի ։

Սպասեց զիս որ բացատրեմ միտքս ։

«Աղէկ, բայց եթէ բացատրութիւն տամ, ինչ օգուտ պիտի ու֊

նենայ քեզի համար, քանի որ ոչ դուն և ոչ ես կրնանք բան մը ընել այս մասին ։ Մինչ սրտիս խորը տեսնել կ՚ուզես, թէ ոչ բերնէս ելած այս կամ այն խօսքը, և ներում մը ։

— Անկեղծ եղիր, ըսաւ Տէ֊Ժրնէ ։

— Լա՛ւ, ուրեմն քանի որ կ՚սպասես զիս, Տէ֊Ժրնէ, խօսիմ. ժամանակին և տեղին դուն ինձ խրատներ տուիր, արդ կ՚աղաչեմ քեզի որ մտիկ ընես ինձ ինչպէս որ ես անսաւն մտիկ ըրի քեզ ։ Կը հարցնես թէ ինչ կայ սրտիս մէջ. ահա ըսեմ եղածը ։

«Հանդիպիլ որ մարդուն որ կ՚ուզես, և ըսէ անոր. Ահա մարդիկ
«որք իրենց կեանքը գինի խմելով, ձի հեծնալով, խաղալով, ամեն
«տեսակ զբօսանք վայելելով կ՚անցունեն. ամենևին արդելք մը չու֊
«նին. իրենց օրէնքն է ինչ որ իրենց հաճելի է, այսինքն կիները,
«որքան որ ուզեն. Հարուստ են այս մարդիկ ։ Ուրիշ հոգ չունին
«ամենևին. ամեն օր ոտն է իրենց համար ։ Ի՞նչ կ՚ըսես ասոր ։» Այն
մարդը, բաւական է որ խստաբարոյ կրօնասէր մը չըլլայ, պիտի պատասխանէ քեզ թէ մարդկային տկարութիւն է այն, եթէ պարզապէս չպատասխանէ թէ մարդուս երևակայած երջանկութիւններուն ամենէն մեծն է ։

«Տար ուրեմն այս մարդը գործողութեան ասպարէզը. սեղանը դիր գինիը, կին մը նստեցուր քովը, ձեռքը բաժակ մը գինի տուր, հանէ ամեն առտու ափ մը ոսկի, և ապա ըսէ իրեն.

«Ահա այս է կեանքդ ։ Մինչդեռ դուն սիրուհիդ քովը պիտի քնա֊
«նաս, ձիերդ ախոռին մէջ պարծօրէն պիտի քայլեն. մինչդեռ ձե֊
«մարանները աւազին վրայ ձիովդ պիտի շրջիս, գինին պիտի հա֊
«նի մառաններուդ մէջ. մինչդեռ դիշերն ի բուն պիտի խմես, սե֊
«ղանաւորները հարստութիւնդ պիտի աւելցնեն ։ Միայն փափաք ու֊
«նեցիր, և փափաքներդ կը կատարուին ։ Մարդերուն ամենէն երջանիկն ես. բայց զգուշացիր. դիշեր մը չափն աւելի խմած պիտի ըլլաս, և մարմինդ վայելելու պատրաստ չպիտի գտնես ալ ։ Ա֊
«տի մեծ դժբաղդութիւն մը պիտի ըլլայ, վասն զի ամեն վիշտերը
«կը միխիթարուին բայ՚ի սոյն դժբաղդութենէն ։ Գեղեցիկ դիշեր մը
«ուրախ զուարթ ընկերներու հետ անտառին մէջ պիտի արշաւես.
«ձիդ սխալ քայլ մ՚առնելով ՚ի ջրհոսի մը մէջ պիտի ընկ֊

«նիս , և վտանգ մը պիտի ունենայ այսինքն դիմեհար ընկերներդ՝
«իրենց ուրախալի փողերդութեանցը զբաղելով թերևս չպիտի լսեն
«վշտաբեկ աղաղակներդ . նայէ որ չանցնին չերթան անոնք առանց
«նշմարելու քեզի , նայէ որ իրենց ուրախութեան աղմուկին ան-
«տառին մէջ չանհետի մինչդեռ դու խորտակուած անդամներովդ
«խառարին մէջ կաղ՝ի կաղ պիտի քայլես : Գիշեր մը խաղին մէջ
«կորուստ պիտի ունենաս , վասն զի բաղդը պէշ օրեր ունի : Ա՛յն
«կորուստէն ետք երբ առնդ երթալով կրակարանիդ քովը նստիս ,
«նայէ որ ձեռքդ ճակատիդ չդարնես , չմոռնաս որ արցունքը բի-
«բերդ թրջեն , և նայուածքդ դառնապէս հոն հոս ժուռածես ինչ-
«պէս մարդս կը ժուռածէ երբ բարեկամը կը վիատէ : Զգուշա-
«ցիր մանաւանդ յանկարծ առանձնութեանդ մէջ միաքդ բերելու այն
«անձերը որք քեզմէ քիչ մը հեռի , խոզանափակ յարկի մը ներ-
«քև հանդարտ ընտանիք մ՛ունին և կը քնանան իրարու ձեռքը բռնե-
«լով վասն զի քու առջև , քու շքեղ անկողնի վրայ իբր մոեր-
«մուհի ոչ այլ զոք նստած պիտի գտնես բայց եթէ այն գոնատ
«կինը որ թալեռներուդ սիրուհին է : Վշտաբեկ կուրծքդ սիրտիե-
«լու համար այդ կնիկին վրայ պիտի ծռուիս , բայց ան պիտի խոր-
«հի թէ շատ արտում ես դուն , և թէ կորուստը մեծ պիտի ըլ-
«լայ . աչերուդ արտասուքը մեծ հոգ կը պատճառէ իրեն , վասն զի
«այդ արտասուքին պատճառաւ կրնայ ըլլալ որ իր վրայի բօսան
«հինայ և իր մատերուն վար ընկնին մատնիները : Մի ըսեր իրեն
«այն պիշեր խաղին մէջ քու ստակդ շահողին անունը , վասն զի
«կարելի է որ այդ կինը վաղն անոր հանդիպի և քեզ կործանու-
«ղին սիրադրդիռ կերպով նայի : Ահա այս է մարդկային տկարու-
«թիւնը . կարողութիւն ունիս այս տկարութիւնը ունենալու : Մա՛րդ
«մ՛ես . զգուշացիր ձանձրոյթէն . ատի ալ անբուժելի հիւանդու-
«թիւն մ՛է . մեռնիլ մը լաւագոյն է քան թէ ապրիլ ձանձրացող
«կենդանի մը : Սիրտ մ՛ունիս . զգուշացիր սիրելէ . սէրը՝ անառա-
«կի մը համար հիւանդութենէ մ՛աւելի պէշ բան մ՛է , ծաղրելի
«քան մ՛է . անառականները ստակ կը վճարեն իրենց տարիտհիներ-
«բուն , և ծախուող կինն աշխարհիս մէջ միայն մէկ մարդու վրայ
«արհամարհանքի իրաւունք ունի , այսինքն այն մարդուն վրայ որ

«կինը կը սիրէ : Եթէ կիրք ունիս , զգուշացիր երեսէդ . ինչպէս
«կինուոջի մը համար ամօթ մ՛է իր ղէն ու զարդը նետել , նոյն-
«պէս և անառակի մը համար ամօթ մ՛է յուցնել թէ այս կամ
«այն բանին կը յարի . անառակին փառքն է որևիցէ բանի դիմել
«իւղով շիտուած մարմարեայ ձեռներով որոնց վրայէն ամէն բան
«կը պարտաւորի սահիլ : Եթէ տաք գլուխ մ՛ունիս , սորվէ մեռ-
«նելու արհեստը , եթէ կ՛ուզես ապրիլ . գինին երբեմն կուռա-
«սէր է : Եթէ խիղճ մ՛ունիս , զգուշացիր քունէդ . շատ ուշ
«զգացող անառակը կը նմանի ջուր առնող նաւի մ՛որ ոչ կրնայ
«ցամաքը վերադառնալ , ոչ ալ իր ճամբան շարունակել . որքան
«ալ քշուի հովերէն դէպ Ովկիանոսը կը մղուի , ինքն իր վրայ կը
«դառնայ և աներևոյթ կ՛ըլլայ : Եթէ մարմին մ՛ունիս , զգուշացիր
«ցաւէն . եթէ հոգի մ՛ունիս , զգուշացիր յուսահատութենէն : Ո՛
«դժբաղդ , զգուշացիր մարգերէն . քանի որ կը քայլես այն ճամ-
«բուն վրայ , ուր կը դանուիս , պիտի թուի քեզ տեսնել անբաւ
«դաշտ մ՛ուր շղթայի մ՛օղակներուն պէս իրարու ձեռք բռնող
«կաքաւիչներ ծաղկեաւէտ պսակներով շրջապար կը բռնեն , բայց թե-
«թև կրկներևոյթ մ՛է այս . որոնք որ իրենց ոտքը կը նային , դի-
«տեն թէ անդունդի վրայ տարածուած մետաքսեայ դերձանի մը
«վրայ կը թռչտան , և թէ անդունդը լուսեղէն ընկնող բիւր դըժ-
«բաղդներ իր յատակը կ՛իջեցնէ առանց խորշոմ մը կազմելու իր
«մակերևոյթին վրայ : Նայէ որ ոտքդ չսպրդի դերձանին վրայէն :
«Խնութիւնն իսկ կ՛ըզգայ թէ իր երկնային գթութիւնը կը նահան-
«ջէ բոլորտիքդ . ծառերն ու եղէգներն ալ չեն ճանչեր քեզի :
«Մօրդ օրէնքները չպահեցիր . ալ կալծնակը մանկանց եղբայրը
«չես , և դաշտերու թռչունները քեզի տեսնելով կը լռեն : Մի-
«նակ ես : Զգուշացիր Աստուծմէ . իր առջև յուրտ արձանի մը
«պէս կամքիդ պատուհանին վրայ կը կենաս առանձին և կանգուն :
«Երկնից անձրևն ալ չտար քեզ կենդանութեան համբոյրն որ ա-
«նոնց շնչող էակներու սուրբ հաղորդութիւնն է . այն հովը կը
«դղրդէ , կը տարուբերէ քեզի : Ո՛չն մի կին՝ զոր կը համբուրես՝
«այժէդ կայծ մը կ՛առնու իր այժէն առանց կայծ մը քեզ տալու .
«ուրուականներու վրայ կը մաշուիս . ուր որ քրտինքիդ մէկ կա-

«Թիլը կ'ընկնի, Հոն կը բուսնի այն սոսկալի առնկերըն մին որ դե-
«բեզմանատանց մէջ կ'աճէին։ Մեռէ՛ր. դու Թշնամի ես որու որ
«սէր ունի. առանձնութեանդ վրայ կ'քթելով կործանումէ, մի սպա-
«սեր ծերութեան. զաւակ մի Թողուր երկրիս վրայ. մի բեզմնա-
«ւորեր ապականակիր արիւն մը. Ջնջուէ մուխի մը պէս, բուսնող
«ցօրենի մը հատը մի՛ գրկեր արևի ճառագայթէ մը։»

Ա՛յսպէս խօսելէս ետք Թևկնաթոռի մը վրայ ընկաւ, և աչերէս արտասուքի առուակ մը հոսեցաւ։

«Ա՛խ, Տէժընէ, դոչեցի հեծկլտալով, դուն այսպէս չխօսեցար. ուրեմն չկիսէիր այս բանները, և եթէ դիտէիր, ինչու՞ չըսիր ինձ։»

Բայց Տէժընէ ևս ձեռնամած էր. պատանիի մը պէս դուռնատ էր, և երկայնագիծ արտասր մը կը հոսէր այտին վրայէն։

Պահ մը լուռ կեցանք։ Ժամացոյցը զարկաւ յանկած, միտքս բերի որ ճիշդ տարի մ'առաջ նոյն օրը, նոյն ժամուն դիտեր էի տարփուհիէս մահուիլը։

— Կը լսե՞ս այս ժամացոյցին ձայնը, դոչեցի, կը լսե՞ս։ Զգիտեմ Թէ քանի կը զարնէ հիմա. բայց սոսկալի ժամ մ'է զարկածը և մինչև ցմահ չպիտի մոռցուի այն։»

Ա՛յսպէս կը խօսէի բարկութեամբ մ'և առանց կարենալու հասկնալ Թէ ինչ կ'ըլլայի։ Բայց գրեթէ նոյն պահուն ծառայ մը ներս մտաւ արագօրէն, ձեռքս բռնեց, մեկուսի տարաւ զիս և կամաց մը ըսաւ.

— Պարո՛ն, եկայ իմաց տալու քեզ Թէ հայրդ մեռնելու վրայ է. քիչ մ'առաջ կաթուած մ'իջաւ իր վրայ, և բժիշկները յոյս չունին իրմէն։

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԳԼՈՒԽ Ը

ՀԱՑՔՍ Թարիզէն քիչ մը հեռի գիւղի մը մէջ կը բնակէր։ Երբ հասայ, դրան առջևը գտայ բժիշկը որ ըսաւ ինձ.

— Շատ ուշ եկար. հայրդ կ'ուզէր վերջին անգամ մ'ալ տեսնել քեզի։

Ներս մտայ և օրնա դիակը տեսայ։

— Պարո՛ն, ըսի բժշկին, կ'աղաչեմ, ըսէ որ ամեն մարդ դուրս ելնէ և զիս միայակ Թողու հոս։ Հայրս ըսելիք մ'ունէր ինձ, և պիտի լսէ։

Հրամանիս վրայ ծառաները գացին. անատեն անկողնին մօտեցայ, և կամաց մը վեր ըրի պատանքը որ արդէն երեսը կը ծածկէր. բայց երբ տեսայ երեսը, համբուրելու համար վրան նետուեցայ և նուաղեցայ։

Երբ սթափեցայ, յետադայ խօսքը լսեցի.

— Եթէ ուզէ, որևիցէ պատրուակով, մերժեցէք իր խնդիրը։»

Հասկցայ որ կ'ուզէին զիս հեռացնել մեռելին անկողնէն, և բան մը չըսած ըլլալ ձևացուցի։ Եւ տեսնելով Թէ հանդարտ եմ, Թողուցին զիս։ Սպասեցի որ ամեն մարդ քաշուած ըլլայ տան մէջ,

և ձրագ մ՚առնուլ հօրս սենեակը գայն, ուր երիտասարդ քահանայ մը գտայ որ միայակ նստած էր անկողնին քովը։

— Տէր Հայր, ըսի, յանդուգն ձեռնարկութիւն մ՚է չխոզուլ որ որբ մը վերջին անգամ հսկէ իր հօրը քովէ. չգիտեմ թէ ինչ կրցայ ըսել քեզ։ Կեցիր մօտակայ սենեկին մէջ. եթէ ինծի մը կայ, իմ վրայ կ՚առնեմ պատասխանատուութիւնը։

Քահանան դնաց։ Սեղանի մը վրայ դրուած ձրագ մը միայն կը լուսաւորէր անկողինը։ Քահանային տեղը նստայ, և քայլն այն դէմքը զոր ամ երբէք չպիտի տեսնէի։

— Ինչ պիտի ըսէիր ինձ, հայր իմ, հարցուցի, աչերուվրդ զաւակդ քնանալով ինչ եղաւ յետին մնածուխդ։

Հայրս օրագիր մը կը գրէր որու մէջ սովորութիւն ունէր նշանակելու այն ամէն բաները զոր օր ըստ օրէ կ՚ընէր։ Այս օրագիրը տեղանին վրան էր, և տեսայ որ բայ էր այն. մօտեցայ օրագրին և ծունկի վրայ եկայ. բայ երեսին վրայ միայն յետայ խօսքը կար.

«Մնաս բարեաւ, որդեակ իմ, կը սիրեմ քեզի և կը մեռնիմ։»

Ամենևին արտօսր մը չթափեցի. շուրթերէս և ոչ իսկ հեծկլտանք մ՚ելաւ. կոկորդս սեղմուեցաւ, և բերանս կարծես կնքուած էր. հօրս նայեցայ անշարժ։

Գիտէր վարած կեանքս, և անկարգութիւններս բազմիցս տրանջելու կամ յանդիմանութիւն ընելու պատճառները տուած էին իրեն։ Ամեն անգամ որ կը տեսնէի զինքը, միշտ ապաշխոյս, երիտասարդութեան և յիմարութեանցս վրայ կը խօսէր ինձ։ Իր խրատները շատ անգամ յուի ձակատագրէս ազատեր էին զիս, և մեծ զօրութիւն ունէին, վասն զի հօրս կեանքը սկիզբէն մինչև վերջը առաքինութեան, հանդարտութեան և բարութեան օրինակ մ՚եղած էր։ Գիտէի որ մեռնելէ առաջ փափաքած էր ան տեսնել զիս անգամ մ՚ալ յորդորելու համար որ ես գառնամ այն ճամբէն զոր քուներ էի. բայց մահը շատ շուտ հասեր էր. յանկարծ զղացած էր հայրս էի. բայց մահը շատ շուտ հասեր էր. յանկարծ զղացած էր հայրս թէ ալ խօսք մը միայն կրնար ըսել ինձ, և ըսած էր թէ կը սիրէ զիս։

ԳԼՈՒԽ Բ

Փայտէ պղտի վանդակապատ մը կար հօրս գերեզմանին բոլորտիքը։ Իր յատուկ կամքին համեմատ՝ զոր երկար տեսնէ՝ ի վեր յայտնած էր՝ գիւղին գերեզմանատան մէջ թաղուած էր ան։ Ամեն օր գերեզմանատունը կ՚երթայի, և օրուան մէկ մասը գերեզմանին մէջ գրուած պղտի նստարանի մը վրայ կ՚անցունէի։ Մնացորդ ժամանակս առանձին ապրելով կ՚անցունէի ձիշդ այն տունին մէջ ուր մեռած էր ան, և հետս միայն մէկ ծառայ ունէի։

Ինչ կ՚ուզէ ըլլայ կրքէն արատաղուող ցաւը, երբէք պէտք չէ կեանքին վիշտերը մահուան վիշտերուն հետ բաղդատել։ Հօրս անկողնին քովէ նստելով նախ և առաջ զղացեր էի թէ անխելք տղայ մ՚եմ, տղայ մ՚որ ոչինչ գիտէր և ոչինչ կը ձանչէր, կրնամ ըսել իսկ թէ սիրտս անոր մահէն փիլիսոփան ցաւ մը կրեց և երբեմն կը ծուռէի՝ արձնցող աչկերտի մը պէս ձեռներս գալարելով։

Ամիսներով այս գիւղին մէջ ապրեցայ. առջի ամիսները միտքս չեկաւ խորհիլ ոչ անցեալին, ոչ ալ ապագային վրայ։ Կերևար ինձ թէ մինչև անատեն ես չէի ապրողը. զղացածս յուսահատութիւն չէր, և ամենևին չէր նմաներ այն բուռն ցաւերուն զոր կրեր էի. զղացածս ոչ այլ ինչ էր բայց եթէ ամեն գործերու մէջ թուլութիւն մը, յոռետեսութեան և անտարբերութեան նման բան մը, նաև կսկծալի գառնութիւն մ՚որ ներքնապէս կը կրծէր զիս։

Օրն ի բուն գիրք մը կը բռնէի ձեռքս, բայց գրեթէ չէի կարդար, կամ լաւ ևս է ըսել՝ ամենևին չէի կարդար, և չգիտեմ թէ ինչ բանի վրայ կը մտախոհէի։ Մտածումէ չունէի բնաւ. ամեն ինչ կը լռէր յիս. այնքան բուռն ու միանդամայն երիարատև հարուած մ՚ընդուներ էի որ կարծես թէ պարզապէս կրաւոր էակ մը դարձեր էի, և չկար յիս բան մ՚որ այն հարուածին տպաւորութեան դէմ գործէր։

Ծառաս՝ որու անունը Լարիվէր՝ շատ սիրած էր հայրս. հօրմէս հետ թերևս քնաւ չձանչեր էի Լարիվէն լուսադոյն մարդ մը։ Լարիվ

անոր Հասակն ունէր և անոր դիւեսանները կը հագնէր, զոր Հայրս կը տար իրեն, վասն զի ծառայի յատուկ նշանադիւեստ չունէր ան։ Գրեթէ Հօրս հետ Հասակակից էր, այսինքն մազերը կ'ալեւորէին, և քանի տարիէ՝ի վեր Հօրմէս չբաժնուած ըլլալով անոր կերպարան մէկ քանիին սովրած էր. մինչդեռ Ճաշէն եաք սեղանին մէջ յայն ու ահեակ երթեւեկելով ժուռ կը դայի, կը լսէի որ Լարիվ ևս ինձի պէս երթեւեկելով ժուռ կը դար. Թէև բայ էր գուռը, ներս չէր մտներ բնաւ, և իրարու քան մը չէինք ըսեր. սակայն մերթ ընդ մերթ իրարու լալը կը տեսնէինք։ Երեկոներն այսպէս կ'անցնէին, և արևն արդէն շատ ատենէ՝ի վեր մարը մտած կ'ըլլար երբ միաբս կը դար Ճրագը ուզել կամ իր միաքը կը դար Ճրագ բերել ինձ։

Տան մէջ ամեն բան իր առաջուան կարգն ունէր, և մինք Թուղթի կտոր մ'անդամ տեղէն չշարժեր էինք։ Ամինէային քոյն էր այն կաշիէ մեծ Թիկնաթոռն որու վրայ կը նստէր Հայրս. իր սեղանը, դիրքերը միևնոյն տեղը կը կենային. իր կահերուն փոշին անդամ կը յարդէի, Հայրս չէր սիրեր որ այս կահերը իրենց տեղէն շարժին մաքրուելու Համար։ Լռութեան և ամենէն Հանդարտ կեանքի սովրող այս մենական տունն ոչինչ նշմարած էր. միայն կը Թուէր ինձ Թէ պատերն երբեմնակի ինձ կը նայէին կարեկցութեամբ, երբ Հօրս սենեկի պատուհանը կը Հագնէի և իր Թիկնաթոռին վրայ կը նստէի։ Տկար ձայն մը կ'ելնէր կարծես և կ'ըսէր.

«Ո՞ւր գնաց Հայրը. քանի կը տեսնենք որ որբն է նստողը։»

Բարիզէն շատ մը նամակներ առի, և ամենուն ալ պատասխան տուի Թէ կ'ուզէի ամառը գիւղը բնակիլ առանձին, ինչպէս Հայրս սովրութիւն ունէր բնակելու։ Կ'սկսէի զգալ սա ձշմարտութիւնը Թէ ամեն չարեաց մէջ բարիք մը կայ, և Թէ մեծ յաւ մը՝ այլ ևս ինչ կ'ուզեն Թող ըսեն՝ մեծ Հանդստութիւն մ'է։ Երբ Եատուծոու առաքեալները մեր ուսին վրայ կը զարնեն, ինչ կ'ուզէ Թող ըլլայ անոնց բերած լուրը, միշտ բարեգործութիւն մը կ'ընեն անոնք, այսինքն կեանքին կ'արժեցնեն մեզի, և ուր որ կը խօսին այն ա-ռաքեալները, ամեն բան կը լաէ։

Անցողական յաւերը երկնից դէմ Հայհոյութիւն և ամբաստանու-

թիւն կ'ընեն. մեծ վիշտերն ոչ կ'ամբաստանեն, և ոչ կը Հայհոյեն, այլ մաիկ կ'ընեն։

Առաւօտները ժամերով բնութեան առջև կը կենայի Հոգեվիշ նայելով։ Պատուհանները խորունկ ձորի մը վրայ կը նայէին, որուն միջևը պիւղին զանգակատունը կար. ամեն ինչ անշուք և Հանդարտ էր։ Գարնան, ծաղիկով և նորածիլ տերևներուն տեսքը չէր ըներ իմ վրայ այն սոսկալի տպաւորութիւնը որու կ'ակնարկեն կեանքի Հակադիմ պատկերներու մէջ մահուան հեղնութիւն մը գտնող բանաՀիւսները։ Կարծեմ Թէ այս սին գաղափարը՝ եթէ քմահաճութեամբ Հնարուած պարզ Հակադրութիւն (antithèse) մը չէ, գարձեալ իրապէս կը վերաբերի լոկ ան անձերուն որք կիսովին կ'զգան։ Ուրևէ ծագման միջոցին երևող խաղամոլը՝ որուն աչերը Հրատապ և ձեռներն ունայն են՝ սոսկալի տքնութեան լոյսին պէս կրնայ զգալ Թէ կեաւ կայ իր և բնութեան մէջ. բայց բռնանող տերևներն ինչ կրնան ըսել Հօրը վրայ լացող զաւակին. իր աչքին արտասրները ցօղին Հետ քոյր են. ուռենիներու տերևներն ալ նոյնպէս արցունք են։ Երկնից անտառներուն և մարդապահիններուն նայելով Հասկցայ Թէ մարդերն են միխիթարիլ երևակայողները։

Լարիվ ալ չէր փափաքեր ոչ գիս միխիթարել և ոչ ալ ինքզինքը։ Հօրս մահուան ժամանակ վախցած էր որ դուչէ տունը պիտի վաճառուեմ և գինքն ալ Բարիզ պիտի տանիմ։ Զգիտեմ Թէ անցեալ կեանքս ծանօթ էր իրեն. սակայն Լարիվ առջի բերան վրդովում ցոյց տուած էր ինձ, և երբ տեսաւ Թէ կը տեղաւորուիմ՝ իր առջին նայուածքը մինչև սիրտս Թափանցեց։ Օր մը Բարիզէն Հօրս մէկ մեծ կինդանապիրը բերել տալով սեղանատան մէջ գնել տուեր էի։ Երբ Լարիվ ներս մտաւ կերակուր բերելու Համար, պատկերը տեսաւ, և սկսաւ վարանիլ երբեմն ինձ, երբեմն պատկերին նայելով. իր աչերուն մէջ այնքան տրտմալի ուրախութիւն մը կար որ չկրցայ դիմադրել։ Կարծես Լարիվ կ'ըսէր.

«Ինչ երանութիւն. ուրեմն ալ Հանդարտօրէն պիտի վշտանանք։»

Ձեռքս երկնցուցի Լարիվին զոր բիւրեղս Համբուրելէ Հեծկլտալով։

Կրնայ ըսուիլ Թէ ան կը դարմաներ վիշտս երբ իր վշտին տիրու-

Հին։ Երբ առաւտները հօրս զերեզմանը կ'երթայի, հոն կը գտնէի Լարիվը որ ծաղիկները կը ջրէր. գլխս տեսնելուն պէս կը հեռանար և տունը կ'երթար։ Շրջագայութեանցս ժամանակ հանդէս կը գար, բայց օրվհետև ես ձիով կ'երթայի, և ինքն հետի, չէի ուզեր քնաւ որ հետս գայ. սակայն դեպ անտառը հարիւր քայլի չափ յառաջանալուս պէս կրկ տեսնէի որ հանդէս կը գար գաւազանը ձեռքը բռնած և ճակատը սրբելով։ Մօտաբնակ գիւղացիի մը վերաբերող պզտիկ ձի մ'առի Լարիվին համար, և այսպէս սկսանք անտառներուն մէջ պտոյտ ընել։

Գիւղին մէջ քանի մը ճանչցողներ կային որք շատ անգամ տուն կը գային։ Ընծոյ համար գոյ էր գուս, թէև ցաւ էր ինձ գոյ պահելը. բայց չէի կրնար ոչ ոքը տեսնել առանց սրտնեղութեան։ Բոլորովին առանձնապէս ապրելով ժամանակի մ'ետք միտքս եկաւ հօրս թուղթերը աչքէ անցունել. Լարիվ բարեպաշտական յարգանօք բերաւ զանոնք, և երիտուն ձեռքով մը ծրարները քակելով առջևս տարածեց։

Դեռ հազիւ քանի մ'երես կարդացեր էի, և ահա սրտիս մէջ զգացի այն զովութիւնը որ հանդարտ լճի մը բոլորտիքն օդը կ'օդեւորէ. հօրս հոդւոյն քաղցր պայծառութիւնն անոյշ հոտի մը պէս կ'արտաբուբէր փշրելի թերթերէն երբ հետզհետե կը բանայի զանոնք։ Իր կենաց օրագիրը վերստին երևցաւ առջևս. կրնայի այս աշխիւ սրտին բախումները համրել օր առ օր։ Սկսայ թաղուիլ քաղցը և խորունկ մտախոհութեան մը մէջ, և՝ թէպէտև այս օրագրութեան ամեն մէկ տողերուն մէջ ծանր և հատատ հանգամանք մը կը տիրէր, բայց և այնպէս անջնջելի հնորհք մը, իր բարեսրտութեան հանդարտիկ ծաղիկը կը գտնէի։ Մինչդեռ կը կարդայի, իր մահուան յիշատակն անընդհատ կը խառնուէր կենացը պատմութեան հետ. չեմ կրնար ըսել թէ ինչպիսի տրտմութեամբ կը դիտէի այս վէպիտ առտւակը որու ովկիանոսն ընկնիլը տեսեր էի։

«Ո՛ արդար մարդ, զոչեցի ինքնին, ո՛ անհերկիւղ և անսոզտատնելի մարդ, ինչպիսի՛ անարատութիւն փորձառութեանդ մէջ։ Բարեկամներուդ համար անձնուիրութիւն, մօտս վրայ երկնային խանդաղատանք, բնութեան վրայ սքանչացում, Աստուծոյ վրայ վեհ

սէր, այս է ահա կենացդ պատմութիւնը. սրտիդ մէջ ուրիշ բանի համար տեղ գտնուած չէ։ Լեռներու կատարին անեզր ձիւնը սրբազան ծերութենէդ աւելի անարատ չէ. սպիտակ մազերդ այն ձիւնին կը նմանէին։ Ո՛ հայր, ո՛ հոգի, ինձ տուր այդ մազերը. խարտեաշ մազերէս աւելի նարնջոյս են անոնք։ Թող որ քեզի պէս ապրիմ և մեռնիմ. նոր կեանքիս կանաչ ոստը կ'ուզեմ անկել այն հողին մէջ ուր կը նիրհես. արցունքովս պիտի ջրեմ այն ոստը, և որքեր ուն Աստուածը պիտի թողու որ այն բարեպաշտական տունկը պատանիի մը վշտին և ծերունիի մը յիշատակին վրայ բուսնի։»

Այս սիրելի թուղթերը կարդալէս ետք կարծես դատաւորիցի։ Անատեն որոշեցի ես ալ իմ օրագիրս գրել. ինչ հօրս վերաբերող նման օրագիր մը կազմել տալ, և իր օրագրին վրայ կենացը փոքրագոյն գործողութիւնները ուշադրութեամբ քննութեան ենթարկեցայ անոնց համեմատ ապրելու։ Այսպէս օրն ի բուն զարնող ժամացոյցին աչքս արտասուքով կը լեցնէր։

«Ահա հայրս այս քանի կ'ընէր այս ժամուս, կ'ըսէի ինքնիրեն։» Եւ այն ժամուն եթէ հայրս կարդացած կամ շրջագայած և կամ ընթրած ըլլար, ես ալ նոյնը կ'ընէի միշտ։ Այս կերպով հանդարտ և կանոնաւոր կեանքի մը սովորեցայ. այս անթերի ճշդութեան մէջ անհուն հրապոյր մը կար սրտիս համար։ Կը պահէի այնպիսի կերպով մը զոր տրտմութիւնս անդամ աւելի հաճելի կ'ընէր։ Հայրս շատ կ'զբաղէր պարտիզպանական աշխատութիւններու. օրուան մնացորդ ժամանակը ուսումով, պատրաստել կ'անցուներ՝ արդարութեամբ մէկ մասը մարմնոյ վարժութեանց և մէկ մասն ալ մտքի վարժութեանց յատկացնելով։ Միևնոյն ժամանակ իր բարեգործական սովորութիւնները կը ժառանգէի, և կը շարունակէի զժբաղդներու համար ընել ինչ որ ինքը կ'ընէր։ Շրջագայութեանցս ժամանակ սկսայ քննել այն մարդիկը որք իրմէ կարօտութիւն ունէին. ձորին մէջ չէին պակսեր այս տեսակ մարդիկ։ Շուտով ճանչցուեցայ աղքատներէն, ըսե՛մ արդեօք, այո՛, համարձակապէս կ'ըսեմ թէ ուր որ բարի է սիրտը, վիշտը փրկաւէտ է։ Կենացս մէջ առաջին անգամ երջանիկ էի. Աստուած կ'օրհնէր արտասուքս, և վիշտս առաքինութիւնը կը սորվեցնէր ինձ։

ԳԼՈՒԽ Գ

Իրիկուն մ՚երբ դիւղին մուտքին քով Թմբլիներէ շրջափակ ծառուղիին մէջ ժուռ կը պայի, մեկուսի տունէ մը ծաղկահաս կնիկ մը դուրս ելնելը տեսայ: Խիստ պարզուելեամբ հագուած և սքողուած էր ան, հետևաբար չէի կրնար տեսնել իր երեսը. սակայն իր հասակն և դնացքն այնքան շնորհալի երևցան ինձ որ ժամանակ մ՚իրեն նայեցայ եռևէն: Մինչդեռ մօտակայ մարզադեռնէ մը կ՚անցնէր, գաշտի մը մէջ ազատօրէն ճարակուող սպիտակ ուլ մը վազեց անոր քովն եկաւ: Ծաղկահաս կինն ուլը փոքր ինչ դգուելէն ետք հոս հոն նայեցաւ իբր թէ ուզեր ուլին սիրած մէկ խոտը գտնել և անոր տալ: Քովս վայրկ թմբենի մը տեսայ, մէկ ոտը կտրեցի և յառաջացայ ձեռքս բռնելով ոսոր: Ուլը քովս եկաւ յամրաքայլ քայլելով և վեհերոտ կերպարանքով. ապա կանգ առաւ՝ չհամարձակելով ոտը ձեռքէս առնլու: Տիրուհին նշան ըրաւ իրեն կարծես խրախոյս տալու համար, բայց ուլն անհանգարտ կերպով մ՚անոր կը նայէր. իր սիրուհին քանի մը քայլ առնելով ինձ մօտեցաւ, ձեռքը ոտին վրայ դրաւ զոր ուլն իսկոյն առաւ: Բարևեցի ծաղկահաս կինը, և ապա սա իր ձանրան շարունակեց:

Տունս երթալով հարցուցի Լարիվին թէ ո՛վ կը բնակէր դիւղին այն կողմը զոր հակցուցի իրեն. ըսի թէ անշուք երևոյթով պղտի տուն մ՚էր այն և պարտէզ մ՚ունէր:

Լարիվ կը ձանչէր ծաղկահաս կինը: Տան մէջ միայն երկու հոգի կը բնակէր. մին հասակաւոր կին մ՚որ խիստ բարեպաշտ կը համարուէր. միւսն էր ծաղկահաս կին մ՚որու անունն էր սիկին Բիէրսօն: Տեսածս ասի էր: Հարցուցի Լարիվին թէ ո՛վ էր ան և հօրս տունը կը դմր թէ ոչ: Պատասխանեց թէ այրի էր սիկին Բիէրսօն, առանձնապէս կ՚ապրէր, և թէ քանի մ՚անգամ, բայց խիստ քիչ անգամ տեսած էր զան հօրս տունը:

Ետևէն չերկարեցինք խօսքը, և Լարիվին տուած պատասխանին վրայ վերջապէս դուրս ելնելով դարձեալ Թմբլիներուս քովը պայի և հոն բազմաբանի մը վրայ նստայ:

Զգիտեմ ինչպիսի տրամաբանեամբ մը համակուեցայ յանկարծ այծի ձագին նորէն քովս գալը տեսնելով: Ոտք ելայ, կարծես մտային թարթափումով մը նայեցայ այն շաւիղին ուր սիկին Բիէրսօն մտնելով մեկնած էր, այն շաւիղը մտայ ես ալ, և այնքան մտախոհութեամբ քայլեցի որ խիստ շատ հեռացած և լեռան գէպ ի ներսն կողմը հասած գտայ ինքզինքս:

Գիշերուան դրեթէ ժամը տասնումէկ էր երբ ուղեցի ետ դառնալ. ադարակ մը նշմարեցի, և որովհետև շատ քայլեր էի, գէպ ադարակն ուղղեցայ թաս մը կաթ և կտոր մը հաց ուզելու համար: Միևնոյն ժամանակ անձրևի խոշոր կաթիլներ ընկնելու սկսելով փոթորիկ մը կ՚իմացնէին, և կ՚ուզէի սպասել որ անցնի այն: Թէև լոյս կար տան մէջ և երեւևկող ոտքն ձայները կը լսէի, բայց և այնպէս պատասխան չտալ երբ զարկի դուռը, ուստի պատուհանի մը մօտեցայ նայելու համար թէ արդեօք մարդ չկար ներսը:

Գետնաշէն սրահի մէջ վառուած մեծ կրակ մը տեսայ. ադարակին վարձակալը՝ զոր կը ճանչէի իր անկողնին քով նստած էր. պատուհանին ապակիները զարկի կանչելով: Միևնոյն միջոցին դուռը բացուեցաւ, և զարմանք առաւ զիս սիկին Բիէրսօնը տեսնելով զոր իսկոյն ճանչցայ, և որ հարցուց թէ ո՛վ կար դուրսը:

Ախթան մարդս չէր անոնք հոն գտնել սիկին Բիէրսօնը որ ան զարմանքս նշմարեց: Սիևնակը մտայ՝ տեղ մը պատսպարուելու հրամանն ուզելով իրմէն: Չէի երևակայեր թէ սիկին Բիէրսօն առանկ ուշ ատեն դաշտերու միջևը դրեթէ կորսուած ադարակի մը մէջ ինչ կրնար ընել, երբ անկողնէն եղող ցաւագին ձայն մը լսելով դէպ ի սա դարձայ, և տեսայ որ վարձակալին կինը պառկած էր մահահիւանդ երեսով:

Սիկին Բիէրսօն եռանդով գալով վերջին նստած էր խեղճ մարդուն դէմը, որ բոլորովին վշտաբեկ կ՚երևար. ծաղկահաս կինը նշան ըրաւ ինձ որ ձայն չհանեմ, վասն զի հիւանդը կը քնանար: Սթոռ մ՚առի և մեկուսի տեղ մը նստայ սպասելու համար որ փոթորիկն անցնի:

Մինչդեռ նստած կը կենայի, սիկին Բիէրսօնին մերթ ընդ մերթ ելնելով հիւանդին մօտիկը, ապա վարձակալին հետ ցած ձայնով

խօսիլը կը տեսնէի ։ Տղայոց մին՝ զոր կանչելով ծունկիս վրան ա-
ռի՝ իմացուց ինձ թէ իր մօրը հիւանդութենէն ՝ի վեր տիկին Բիէր-
սօն ամէն գիշեր կը պար և երբեմն գիշերը հոն կը մնար ։ Գթու-
թեան քոյրի մը գործը կը կատարէր . այն երկրին մէջ միայն մէկ
գթութեան քոյր կար որ ինքն էր , նաև մէկ բժիշկ , որ խիստ ազէտ
էր ։

— Վարդ Պրիժիթն է ան , ըսաւ ինձ տղան յուզ ձայնով . մի՞-
թէ չես ճանչեր զինքը ։

— Ոչ , ըսի ես ալ . ինչու՞ Վարդ կ՚անուանի ան ։

Պատասխան տուաւ թէ չէր գիտեր պատճառը . թէ դուքէ վար-
դապետ օրիորդ մ՚էր ան առեղօք և թէ այս անունը վրան մնա-
յուն էր ։

Սակայն տիկին Բիէրսօն իր քոյրը հանած ըլլալով կրնայի յայտ-
նապէս տեսնել իր դէմքը ։ Երբ տղան դնաց քովէս , վերը գրի դլուխս ։
Տիկին Բիէրսօնը անկողնին քովը տեսայ , ուր ձեռքը թաս մը բռնած
էր և հիւանդին կ՚երկնցնէր որ արթնցած էր ։ Գունատ և փորր
ինչ նիհար երևցաւ ինձ անտիական կինը . մազերը մոխիրի գարնող
խարտեշի գոյն ունէին ։ Կանոնաւորապէս դեղեցիկ չէր ան . ինչ-
պէս պատմեմ իր դեղեցկութիւնը ։ Իր սևաթոյր մեծ աչերը հի-
ւանդին աչերուն կը նայէին ակնայեա , և մահուան դուռը հաս-
նող այս խեղճ արարածն ալ անոր կը նայէր ։ Գթութեան և ե-
րախտագիտութեան այս պարզ փոխանակութեան մէջ դեղութիւն մը
կար որ անպատմելի էր ։

Անձրևը կը սաստկանար . սաստիկ մթութիւն մը կը տիրէր ա-
մայի դաշտերուն վրայ զոր որոտալի ահագին փայլակներ երբեմնա-
կի կը լուսաւորէին ։ Փոթորիկին աղմուկը , մնչող հովը , տարե-
րայ խռպոտաշէն յարկին վրայ յարձակող շղթայազերծ բարկութիւնը*
խրճիթին կրօնական լուութեան հետ հակադէմ պատկեր մը կազմե-
լով ևս աւելի սրբութիւն և կարծես տարօրինակ վհատութիւն մը
կը տար այն տեսարանին որու ականատես էի ։ Կը նայէի հիւանդին
խշտեկին , պատուհանայ ողղոյն ապակիներուն , փոթորիկէն ղրկուած
թանձր մուխի յորձանքին , վարձակալին ապուշ վհատութեանը ,
մանկանց աւելորդապաշտական տարտափին , վերջապէս բոլոր այն

կատաղութեան որ դուրսէն հոգեվար կին մը կը պաշարէր և այս
ամէն իրողութեանց միջէն երբ կը տեսնէի շնորհալի և աշխարհիկ
կինը որ ոտքին ծայրովը կ՚երթևեկէր վայրենի մը չգիտելով իր համ-
բերասէր բարեգործութիւնը , կարծես ոչինչ նշմարելով , ոչ մրրիկը
կը , ոչ մեր ներկայութիւնը , ոչ իր քաջասրտութիւնը , այլ միայն
իր հարկաւոր ըլլալը դիտելով , կ՚երևար ինձ թէ այս հանդարտ
բարեգործութեան մէջ կար չգիտեմ ի՛նչպիսի բան մ՚որ ամենէն
դեղեցիկ և անամպ երկինքէ մ՚աւելի պայծառ էր , և թէ դեր-
մարդկային արարած մ՚էր այն որ այսքան սարսափելի իրերէ շրջա-
պատուելով վայրկեան մը չէր տարակուսեր իր Ստուծոյ վրայ ։

«Ի՞նչ է ուրեմն այս կինը , կը հարցնէի ես ինքս իմ ։ Ուսկի՞ կը
գայ ան . ո՞րքան ժամանակէ ՝ի վեր հոս է ։ Երկար ատենէ ՝ի վեր ,
քանի որ անոր ատենօք վարդով պսակուած * ըլլալը տեսնող և յի-
շող կայ ։ Ինչպէ՞ս չլսեր եմ իր վրայ խօսուիլը ։ Այս ժամուս մի-
նակ եկած է այս խրճիթը . ուր որ ալ վտանգը չհանչեր զինքը ,
ինքն ուրիշ վտանգ փնտռելու պիտի երթայ ։ Այո՛ , այս ամէն վո-
հարիներուն , անտառներուն , լեռներուն մէջ երբէն անցնելով պար-
զապէս և սքողուած կ՚երթևեկէ կենդանութիւն բերելով ուր որ կը
պակսի կենդանութիւնը , ձեռքը բռնելով այս դիւրաբեկ թասը ,
և անցնելու միջոցին իր այծը դղուելով ։ Ինքն ալ դէպ ՝ի գերեզ-
ման կը յառաջանայ այս լուին և հանդարտ քայլովը ։ Ան ահա
այսպէս կ՚ապրէր այս ձորին մէջ միչդեռ ես խաղարաններու և բո-
զանոցներու մէջ կ՚ապրէի . անշուշտ այս երկրին մէջ ծնած է , և
դերեզմանատան մէկ անկիւնն ամենասիրելի հօրս քով պիտի թաղուի
ան ։ Այսպէս անշուշտ պիտի մեռնի այս կինը , որու վրայ ալ ոչ ոք կը
խօսի և որու համար տղաները կ՚ըսեն . «Մի՞թէ չես ճանչեր զան ։»

Չեմ կրնար նկարագրել թէ ինչ կ՚զգայի . մեկուսի տեղ մ՚ան-
շարժ կը կենայի , դողալով կը շնչէի , և կը թուէր ինձ որ եթէ
տիկին Բիէրսօնի օգնելու փորձն ընէի , եթէ ձեռքս երկնցնէի որ-
պէս զի քայլ մը պակաս առնու , սրբապղծութիւն մ՚ըրած և սրբա-
զան անօթներուն դպած պիտի ըլլայի ։

*Ֆրանսայի մէջ տեղ տեղ կան աղջիկներ որք վարդապսակ կ՚անուա-
նին վարդ մ՚ընդունելով իրր մրցանակ խոհեմութեան ։ Ե. Թ.

Փոթորիկին երկու ժամն չափ տևեց։ Երբ հանդարտեցաւ հիւանդուհին՝ անկողնին մէջ նստելով սկսաւ ըսել թէ լաւագոյն ըլլալը կ'զգար, և թէ օգուտ կ'ընէր իրեն առած դեղը։ Տղեկներն խնդոյն վազելով անոր անկողնին քովը եկան, իրենց մօրը նայեցան մեծ աչերով որք կէս մ'անհանգարտ և կէս մ'ուրախ էին, և ամենքն ալ տիկին Բիէրսօնին զգեստին յարեցան։

«Կը հաւատամ, ըսաւ էրիկը, որ տեղէն չշարժեցաւ, վասն զի պատարագ մ'ընել տուինք, և շատ սուղի նստաւ ինձ պատարագը։

Ա՛յս կոշտ և ապուշ խօսքը լսելով տիկին Բիէրսօնին նայեցայ. իր կարուած աչերէն, ժպտոյն դէմքէն, մարմնոյն դիրքէն յայտնապէս կը տեսնուէր թէ յոդնած էր ան և թէ տքնութիւնը կը մաշէր ղինքը։

— Ա՛խ, խե՛ղճ մարդս, ըսաւ Հիւանդուհին, Աստուած փոխարկէնը հատուցանէ քեզ։

Ա՛ն չէի կրնար համբերել. ոտք ելայ սաստիկ բարկանալով այս էշերուն ապշութեանը վրայ որք փոխանակ հրեշտակի մը դթութեան փառք տալու քահանայի մ'ապահովութեան փառք կը տային. պատրաստ էի իրենց երեսին տալու այս նուաստ ապերախտութիւնը, և այն յանդիմանութիւնները որոնց արժանի էին։

Տիկին Բիէրսօն վարձակալին կնոջ զաւակներուն մին դիրկն առնելով վերցուց, և ժպտալով մ'ըսաւ անոր.

— Պա՛պդ մայրդ, ա՛լ ազատեցաւ։

Կանգ առի այս խօսքը լսելով. երջանիկ և բարեսէր հոգիի մը բնական դիւնակութիւնն երբէք այսքան անկեղծութեամբ նկարագրուած չէ այսպիսի կարճ շնորհալի դէմքի մը վրայ, ուր յանկարծ ա՛լ չգտայ ոչ իր յոգնութիւնը, ոչ ալ ժպտութիւնը. տիկին Բիէրսօն իր ուրախութեան բոլոր անարատութեամբը կը փողփողէր, և փառք կը տար Աստուծու, վասն զի հիւանդուհին պահ մ'առաջ խօսած էր, այսքանը կը բաւէր. միթէ հոգ էր ի՛նչ խօսելը։

Սակայն քանի մը րոպէէն ետք տիկին Բիէրսօն լսաւ տղեկներուն որ ապարակին ծառան արթնցնեն որպէս զի ղինքն իր տեղը տանին։ Առջև անցայ առաջարկելու համար իրեն որ ես ըլլամ իր ուղեկիցը. ըսի թէ անօգուտ էր ծառան արթնցնելը. վասն զի ես միևնոյն ճանբէն ետ պիտի դառնայի, և թէ պատիւ պիտի ընէր ինձ առաջարկութիւնս ընդունելով։ Հարցուց ինձ թէ Օդթավ որ թ. . . . չէ՞ ես։ Ա՛յո, պատասխանեցի, և ես ալ հարցուցի թէ արդեօք կը յիշէ հօրս անունը։ Զարմանալի երևացաւ ինձ հարցմանս վրայ տիկին Բիէրսօնին ժպտիլը. վերջապէս թևս մտաւ զուարթօրէն, և մեկնեցանք։

ԳԼՈՒԽ Գ

Լռելեայն կը քայլէինք, հովը կ'ինչնէր. ծառերը մեղմիկ կը սարսռէին իրենց տերևներուն վրայի անձրևը ցնցելով։ Քանի մը հեռաւոր փայլակներ տակաւին կը շողշողէին. խոնաւ դալարեայ խնկաբոյր հոտ մը կը ծաւալէր բարեխառն օդին մէջ։ Շուտով բացուեցաւ երկինքը, և լեռը լուսնէն լուսաւորուեցաւ։

Չէի կրնար արդիւնաւոր խորհելու բաղդին տարօրինակութեան վրայ որով այսքան քիչ ատենի մէջ դիշերն ամայի լեռան մը մէջ ուղեկից ընկեր եղեր էի կնիկի մ'որուն էութիւնն անծանօթ էր ինձ առտու։ Այս կինն առաջնորդութիւնս ընդունած էր անունիս շնորհիւ, և համարձակութեամբ կը քալէր՝ թարթափուն կերպարանով մը թևիս վրայ կռթնելով։ Կը թուէր թէ անոր այս վստահութիւնը շատ յանդուգն կամ շատ բնական էր. և իրօք պէտք էր որ այս վստահութիւնը շատ յանդուգն և բնական ըլլար, ըստ որում ամեն անգամ որ քայլ մը կ'առնէինք, կ'զգայի թէ սիրտս անոր քովն աջգ և անմեղ կ'ըլլար։

Սկսանք խօսակցիլ հիւանդ կնոջ վրայ որմէ գաղուած էր պահ մ'առաջ, և այն ամեն իրերու նկատմամբ զոր ճամբուն վրայ կը տեսնէինք. մեր միտքը չեկաւ իրարու հարցում ընել իբր նոր ճանչուորներ։ Տիկին Բիէրսօն հօրս վրայ խօսելու հետս և միշտ այն կերպով զոր ունեցած էր երբ զան յիշեցուցեր էի իրեն, այսինքն զրեթէ զուարթութեամբ։ Եւս քան զևս ուշ դնելով տիկին Բիէր-

սօնլին խօսքերուն՝ կարծեցի թէ իր այս զուարթութեան պատճառը հասկցայ, և թէ ան այսպէս զուարթօրէն կը խօսէր ոչ միայն մանուկ այլ նաև կեանքին, առատապանայ և աշխարհիս ամէն բաներուն վրայ. վասն զի մարդկային վիշտերն իրեն չէին սորվեցներ բան մ՚որ կարենար ամբաստանութիւն մ՚ըլլալ Աստուծոյ դէմ, և իր ժպիտն բարեպաշտութիւնը պզտցի:

Վարած առանձնական կեանքս տիկին Բիէբսօնին պատմելի: Ըսաւ ինձ թէ իր մօրաքոյրն իրմէն աւելի կը տեսնուէր հօրս հետ, և թէ Ճաշէն ետք անոնք թուղթ կը խաղային միասին: Տիկին Բիէբսօն սակայն պիտի ըսէր որ իր տունը գամ, ուր սիրով պիտի ընդունուէի:

Դէպ՚ի կէս Ճանբան տիկին Բիէբսօն յոգնած ըլլալը պզտիկ քանի մը վայրկեան հանգչեցաւ նստարանի մը վրայ որ տերևախիտ ծառերու ներքև պատսպարուելով չթրջուած էր անձրևէն: Իր առջևն ոտքի վրայ կեցեր էի և Ճակատին վրայ կը նայէի լուսնին ժպտուն Ճառագայթները: Պահ մը լուռ կենալէն ետք տիկին Բիէբսօն ոտք ելաւ, և տեսնելով մտախոհ դիրքս, «Ինչ կը խորհիս, ժամանակն է Ճամբայ ելնելու ըսաւ:»

— Կը խորհէի թէ կնչմէ Աստուած ստեղծեց քեզի, և ինքնին կ՚ըսէի թէ իրօք ստեղծեր է քեզի որպէս զի առողջութիւն տաս օրոնք որ հիւանդաբար կը տառապին:

— Ահա խօսք մ՚որ քու բերնիդ մէջ դրեթէ չկրնար ոչ այլ ինչ ըլլալ քայց եթէ քաղաքավարական ձև մը:

— Ինչու՞ համար

— Վասն զի շատ ծաղկահաս կ՚երևաս ինձ:

— Մարդուս երբեմն իր երեսէն աւելի ծեր ըլլալն անկարելի քան չէ, ըսի:

— Այո՛, պատասխանեց խնդալով, և մարդուս իր խօսքերէն աւելի երիտասարդ ըլլալն ալ անկարելի բան չէ:

— Փորձառութեան չե՞ս հաւատար:

— Գիտեմ որ մարդերուն մեծագոյն մասն այդ անունը կը տայ իր յիմարութեանց և յաւերու. մարդ քու հասակիդ մէջ ինչ կրնայ գիտնալ:

— Տիկին, քսան տարեկան մարդ մ՚երեսուն տարեկան կնիկէ մը

աւելի կրնայ ապրած ըլլալ: Մարդիկ իրենց վայելած ապատութեան շնորհիւ շատ շատ կը հասկնան ամէն բաներու հիմը. անարգել կը վազեն դէպ այն ամէն իրերն որք կը յանկուցանեն զանոնք. մարդերն ամէն բան կը փորձեն: Երբ կը յուսան, կ՚ախին քայլել, կ՚երթան, կ՚ածապարեն: Երբ կը հասնին նպատակին, հա կը պատնան. յոյսը Ճամբան կը մնայ և երջանկութիւնն իր խօսքը չբռներ:

Մինչդեռ այսպէս կը խօսէի, հասեր էինք ձորն իջնող բլրակի մը գագաթը, տիկին Բիէբսօն՝ կարծես ցից զառիվայրէն հրաւիրուելով սկսաւ թեթևակի ցայտել: Ես ալ իր օրինակին հետևեցայ առանց գիտնալու թէ ինչու. սկսանք վազել առանց թև՚ի թև մնալէ զգուշնալու. սահուն խոտերը մեզի կը քշէին: Վերջապէս՝ իրը երկու անխորհուրդ թռչուն՝ յայտելով և խնդալով լեռան ստորոտը հասանք:

— Տէ՛ս, ըսաւ տիկին Բիէբսօն, քիչ մ՚առաջ յոգնած էի, հիմակ ալ չեմ: Եւ կ՚ուզե՞ս հաւատալ ինձ, շարայարեց չնորհալի կերպով մը, փորձառութեանդ հետ վարուէ փոքր ինչ ինչպէս ես կը վարուիմ յոգնութեանս հետ: Լաւ շրջապատութիւն մ՚ըրինք և այս պատճառաւ լաւագոյն ախորժակով պիտի Ճաշենք:

ԳԼՈՒԽ Ե

Հետևեալ օրը տիկին Բիէբսօնը տեսնելու գացի:

Դաշնակին առջևը նստած էր ինք, իսկ պատաւ մօրաքոյրը պատուհանին քովն սեղնագործ մը կը յօրինէր. իր պզտի սենեակը ծաղիկներով լի էր. ամենագեղեցիկ արևի մը Ճառագայթները պատուհանի վանդակներէն կը փողփողէին, և իր քով թռչուններու մեծ վանդակ մը կար:

Կը կարծէի թէ տիկին Բիէբսօն իր տան մէջ ինձ պիտի երևար իրը կրօնուհի մը, դէթ այն կիներուն մին որոնց անճանաչ է իրենց շրջանէն երկու մղոն անդին անցած գացածը, և որք կ՚ապրին տեսակ մը շրջանի մէջ ուսկէ բնաւ չեն շեղիր: Կը խոստանիմ թէ այս առանձնական էութիւնները, որք քաղաքներու մէջ կարծես

հոն հոս պահուած են հազարաւոր անծանօթ յարկերու ներքև, միշտ վախ ուած են իբր տեսակ մը մնայուն ջրամբարներ. այս տեսակ բնակարաններու օդն առողջաւէտ չերևար. սակաւ ինչ մահիճը են այն ամեն բաներն որք մուտայում են աշխարհիս մէջ:

Տիկին Բիէրսօն իր սեղանին վրայ նոր լրագիրներ և գիրքեր ունէր. թէև իրաւ է որ գրեթէ չէր գիտնար անոնց: Իր բոլորաիրը գտնուած իրերը, կարասիները, իր զգեստները թէև պարզ էին, բայց Ճանչցող մ'անոնց նորաձեւութիւնը, այսինքն նորութիւնը, կենդանութիւնը կը գիտէր. տիկին Բիէրսօն ոչ կը յարէր ոչ ալ կը խառնուէր անոնց, բայց և այնպէս իր բոլորտիքն ու վրան գտնուած ամեն բաներն ինքնին նորութիւն և կենդանութիւն կ'ունենային առանց դժուարութիւն կրելու: Իր Ճաշակներուն նկատմամբ բան մը զարմանքս գրաւեց, այսինքն դիտեցի որ տիկին Բիէրսօնի յօժարութեանց մէջ ոչ միայն այլանդակ բան մը չկար ամենևին այլ նաև ամեն ինչ երիտասարդական և Ճաճելի էր: Իր խօսակցութիւնը կատարեալ կրթութիւն մը կը յուշներ. չկար խնդիր մ'որու վրայ գիւրութեամբ չխօսէր: Երբ կը տեսնէի թէ պարզամիտ է ան, նոյն միջոցին կ'զգայի նաև թէ կորովի և հարուստ է. ընդարձակ և ազատ իմացականութիւն մը մեղմիկ կը թևաբակէր պարզ սրտի մ'և առանձնական կեանքի սովորութեանց վրայ: Կապտագոյն երկնից վրայ Ճախրող ծովային ծիծեռնին ալ այսպէս ամպերուն վերևէն կը թևաբակէ խոտին շիւղին վրայ ուր իր բոյնը շինուած է:

Գրականութեան, երաժշտութեան և գրեթէ քաղաքականութիւն վրայ խօսակցեցանք: Տիկին Բիէրսօն ձմեռը Բարիզ գացած էր. ժամանակ առ ժամանակ ընկերութեանց մէջ կ'երևար սակաւիկ ինչ. անոնց մէջ իր տեսածը բնաբանի տեղ կը ծառայէր, միւս բաները կը գուշակուէին:

Սակայն տիկին Բիէրսօնին գեղեցիկ յատկութեանց առաջինն էր զուարթութիւն մ'որ անայլայլելի էր առանց միտքն ուրախութիւն երթալու. կրնար ըսուիլ թէ ծաղիկ ծնած էր ան, և թէ իր անոյշ հոտն էր զուարթութիւնը:

Իր գեղուհութեան և սեւաթոյր մեծ աչերուն հետ այս զուարթութեան որքան զարմանքս գրաւեը չեմ կրնար պատմել. ասկից 'ի

զատ մերթ ընդ մերթ, ինչ ինչ խօսքերէ, ինչ ինչ նայուածքներէ յայտնապէս կ'երևար թէ ինք վիշտ կրած, և թէ կեանքը ցաւերու Ճամբէն անցած էր: Տիկին Բիէրսօնին վրայ կար չգիտեմ ինչպիսի բան մ'ուսկէ կը հասկցուէր թէ իր Ճակատին քաղցր պայծառութիւնն այս աշխարհէս եկած չէր, թէ Աստուծմէ տրուած էր այն և թէ մարդկային յարձակումներուն Հակառակ Հաստատմուեթեամբ Աստուծու ետ պիտի տար այն պայծառութիւնը՝ առանց բան մը կորսնցնելու անկից, և կային վայրկեաններ ուր կը յիշէիր այն տեսարանը որ՝ երբ հովը կը փչէ՝ ձեռքը իր ճրագին առջևը կը դնէ:

Իր սենեկին մէջ կէս ժամի չափ մնալէն ետք չկրնալով համբերել, ըսի տիկին Բիէրսօնին այն ամեն բաները որք սրտիս մէջ կային: Կը խորհէի անցեալ կեանքիս, վիշտերուս, ձանձրոյթներուս վրայ. կ'երևակէի՝ ծաղիկներուն վրայ ծառուելով, օդը շնչելով, արևին նայելով: Ըաղչեցի տիկին Բիէրսօնին որ երգէ. յօժարակամ ընդունեց աղաչանքս: Մինչդեռ կ'երգէր, ես պատուհանին կռթնելով թռչուններուն ցասկրտելը կը գիտէի: Մօնթէհնեի մէկ խօսքը միտքս եկաւ. «Ձեմ սիրեր, ոչ ալ կը յարգեմ տրտմութիւնը, թէև մարդկի կարծես կտրուած գնոյ մը փոխարէն՝ ձեռնարկած են մանաւանդ շնորհիւ պատուելու զայն: Անոնք խաստուածաց

առանց հնչակը շարժելու և եկաւ բարև տուաւ տիկին Բիէրսօնին. Թուեցաւ ինձ թէ այս երիտասարդը պիտ տեսնելով Թէթև ախորժ Թիւն մը ծաւալեցաւ իր կերպարանքին վրայ որ արդէն չարաղուշակ երեւցաւ ինձ: Քահանայ մ'էր ան, զոր դիւղին մէջ տեսեր էի և որ Մերգանսօն կ'անուանէր. Սէն-Սիւլբիսի կղերանոցէն ելած էր, և տեղւոյն ժողովրդապետն իր պղպակին էր:

Այս քահանան անձնեայ ու միանդամայն զունատ էր. այս բանն անհաճոյ երեւած է միշտ ինձ, և իրօք անհաճոյ է. հիւանդոյին առողջութեան հակասութիւն մ'է: Ասկից զի զատ յամրաբար և կցկտուր կերպով խօսելու ձև մ'ունէր որ խմաստակ մը կը յայտնէր: Անախորժ էր ինձ իր դնացքն անգամ որ ոչ երիտասարդական էր, ոչ ալ հանարձակ. իսկ նայելուն գալով կրնար ըսուիլ Թէ նայուածք չունէր ան: Չգիտեմ Թէ ինչ խորհիլ պէտք է այն մարդուն վրայ որուն աչերը բան մը չեն ըսեր: Ահա այն նշանները, որոնց համեմատ գաւեր էի Մերգանսօնը, և որք դժբաղդաբար չխաբեցին զիս:

Մերգանսօն բազմարանի մը վրայ նստելով սկսաւ Բարիզի վրայ խօսիլ զոր այժմեայ Բաբելոնը կ'անուանէր: Ինք Բարիզէն կը գար, կը ճանչէր ամէն մարդ. առտուն երթալով տեսնուեր էր տիկին տը պ . . . ին հետ որ հրեշտակ մ'է եղեր. անոր սրահին մէջ քաղցրոյներ կը տար որոնց մասիկ կ'ընէին ծուռներ կրկնած: (Դժբաղդաբար իրաւ էր ըսածը:) Իր բարեկամներուն մին՝ զոր այն տիկնոջը տուն տարած էր՝ արտաքսուեր էր դպրոցէն աղջիկ մը հրապուրելուն համար. շատ սոսկալի և տրտմալի բան էր բարեկամին այս ընթացքը: Մերգանսօն բիւր ողբալի բաներ ըսաւ տիկին Բիէրսօնին ասոր դէթասիրական սովորութեանց նկատմամբ զոր սասյեր էր երկրին մէջ. խմացած էր անոր բարեգործութիւնները, հիւանդներուն տարած հոգն ու խնամքը, մինչև անգամ անձամբ անոնց վրայ հսկելը: Շատ վեհ, շատ անարատ բան էր այս. պարտ մը պիտի ընէր իրեն Սէն-Սիւլբիսի մէջ խօսիլ տիկին Բիէրսօնին այս առաքինութեանց վրայ: Թերևս ուղէր նաև ըսել Թէ պարտ մը պիտի սեպէր իրեն այս մասին Աստուծու ալ խօսիլ:

Ձանձրացեր էի այս ճառամաքանութենէն, և՝ ի նշան արհամար-

Թեան ուսերս վեր չընելու համար գալարեայ վրայ կծկուեր էի և կը խաղայի ուլին հետ. Մերգանսօն իր ժպտուն և անկենդան աչերը վար ընելով ինձ նայեցաւ.

— Երևելին վերնիս, ըսաւ, երևելին վերնիս այսպէս դեռները նստելու և կենդանիներուն հետ խաղալու մոլութիւնը ունէր:

— Շատ անմեղ մոլութիւն մ'է այս, տէր Հայր, պատասխանեցի քահանային: Եթէ մարդիկ միայն այս տեսակ մոլութիւններ ունենային, աշխարհս կրնար բոլորովին մինակ կատարեալ, առանց պէտք ունենալու այնքան անձերէ որք անոր կը խառնուին:

Պատասխանս հաճելի չեղաւ իրեն. ունքը պռստեց և ուրիշ նիւթի վրայ խօսեցաւ: Պաշտօնով մ'եկած էր. իր աղպակները որ գիւղին ժողովրդապետն էր՝ խօսած էր իրեն խեղճ մարդու մը վրայօք որ օրական հացը ձարելու միջոց մը չունէր: Խեղճն այն ինչ տեղը կը քնանէր. ինքն անձամբ գացեր էր զան տեսնելու, մեղքցեր էր իր վրան և կը յուսար որ տիկին Բիէրսօն . . . :

Նոյն միջոցին ես տիկին Բիէրսօնին կը նայէի, և կ'սպասէի որ պատասխան տայ, իբր Թէ իր ձայնին եղանակը գիս պիտի ազատէր քահանային ձայնը լսելու ձանձրոյթէն: Սակայն լուկ ակնածական երթաս բարև մ'ըսաւ քահանային և սա մեկնեցաւ:

Մեկնելէն ետք վերսկսան սասյանք մեր զուարթութիւնը: Պիտի երթայինք տեսնելու ծաղկոց մ'որ պարտէզին ներսն էր:

Տիկին Բիէրսօն ինչպէս իր Թուչունները և դիւղայինները նոյնպէս և իր ծաղիկները կը խնամէր. պէտք էր որ իր բոլորտիքն ամէն բան քաջառողջ ըլլար. պէտք էր որ ամէն մէկն իր կաթիլ մը ջուրը և արևի ճառագայթն ունենար, որպէս զի ինքն ալ կարենար զուարթ և երջանիկ ըլլալ բարի հրեշտակի մը պէս. ուստի իր պղպի ծաղկոցը խիստ լաւ և զմայլելի կերպով խնամուած էր: Երբ անգամ մը ծաղկոցին բոլորտիքը շրջան ըրինք, տիկին Բիէրսօն ըսաւ ինձ.

— Պարոն տը Թ . . . ահա այս է պզպի աշխարհս. ամէն սասյուածքս տեսար, և իշխանութեանս երկիրը հոն կը վերջանայ:

— Տիկին, ըսի, Թոյլ Հօրս անունը՝ որով Հոս մնալու շնորհը վայելեցի՝ Թոյլ սայ ինձ նորէն Հոս գալու, և պիտի հաւատամ Թէ երջանկութիւնը բոլորովին մոռցած չէ զիս:

Տիկին Բիէբսօն ձեռքը երկնցուց զոր յարգանօք բռնեցի, չհամարձակելով դէպ՝ի շուրթերս տանիլ։

Երբ դիշերը եղաւ, տունս գացի, և դուռս գոցելով անկողին մտայ։

Աչքիս առջև սպիտակ մնակ մը կար. Ճաշէն ետք դուրս ելնելս, գիւղէն և հրապարակէն անցնիլս, և երթալով վանդակադուռ մը զարնելս կը տեսնէի։

«Ո՛ խեղճ սիրտս, զոչեցի իւրովի, փառք Աստուծոյ, տակաւին մատաղ ես, կրնաս ապրիլ, կրնաս սիրել դեռ։»

ԳԼՈՒԽ Զ

Գիշեր մը տիկին Բիէբսօնին տունն էի։ Երեք ամիսէն աւելի անցած էր, որմէ ի վեր ամէն օր տեսեր էի զինքը. այս եռամսեայ ժամանակին նկատմամբ ոչ այլ ինչ կրնամ ըսել եթէ ոչ տիկին Բիէբսօնը տեսնելս։

Լա Պրիւյէր կ՚ըսէ.

«Բաւական բան է սիրած անձիդ հետն ըլլալդ. իր վրայ երազեր ես, հետը խօսեր կամ չխօսեր ես, իր վրայ կամ անտարբեր իրերու վրայ խորհեր ես, հոգ չէ, բաւական է որ իր քովն ըլլաս։»

Ան սիրէի տիկին Բիէբսօնը։ Երեք ամիսէ՝ի վեր երկարատև զոյգեաներ ըրած էինք միասին. անոր պարզ դիմասիրութեան դաղտնիքը իմացեր էի. տխուր ծառուղիներէն կ՚անցնէինք՝ ան պզտիկ ձիու մը վրայ, իսկ ես հետի՝ ձեռքս նուրբ գաւազան մ՚ունենալով. այսպէս կխօսէին գոհ ըլլալով, կխօսէին ալ մտախոհելով կ՚երթայինք անակնկալաբար դուռերը զարնելու. անտառին ներսը մանելու կողմը պզտիկ նստարան մը կար ուր տիկին Բիէբսօնին տպաւորելու կ՚երթայի Ճաշէն եաք. Այս կերպով կարծես պատահարար և կանոնաւորապէս զիրար կը դանէինք։ Առաւօտները երաժշտութեամբ, ընթերցումով կ՚անցունէինք. դիշերները կրակարանին քով իր մօրաքոյրին քով թուղթ կը խաղայի ինչպէս հայրս կը խաղար տեսնօք, և ուր որ ըլլայի, տիկին Բիէբսօն հոն մօտ կը կենար՝ ժպտելով, և իր ներկայութեամբը սիրտս կը լեցնէր։ Ինչպիսի՛ Ճամբէ դէպ՝ի դժբաղդութիւն տարիր զիս, ո՛ նախախնամութիւն. ինչպիսի՛ անդառնալի Ճակատագիր մը կատարելու պաշտօնն ունէի։ Ինչ, այսքան ազատ կեանք մը, այսքան զմայլելի մտերմութիւն մը, այսքան հանդստութիւն, և այսքան նորածիլ յոյս մ՚անհետ ըլլայ. . . . Ո՛ Աստուած, մարդիկ ինչ բանէ կը դանգատին. սիրելէն անոյշ բան ինչ կայ։

Ապրիլ, այո, հզօրապէս, յաստկապէս զգալ թէ կ՚ապրիս, թէ Աստուծմէ ստեղծուած մարդ ես, ահա այս է սիրոյ առաջին և աննման բարեգործութիւնը։ Սէրն անմկնելի գաղտնիք մ՚է. այս մասին պէտք չէ տարակուսիլ։ Թէև աշխարհս ինչ ինչ չղթաներով, թշուառութիւններով, պիտի ըսեմ իսկ թէ ձանձրոյթներով շրջապատած է սէրը, թէև այլասերող և ապականող նախապաշարումներու լեռան մը ներքև թաղուած է այն, բայց և այնպէս այս զգացումը, այսինքն սէրը, բուռն և Ճակատագրային սէրն երկնային օրէնք մ՚է, օրէնք մ՚որ արևը երկնից վերևն՝ի կախ կեցնող օրէնքին պէս զօրաւոր և անխմանալի է։ Կը հարցնեմ թէ ինչ բան է կասլ մ՚որ երկաթէն աւելի կարծր, աւելի հաստատուն է և զոր չես կրնար ոչ տեսնել և ոչ շօշափել։ Ինչ բան է հանդիպիլ կնիկի մը, անոր նայիլ, բան մ՚ըսել և ալ բնաւ չմոռնալ զան։ Ինչու՞ այսինչը նախասլատիւ է այն ինչէն։ Օգնութեան կանչէ քեզ խնայականութիւնը, սուտերութիւնը, զգայարանքը, դլուխը, սիրտը, և բացատրէ, եթէ կրնաս։ Երկու մարմին պիտի դտնես միայն, մին հոն, միսը հոս՝ և անոնց միջևն ալ պիտի դտնես. . . ինչ. . . օդը, անջրպետութիւնը, անբաւութիւնը։ Ո՛ անմիտներ որք մարդ կը սեպէք ինքզինքնիդ և կը համարձակիք սիրոյ վրայ տրամաբանել, տեսած էք սէրը որ կը խօսիք իր վրայ։ Չէ՛ այլ միայն զգացած էք զայն։ Նայուածք մը փոխանակեցիք անծանօթ էակի մը հետ որ կ՚անցէր, և ահա յանկարծ ձեզմէ թռուա գնաց չդիտեմ ինչպիսի բան մ՚որ անուն չունի։ Հոդին տակն արմատ բռնեցիք. խոտին ներքև պահուած հունտին պէս որ կենդանութենէն դէպ՝ի վեր մղուելը և հունձ մ՚ըլլալու պարտաւորութիւնը կ՚զգայ։

Մենակ նստեր էինք, պատուհանը բաց էր. պարտէզին ներսը

պըտիկ աղբիւր մը կար որուն շշուքը մինչև մեր ականջը կը հասնէր : Ո՛ Աստուած , ի՛ուղէի շիթ առ շիթ համրել այն աղբիւրէն վազող ջուրը մինչդեռ նստած էինք՝ ան խօսելով և ես պատասխան տալով : Ահա հոն խելքս միտքս թռչնելու աստիճան տիկին Բիէրսօնի սիրոյն արբշիռ եղայ :

Կ՚ըսուի թէ հակակրութեան զգայուն չափ արագահաս զգայում մը չկայ . սակայն կարծեմ թէ ալ աւելի շուտ կը զուշակուի իւրաքանչիւր միաքն հասկնալն ու փոխադարձապէս սիրուելու պարտաւորիլը : Անտանի՛ն ինչ դին ունին ամենափոքր խօսքերը : Հմդ է շուրթերուն ի՛նչ խօսիլն երբ սիրտերուն իրարու պատասխանելը կը լսուի : Ո՛րքան անհուն քաղցրութիւն ունի առաջին նայուածքն այն կնոջ որ կը յանկարծանէ քեզի : Նախ կը թուի թէ իրարու առջև ըսուած ամէն բաները վերհրատ օրինակներ , թեթև փորձեր են . ապա խոհուն տարօրինակ ուրախութիւն մը կը ծնի . կ՚զգաս թէ արձագանգ մը կը զարնես . կեանքով մը կ՚ապրիս : Ինչ շշուկ է . ինչ մրմունջ : Եւ երբ երկու էակ ապահով են թէ կը սիրուին , երբ մարդս սիրեցեալ էակին սրտին մէջ կը դանէ այն եղբայրութիւնը զոր հոն կը բնաւէր , ինչպիսի՛ հանգարտութիւն կը տիրէ իր հոգւոյն մէջ : Խօսքն ինքնին կը նուազի . սիրտերը կանխատիպեն թէ ի՛նչ պիտի ըսեն իրարու . կը հասկնան իրենց զգայումները , ուստի շուրթերը կը լռեն : Ո՛հ , ինչ լռութիւն , ինչ մոռացում ամէն բանի նկատմամբ :

Առաջին օրէն սկսող սէրս թէև ծայրայեղապէս աւելցած էր , սակայն Բիէրսօնը յարդելովս բերանս գոցեր էր : Եթէ ոչ այնքան դիւրութեամբ իր մտերիմը ըրած ըլլար զիս , թերևս աւելի համառաձակութիւն ունենայի , վասն զի այնպիսի բուռն տպաւորութիւն մ՚ըրած էր իմ վրայ որ բնաւ չէի մեկներ իր քովէն առանց սիրային դրդռւթիւններու : Սակայն իր անկեղծութեան մէջն իսկ , նաև ինձ ցոյց տուած վստահութեանը մէջ բան մը կար որ կը կեցնէր զիս . ասկից ՚ի զատ Ֆօրս անտնովը հետս իբր բարեկամ կը վարուէր : Այս կէտը նկատելով ես աւելի յարգանօք կը վարուէի տիկին Բիէրսօնին հետ : Ի՛ուղէի հօրս անուանն արժանի երևալ :

«Սիրոյ վրայ խօսիլն իրօք սիրաբանել է , ի՛ըսաւ :»

Մենք քիչ անգամ կը խօսէինք սիրոյ վրայ : Ամէն անգամ որ Հարևանցի կերպով մ՚այս նիւթին վրայ խօսելու սիրտը մը կ՚ընէի , տիկին Բիէրսօն հազիւ կը պատասխաներ և ուրիշ բանի վրայ կը խօսէր : Չէի հասկնար թէ ի՛նչ էր այս զգուշութեան պատճառը , վասն զի շինովի պարկեշտութիւնը չէր պատճառը . սակայն երբեմնակի կ՚երևար ինձ թէ՝ երբ սիրոյ վրայ խօսէի՝ խստութեան և նաև վշտի թեթև դոյն մը կը ծաւալէր իր երեսին վրայ : Եւ ոչ բովհետև իր անցեալ կեանքին վրայօք ոչ հարցում ըրեր էի իրեն , ոչ ալ կ՚ուզէի ընել , իր այն երեսին վրայ ծաւալող խստութեան և վշտին վրայօք ևս հարցափորձ չէի ըներ :

Պրակի օրեր դիւղին մէջ պարահանդէս կ՚ըլլար . տիկին Բիէրսօն գրեթէ միշտ կ՚երթար այն պարահանդէսը : Թէև միշտ պարզ էր իր հագուստն ու կապուտը , բայց այն պարահանդէսի կիրակիները մաղերուն մէջ ծաղիկ մը , աւելի զուարթ ժպտաէն մը , ամենաչնչին բան մ՚ևս ունենալով սովորականէն աւելի շնորհազեղ կ՚ըլլար , իր բոլոր անձին վրայ աւելի երիտասարդական , աւելի ազատ հով մը կ՚անենար : Պարը որ մանաւանդ իրեն համար և համարձակապէս սիրելի էր իրեն , զուարթալին ուրախութիւն մը կը ներշնչէր . դիւղին երաժշտայ պղտի խումբին վարի կողմն էր իր տեղը , ուր կը դար ցատկռտելով , խնդալով դիւղին աղջիկներուն հետ որոնց դրեթէ ամէնքն ալ կը ճանչէին զինքը : Պարի ատպարէզին անդամ մը նետուելէն ետք ալ կանգ չէր առնուր տիկին Բիէրսօն : Անտանի կ՚երևար ինձ թէ սովորականէն աւելի համարձակ կը խօսի հետս . նաև անսովոր ընտանութիւն մը կը ցուցնէր : Եօ՝ տակաւին սգաւոր ըլլալով չէի պարեր . սակայն իր ետևը կը կենայի , և տեսնելով թէ այսքան ուրախ և զուարթ է տիկին Բիէրսօն , զինքը սիրելս խոստովանելու դրդումը զգայեր էի բազմիցս :

Բայց ամէն անգամ որ սէրս յայտնելու կը պատրաստուէի , չգիտեմ ի՛նչ պատճառաւ անպարտելի երկիւղ մը կ՚զգայի . սէրս խոստովանելու լոկ դաղափարն անգամ յանկարծ ծանրութիւն մը կը բերէր վրաս ամենազգաստ խօսակցութեանց միջոցին : Քանի մ՚անգամ ուզեր էի նամակ գրել իրեն , սակայն նամակներս կիսատ ձգելով կ՚այրէի :

Այն իրիկուն սիկին Բիէբսօնին տունը ընթերք էին. իր սրտին այս բոլոր հանդարտութեան կը նայէր. կը խորհէր այն կեանքին վրայ զոր կը վարէր, այն երջանկութեան վրայ զոր կը վայելէր գինքը Ճանչնալէս ի վեր, և իւրովի կ'ըսէր: «Ինչո՞ւ ասկից աւելին ուզեմ. այսքանը բաւական չէ՞ քեզ: Ո՛վ գիտէ. Աստուած թերևս քեզի համար աւելի երջանկութիւն կազմած չէ: Եթէ ըսեմ սիկին Բիէբսօնին թէ կը սիրեմ գինքը, ինչ պիտի հետևի ըսելէս. թերևս պիտի արդիլէ գիս հետը տեսնուելու: Սիրելս ըսելով իր այսօրուան երջանկութիւնը միթէ պիտի աւելնայ. ես ալ միթէ աւելի երջանիկ պիտի ըլլամ:»

Գաշնակին վրայ կը թիներ էի, և այս խորհրդածութիւնները ընելու ատեն արտմութեամբ կը համակուէի: Արեւները կը քաշուէին, մութը կը սիրէր, ուստի սիկին Բիէբսօն մամ մը վառեց. նստելու համար ետ դալու միջոցին արտասր մը տեսաւ որ աչերէս խոյս տուած էր:

— Ո՞նչ ունիս, ըսաւ:

Գլուխս դարձուցի:

Պատրուակ մը կը բնտռէի և չէի գտներ. կը վախնայի իր նայուածքին հանդիպելու: Ոտք ելայ և պատուհանին քովը գացի: Օդը մեղմ էր. լուսինը կը ծագէր թմբկներու ծառուղիին եռևէն ուր առաջին անգամ տեսեր էի սիկին Բիէբսօնը: Խորունկ մտմտուքի գացի, իր ներկայութիւնը անգամ մտացայ, և՝ թևերս պէտ երկինք երկնցնելով սրտէս հեծկլտանք մ'ելաւ:

Տիկին Բիէբսօն ևս ոտք ելած և ետևս կեցած էր:

— Բայց ի՞նչ ունիս, հարցուց դարձեալ:»

Ըսի թէ այս առանձնական հովիտին տեսքը հօրս մահը միտքս բերած է. ապա Հրաման ուզելով մեկնելու դարս ելայ:

Չգիտեմ թէ ի՛նչ պատճառաւ որոշեր էի լուռ կենալ սիրոյս նկատմամբ: Սակայն փոխանակ տունս երթալու սկսայ խելի պէս թափառիլ պիւղին և անտառին մէջ: Կը նստէի ուր որ նստարան մը կը գտնէի, ապա աճապարանօք ոտք կ'երթէր: Կես գիշերին մօտ սիկին Բիէբսօնին տունին մօտեցայ. պատուհանը կեցած էր ան: Ջինքը տեսնելով դողալը զգացի. ուզեցի ետ դառնալ. բայց կարծես շղացեր էի. կամաց կամաց և արտմասէս պայի նստայ սիկին Բիէբսօնի պատուհանին տակը:

Չգիտեմ թէ Ճանչնց գիս. քանի մը վայրկեան նստեցինք եաք իր անոյշ և առոյգ ձայնովը տաղի մը հազներգը երգելը լսեցի, և պրեթէ նոյն պահուն ծաղիկ մ'ընկաւ ուսիս վրայ: Ընկածը վարդ մ'էր զոր այն իրիկուն իր կուրծքին վրայ տեսեր էի. առի վարդը և իմ շուրթերուս մօտեցուցի:

— Ո՛վ է ան, ըսաւ սիկին Բիէբսօն, ո՞վ կայ հոդ այս ժամուս. դուն ես Հարցուց անունս տալով:

Պարտէզին վանդակապատը կիսաբաց էր. առանց պատասխանելու ելայ և ներս մտայ: Կանգ առի մարգագետնին մէջ տեղը. քնաշրջիկի մը պէս քայլեցի և առանց գիտնալու թէ ի՛նչ կ'ընեի:

Յանկարծ տիկին Բիէբսօնը տեսայ որ սանդուղին դրան առջև եկայաւ. երկիւղ կ'երևար ան և լուսոյ Ճառագայթներուն կը նայէր ուշադիր: Քանի մը քայլ առաւ դէպ ինձ գալով. ես ալ առջև գացի: Չէի կրնար խօսիլ. իր առջև ծունկի վրայ եկայ և ձեռքը բռնեցի:

— Մտիկ ըրէ, գիտեմ ի՛նչ ըսելիքդ, ըսաւ: Սակայն Օգթամ, եթէ այդ աստիճանի հասած է այն, պէտք է մեկնիլ: Ամեն օր հոս կը գաս. յօժարութեամբ չգիս ընդունուիր. այսքանը բաւ չէ՞ ի՛նչ կրնամ ընել քեզի համար: Բարեկամութիւնս ստացած ես. կ'ուզէի որ դուն ալ քովդ աւելի երկար ատեն ինձ պահելու այժն ունեցած ըլլայիր:

ԳԼՈՒԽ Է

Տիկին Բիէբսօն այսպէս խօսելէն եաք լուեց՝ կարծես պատասխանի մը սպասելով: Եւ որովհետև տրտմաբեկ կը կենայի, ձեռքը քաշեց կամաց մը, քանի մը քայլ նահանջեց, դարձեալ կանգ առաւ, ապա իր սենեակը մտաւ յամրաքայլ:

Դալարեայ վրայ մնացի: Արդէն մոքս անցեր էին իր ըսած խօսքերը: Անմիջապէս որոշումն ըրի, և միտքս դրի մեկնիլ. ոտք

եղայ. սիրտս տխուր բայց քաջ էր. պարտէզին բոլորտիքը դարձայ: Տունին նայեցայ, իր սենեկին պատուհանին նայեցայ. դուրս ելնելով վանդակապատը քաշեցի և դոցելէն ետք կղպակը պատի:

Տունս դայի և պատուիրեցի Լարիվին որ պատրաստէ պէտք եղածները, ըսելով թէ միտք ունէի առտու կանուխ մեկնելու: Խեղճ ծառան զարմացաւ, բայց նշան ըրի իրեն որ հնազանդի և հարցում չընէ ինձ: Մեծ արկղ մը բերաւ, և սկսանք ամեն բան պատրաստել:

Առտու ժամը հինգն էր, և արեւը կ'սկսէր ծագիլ երբ հարցուցի իւրովի թէ ուր պիտի երթամ: Խորհելով այս ամենապարզ կէտին վրայօք, որ տակաւին չեկած էր միտքս, անդիմադրելի վհատութիւն մը զգայի: Աչերս դէպ'ի գաշտերը դարձուցի հոն հոս Հորիզոնին նայելով: Մեծ ակարութիւն մը զբաղեց զիս. սաստիկ յոգնած էի. թիկնաթոռի մը վրայ նստայ, սակաւ առ սակաւ զգաստարներս շփոթեցան. ձեռքս ձակատս տարի որ քրտինքով ողողուն էր: Սաստիկ ջերմ մը բոլոր անդամներս կը դողացնէր. Լաբիվին օգնութեամբ մինչև անկողինս դժուարութեամբ երթալու ոյժն ունեցայ միայն: Ամեն գաղափարներս այնքան շփոթ էին որ հաղիւ կը յիշէի ինչ որ տեղի ունեցեր էր: Օրն անցաւ. երեկոյին մօտ երաժշտային դործիներու ձայն մը լսեցի: Պիրակի օրուան պարահանդէսին երաժշտութիւնն էր լսածս, և ըսի Լարիվին որ երթայ և նայի թէ հո՞ն էր տիկին Բիէրսօն: Լարիվ հոն չգտաւ տիկին Բիէրսօնը, ուստի նաև անոր տունը դրկեցի զինքը: Պատուհանները դոց էին. սպասուհին ըսաւ Լարիվին թէ իր տիրուհին մեկնած էր մօրաքոյրին հետ, և թէ անոնք քանի մ'օր պիտի կենային մօտաւոր ագդականի մը տունը որ Ն . . . ի մէջ կը բնակէր. բաւական հեռի ալդի դիւղ մ'էր Ն . . . : Այս տեղեկութեանց հետ Լարիվ նաև նամակ մը բերաւ որ իրեն յանձնուած էր:

Ահա բերած նամակին պատճէնը.

«Երեք ամիսէ 'ի վեր կը տեսնեմ քեզի, և ամիսէ մ'ի վեր նշմարեցի որ ինծի համար ունէիր ինչ որ սէր կ'անուանի քու հասակիդ մէջ: Կարծեր էի թէ այդ սէրը գաղտնի պահելու և ինքդիդ զսպելու որոշում մը պիտած եմ քու վրայ: Քեզի կը յարդեմ և այդ որոշումին համար ալ աւելի յարգելի: Ամենևին չպիտի մեղադրեմ քեզի այն իրողութեան համար որ տեղի ունեցաւ, ոչ ալ պիտի յանդիմանեմ կամքդ չգսպելուդ համար:

«Սիրոյ մասին քու հաւատացածդ ոչ այլ ինչ է բայց եթէ ցանկութիւն: Գիտեմ թէ շատ կիներ կ'աշխատին ցանկութիւն ներշնչելու. անոնք կրնան իրենց սրտին մէջ լաւագոյն կերպով տեղաւորուած հպարտութիւն մ'ունենալ եթէ վարուին այնպիսի կերպով որով հարկաւորութիւն չունենան ցանկութիւն ներշնչելու միջոցին դիմել իրենց մտերմողներուն հաճելի ըլլալու համար. բայց այս սնափառութիւնն անդամ վտանգաւոր է, քանի որ քեզի հետ զայն ունենալովս յայտնաւոր եղայ:

«Քեզմէ քանի մը տարի աւելի հասակաւոր եմ, և կ'ուզեմ որ ալ չտեսնես զիս: Ի զուր պիտի աշխատիս մոռնալու վայրկենական տարաբութիւն մը. մեր մէջ տեղի ունեցող իրողութիւնն ոչ երկրորդ անդամ կրնայ տեղի ունենալ, ոչ ալ բոլորովին մոռցուիլ:

«Առանց տրտմութեան չեմ բաժնուիր քեզմէ. քանի մ'օր բաց ցակայ պիտի ըլլամ. 'ի դարձիս եթէ քեզի այս քաղքին մէջ չդտնեմ, շնորհակալ պիտի ըլլամ քեզմէ՝ ինձ ցոյց տուած բարեկամութեանդ և համարումիդ այդ նշանին համար:

«Պրիժիթ ԲԻԷՐՍՕՆ»

ԳԼՈՒԽ Ը

Տենդը շաբաթ մ'անկողնին մէջ կեցուց զիս: Գրելու վիճակին ունենալուս պէս պատասխան տուի տիկին Բիէրսօնին թէ հնազանդելով իր հրամանին պիտի մեկնիմ: Անկեղծաբար և զինքը խաբելու առանց որ և է դիտաւորութեան գրեցի այս պատասխանը, սակայն ամենևին չկատարեցի խոստումս: Հաղիւ երկու մղոնի չափ ճամբայ առեր էինք, և ահա դոչեցի կառապանին որ կենայ, և կառքէն իջնելով սկսայ ճամբուն վրայ մոտ դալ: Չէի կրնար նայուածքս հեռացնել այն պիղծին վրայէն զոր 'ի հեռուստ կը նշմարէի տա-

կաւին։ Վերջապէս սոսկալի վարանումէ մ՚ետք զգացի թէ անհնարին էր ինձ ճամբան շարունակել, և թէ նախապատիւ պիտի համարէի այն ճամբուն վրայ մեռնելու հաւանիլ քան թէ վերստին կառքը մտնել։ Ըսի կառապանին որ ետ դառնայ, և փոխանակ Բարիզ երթալու՝ ինչպէս իմացուցեր էի՝ ուղղակի Ն. . . . դիւղը դացի ուր էր տիկին Բիէբսօն։

Ծամը տասին գիւղը հասայ։ Պանդոկին իջնելուս պէս ծառայի մը հարցնելով իմացայ թէ ուր էր տիկին Բիէբսօնի ազգականին տունը, և անմիջապէս հոն դացի առանց խորհելու թէ ինչ կ՚ընէի։ Սպասուհի մ՚եկաւ բացաւ դուռը։ Ըսի որ եթէ հոն էր տիկին Բիէբսօն, երթայ իմացնէ իրեն թէ մէկը կ՚ուզէր իր հետը խօսիլ Պ. Տէբրեզին կողմէն։ Ա՛յս էր գիւղին ժողովրդապետին անունը։

Մինչդեռ սպասուհին պատուէրս կը կատարէր, ես բաւական մթին պզտիկ դահլիճի մը մէջ կեցեր էի, անձրեւ կը գար, ուստի յառաջացայ դէպ՚ի կամարակապ սրահ մ՚ուր լոյս չկար և որ սանդուղին վարն էր։ Տիկին Բիէբսօն իսկոյն եկաւ սպասուհին առջևէն քալելով, շուտով վար իջաւ, և մութին չտեսաւ զիս. քայլ մ՚առի դէպ իր քովն և թևին դպայայ։ Սարսափով մ՚ետ նետուեցաւ և գոչեց.

— Ինչ կ՚ուզես իմէ։

Տիկին Բիէբսօն այնքան նրբութեամբ կերպով կը հանէր իր ձայնը, և երբ սպասուհին ճրագովն երևցաւ՝ այնքան դունատ տեսայ զինքն որ ինչ խորհիլս չգիտցայ։ Կարելի էր որ ներկայութիւնս այսքան խռովութիւն պատճառէ իրեն։ Ա՛յս խորհրդածութիւնն եկաւ անցաւ մտքէս, բայց ըսի իւրովի թէ անշուշտ վախի զգացում մ՚էր իր խռովութիւնը, զգացում որ բնական է յանկարծ բունութիլը զգացող կնիկի մը համար։ Սակայն տիկին Բիէբսօն աւելի հանդարտ ձայնով մը կրկնեց իր հարցումը։

— Պէտք է որ անդամ մ՚ևս քեզի տեսնելու արտօնութիւն շնորհես ինձ։ Պիտի մեկնիմ, պիտի հեռանամ այս երկրէն, պիտի հնազանդիմ քեզ, կ՚երդնում թէ փափաքածէդ շատ աւելի պիտի հնազանդիմ, վասն զի հօրս տունը, ինչպէս նաև միւս ամեն բաները պիտի ծախեմ, և օտար երկիր պիտի անցնիմ։ Բայց միայն այս պայմանով որ անդամ մ՚ևս պիտի տեսնեմ քեզի. թէ ոչ կը մնամ, իմէ որ և է նկատմամբ վախ մի ունենար, բայց որոշում ըրած եմ մնալու։

Տիկին Բիէբսօն ունքը պատեց, և իր երկու կողմը տարօրինակ նայուածք մը նետելէն ետք, գրեթէ շնորհալի ձևով մը պատասխանեց.

— Վաղը ցորեկն եկո՛ւր, պիտի ընդունիմ քեզի։»

Ասի ըսելէն ետք մեկնեցաւ։

Հետևեալ օրը կէսօրին գացի։ Ձիս տարին սենեակ մ՚որու օթոյները հին և կարասիները հինաւրեայ էին։ Հոն գտայ տիկին Բիէբսօնը որ բազմոցի մը վրայ նստեր էր։ Իր դիմացի կողմը նստայ։

— Տիկին, ըսի իրեն, ոչ պիտի խօսիմ կրած տառապանացս վրայ, ոչ ալ պիտի ուրանամ այն սէրը զոր ունիմ քու վրայ։ Գրեցիր ինձ թէ չէր կրնար մոռցուիլ ինչ որ մեր մէջ տեղի ունեցած էր. իրաւ է չմոռցուիլը։ Բայց կ՚ըսես ինձ թէ ան՛ զառաչան պէս չենք կրնար բարեկամաբար տեսնուիլ։ Սակայն կը սխալիս։ Կը սիրեմ քեզի, բայց թշնամանք մը չըրի քեզ. քու նկատմամբ ամենևին փոփոխութիւն մը չեղաւ, քանի որ չես սիրեր զիս։ Ուստի եթէ նորէն տեսնեմ քեզի, պէտք է որ լոկ իմ մասիս երաշխաւորութիւն տրուի քեզ, և ահա այս երաշխաւորութիւնն ալ ձիշդ սէրս է։

Տիկին Բիէբսօն ուղեց խօսքս կտրել.

«Ընորհ ըրէ, թող տո՛ւր որ լմնցնեմ խօսքս։ Ոչ ոք ինձի չափ գիտէ թէ սէրն աւելի զօրաւոր է քան թէ այն ամեն ակնածութիւնը զոր ունիմ քու նկատմամբ և այն ամեն խոստումներն ըրածիմով կրնայի կապուիլ։ Կը կրկնեմ թէ հոս չեկայ ուրանալու ինչ որ սրտիս մէջն ունիմ։ Բայց ինչպէս դուն ինքդ ալ կ՚ըսես, քեզի սիրելս դեռ այսօր չիմացար։ Երդ ինչ պատճառ միտքդ հիմա արդիլեց զիս քեզ յայտնելու սէրս. «Քեզմէ զրկուելու վախը։» Կը վախնայի որ գուցէ ան՛ իս պիտի չընդունէիր տունդ, և ահա իրօք չես ընդունիր զիս։ Պայման մը գիր, ըսէ ինձ որ եթէ այսուհետև սիրոյս վրայ խօսք մ՚ըսեմ քեզ, եթէ պատահի պարագայ մ՚ուր ամենաաստիճ ակնածութենէ մը հեռացող շարժում

կամ խորհրդածութիւն մ'ընեմ ակամայ, դուռդ ալ դուց պիտի պահես ինծի համար. ինչպէս արդէն ըսեցի, այսուհետև ալ ըսը պիտի կենամ: Կը կարծես թէ ամիսէ մ'ի վեր է քեզի սիրելս, բայց ես կ'ըսեմ թէ առաջին օրէն 'ի վեր է: Երբ նշմարեցիր սիրելս, պիս տեսնելէ չդադրեցար սէրս նշմարելուդ պատճառաւ: Եւ թէ անատեն պիս քեզ թշնամանելու անկարող կարծելու չափ համարում ունէիր վրաս, հիմա ինչո՞ւ կորսուած ըլլամ այդ համարումը: Ահա այդ համարումը վերստին ունենալդ խնդրելու եկայ: Ինչ ըրի քեզ: Ծունկի վրայ եկայ, բայց բառ մ'անպատմ չարտասանեցի: Ինչ խմայուցի քեզ. արդէն գիտէիր խմայուցածս: Տկար եղայ վասն զի կը տառապէի: Արդ մտիկ ըրէ, սիկին. քանի տարեկան եմ, և աշխարհիս մէջ տեսածներս պիս այնքան զգուեցուցին աշխարհէս (կրնայի առելի խիստ բառ մ'ըսել) որ այսօր երկրիս վրայ, թէ մարդերու ընկերութեան, թէ առանձնութեան մէջ ամենափոքր և ամենաչնչին դիրք մ'անպատմ դարձեալ բռնելու չեմ ուզեր: Աշխարհիս մէջ միայն մէկ տեղ կայ ուր կ'ապրիմ, և այս միակ տեղն է այն անձրպետն որ պարտէզիդ չորս պատերուն մէջ կը պարունակուի: Մարդկային էակներուն մէջ միայն դուն իս կը պարտաւորես զՔատուած սիրելու: Քեզի ձանչնալէս առաջ իսկ ամէն բանէ հրաժարեր էի. ինչո՞ւ իս զրկես արևէն այն միակ ճառագայթէն զոր Նախախնամութիւնը թողուց ինձ: Եթէ զրկելուդ պատճառն է վախնալդ, ինչո՞վ կրցայ վախ տալ քեզ: Եթէ ատելութիւնն է պատճառը, ինչո՞վ յանցաւոր եղած եմ: Իսկ եթէ հիւանդ ըլլալս և իմ վրայ գութ ունենալդ է պատճառը, կը սխալիս կարծելով թէ կրնամ ապաքինութիւն գտնել. ասկից երկու առաջ թերևս կրնայի առողջանալ. բայց լատադոյն սեպեցի տեսնել քեզի և տառապիլ, և՝ ինչ կ'ուզէ Թող ըլլայ՝ չեմ զղջար քեզի տեսնելն ու տառապիլը նախապատիս սեպած ըլլալուս վրայ: Միայն մէկ գժբաղդութիւն կրնայ հասնիլ ինձ, որ է քեզմէ զրկուիլ: Փորձէ պիս: Եթէ երբէք սկսիմ զղալ թէ մեր սակարկութեան մէջ շատ տառապանք կայ ինծի համար. պիտի մեռնիմ, և այս մասին ալ խիստ ապահով ես, վասն զի այսօր ահա կը ձամբես զիս, և ես ալ պատրաստ եմ մեռնելու: Ինչ վտանգի մէջ կը

ձանես եթէ մէկ կամ երկու ամիս ևս չնորհես ինձ այն միակ երանութիւնը որու նմանը չպիտի ունենամ:

Տիկին Բիէբսօնին պատասխանին կ'սպասէի: Ցանկարծ ապէս ոտք ելաւ, ասպա նորէն նստաւ: Պահ մը լուռ կեցաղէն ետք, ըսաւ:

— Համոզուէ որ իրողութիւնն այդպէս չէ:

Կարծեցի նշմարել թէ տիկին Բիէբսօն կը բնտռէր այնպիսի խօսքեր որք շատ խիստ չերևան ինձ, և թէ կ'ուզէր անուշութեամբ պատասխանել:

— Խօսք մը, միայն խօսք մը կ'ուզեմ, ըսի ոտք ելնելով: Գիտեմ թէ ոչ ես, և եթէ սրտիդ մէջ կարեկցութիւն մը կայ ինծի համար, չնորհակալ եմ, ըսէ խօսք մը, այս վայրկեանս կեանքիս վճիռը պիտի տայ:

Տիկին Բիէբսօն գլուխը կ'օրէր. իր վարանիլը տեսայ:

— Կը կարծես թէ պիտի առողջանամ, գոչեցի. իմ թէ այդպէս կարծելովդ սխալած չըլլաս, եթէ զիս արտաքսես տունէդ. . . . :»

Ա յսպէս խօսելով հորիզոնին կը նայէի, և մեկնելու պարտաւորեցուս գաղափարը երևակայելով սրտիս մինչև խորն այնպիսի սոսկալի առանձնութիւն մը կ'ղգայի որ արիւնս կը սառէր: Տիկին Բիէբսօն տեսաւ որ ես ոտքի վրայ կայնած իրեն կը նայէի, իր խօսելուն սպասելով, կեանքիս բոլոր զօրութիւններն իր շուրթերէն կախուած էին:

— Լաւ, ուրեմն մտիկ ըրէ, ըսաւ: Այս ըրած ձամբորդութիւնդ անխոհեմութիւն մ'է. պէտք չէ որ ինծի համար հոս եկած ըլլաս դուն. ընտանեաց բարեկամներէն մէկին համար յանձնարարութիւն մը պիտի ընեմ քեզ. վրադ առ այս յանձնարարութիւնը: Եթէ փոքր ինչ հեռի կ'երևայ քեզ երթալու տեղդ, թո՛ղ բացակայութեան առիթ մ'ըլլայ այն քեզի համար, բացակայութիւն որ պիտի տևէ օրքան որ պիտի ուզես և որ սակայն շատ կարճ չպիտի ըլլայ: Ինչ կ'ուզես ըսէ, շարայարեց ժպտելով, պղտի ձանրորդութիւն մը պիտի հանդարտես քեզի: Վօժի լեռանց մէջ կանկ պիտի առնուս, և մինչև Սթրազպուրգ պիտի երթաս: Ամիսէ մը, կամ լաւ ևս է ըսել՝ երկու ամիսէ ետք պիտի դաս ըսես ինձ թէ ինչ-

պէս կատարեցիր քեզ յանձնուելու դործը. վերատին պիտի տես-
նեմ քեզի և լաւագոյն կերպով պիտի պատասխանեմ:

ԳԼՈՒԽ Ը

Նոյն օրն իրիկուն տիկին Բիէրսօնին կողմէն նամակ մ'առի որ
Սթրազպուրկի մէջ Պ. Բ. Տ . . . ին ուղղուած էր: Երեք շա-
բաթ եաք յանձնարարուելիկնս կատարուած և ես եա դարձած էի:

Ուղևորութեանս ժամանակ միայն տիկին Բիէրսօնին վրայ խոր-
հելով գինքն ալ մոռնալու ամեն ջոյս կորուսեր էի: Սակայն
որոշեր էի լուռ կենալ իր առջև. տիկին Բիէրսօնէն ղրկուելու
վտանգը՝ որու մէջ ընկեր էի ըրած անխոհեմութեամբս՝ գիս դաս-
նապէս վշտացուցած ըլլալով մտքիս անդամ չէր անցներ նորէն են-
թարկուիլ նոյն վտանգին: Իր վրայ ունեցած համարումն չէր ներեր
ինձ կարծել թէ կը կեղծէ ան, և կեղծաւորութեան նմանող ա-
մենևին բան մը չէի տեսներ այն ընթացքին մէջ զոր բռնած էր
քաղաքէն բոլորովին մեկնելու համար: Վերջապէս՝ հաստատ կեր-
պով համոզուեր էի թէ իր դուռը դոց պիտի ըլլար ինձի համար
եթէ այսուհետև համարձակէի սիրոյ խօսք մ'ընել իր առջև:

Փոխուած և նիհարցած դտայ տիկին Բիէրսօնը: Իր սովորական
ժպիտը նուաղուն կ'երևար դունաթեկ շուրթերուն վրայ: Ըսաւ ինձ
թէ հիւանդութիւն կրեր է:

Խօսք չբրինք այն բաներուն վրայ որք անցեր էին: Տիկին Բիէր-
սօն կարծես չէր ուզեր յիշել այն իրողութիւնները, և ես ալ չէի
ուզեր խօսիլ անոնց վրայօք: Շուտով ստացանք վերատին մեր դրա-
ցութեան առաջին սովորութիւնները. սակայն տեսակ մը նեղութիւն
և կարծես շինծու ընտանութիւն մը կար մեր մէջ: Կարծես թէ
երբեմնակի կ'ըսէինք իրարու.

— Ցառաջուց այսպէս էր, թող դարձեալ այնպէս ըլլայ:

Իր վստահութիւնը կը շնորհէր ինձ իբր վերահանդստում մ'որ
ինծի համար առանց հրապոյրի չէր: Սակայն մեր խօսակցութիւն-
ներն աւելի ցուրտ էին, և ասոր միակ պատճառն էր մեր նայուածք-

ներուն լռելեայն խօսակցիլը մինչդեռ մենք ձայնով կը խօսէինք:
Ա'ր դուշակելու բան մը չկար այն ամեն խօսքերուն մէջ զոր իրա-
րու կրնայինք ըսել: Առաջուան պէս ալ չէինք կրնար իրարու ծածուկ
խորհուրդը իմանալու. ալ չկար մէն մի բառի, մէն մի դդացումի
ցանկալի հանդամանքը, ալ չկար առաջուան հետաքրքրական դնա-
հատութիւնը, տիկին Բիէրսօն բարեսիրութեամբ կը վարուէր հետս,
սակայն իր բարեսիրութեան անդամ չէի վստահեր. հետը պտոյտ
կ'ընէի պարտէզին մէջ, սակայն ալ տունէն դուրս չէի ելներ հե-
տը. ալ միասին չէինք անցներ անտառներուն և ձորերուն մէջէն.
անի դաշնակը կը բանար երբ միևնակ ըլլայինք. իր ձայնին հնչիւնն
ալ սրտիս մէջ չէր գրդռեր այն երիտասարդական եռանդները, այն
խնդագին յոյզումները որք կարծես յուսահատ հնծկլտանք են: Երբ
դուրս կ'ելնէի, ձեռքը կ'երկնցնէր ինձ միշտ, սակայն կ'զդայի թէ
անկենդան էր ձեռքը. մեր բարեկեցութեան մէջ շատ չանդրդո-
ղութիւններ, մեր փոքրագոյն խօսքերուն մէջ շատ խորհրդածութիւն-
ներ, վերջապէս այս ամեն իրերուն ներքև շատ տրտմութիւն կար:

Քալ կ'զդայինք թէ երրորդ մը կար մեր մէջ, և այս երրորդն
էր այն սէրը զոր ունէի իր վրայ: Գործերուս ամենևին չէի յայտ-
ներ այս սէրը, սակայն շուտով երեսիս վրայ երևցաւ այն. կը կո-
րսէի զուարթութիւնս, դժուս, և քաջողջութեան երևոյթը զոր այ-
տերուս վրայ ունէի: Տակաւին ամիս մ'անցած չէր, և ալ առա-
ջուան Օգթավին չէի նմաներ:

Սակայն մեր խօսակցութեանց մէջ կը պնդէի թէ աշխարհէս
դղուած եմ, թէ բոլորովին առեղի էր ալ աշխարհը մոռնել: Ցատ-
կապէս գործ կ'ընէի ինձ զդայնել տիկին Բիէրսօնին թէ չէր
պարտաւորեր ինքզինքը մեղադրել գիս վերատին ընդունած ըլլա-
լուն համար: Մերթ ամենատխուր դոյներով կը նկարագրէի անցեալ
կեանքս, և կ'ուզէի հասկցնել իրեն որ եթէ հարկ ըլլար ինձ
իրմէ բաժնուիլ, մահէն յուզեղոյն առանձնութեան մը դատա-
պարտուած պիտի մնամ. կ'ըսէի տիկին Բիէրսօնին թէ մարդկան ըն-
կերութիւնը սարսափ կը տար ինձ, և կեանքս իրեն ձդտութեամբ
պատմած ըլլալս կը հաստատէր թէ անկեղծ էի այսպէս խօսելով:
Մերթ սրտէս բոլորովին հեռի զուարթութիւն մը կը ցուցնէի՝ ը-

սեղու համար իրեն թէ ինձ գինքը տեսնելու արտօնութիւն տալովն ամենէն սոսկալի դժբաղդութիւնէն փրկած էր գիս. գրեթէ ամեն անգամ իր տունը երթալուս ընօրհակալ կ'ըլլայի իրմէն, որպէս զի իրիկունը կամ հետեւեալ օրը դարձեալ երթայի:

— Երանութեան ամեն երաշնորս, կ'ըսէր տիկին Բիէրսօնին, ամեն յոյսերս, բոլոր փառասիրութիւնս ամփոփուած են այն պզտիկ խորշին մէջ ուր կը բնակիս, ծծած օդէդ 'ի զատ կեանք չկայ ինծի համար:

Տիկին Բիէրսօն կը տեսնէր ինչպէս տառապիլս, և չէր կրնար արդիլուիլ իմ վրայ ցաւելու: Քաջասրտութիւնս անոր դուռը կը դրդռէր, և տեսակ մ'արդահատանք կը ծաւալէր իր ամեն խօսքերուն, դրքին և շարժուձեւերուն վրան, իսկ երբ իր քովէն էի, կ'զգար այն կսիւը զոր կ'ընէի կամքիս հետ. հնազանդութիւնս կ'ողբէր իր հպարտութիւնը, սակայն իր գանատութիւնն իր դէմ Թեան քոյրի յատուկ բնազդումը կը դրդռէր: Ձինքը երբեմնակի բարկալի, դոյգ ես պէրասէր կը տեսնէի, գրեթէ խստիւ կ'ըսէր ինձ. «Վաղը հոս չպիտի ըլլամ, մի գար այն ինչ օրը:»

Ապա՝ տրամութեամբ և համակերպութեամբ մեկնիլս տեսնելով՝ յանկարծ կը մեղմէր և կը շարայարէր:

«Բայց աղէկ չգիտեմ կենալս կամ չկենալս, եկուր միշտ:» Կամ թէ աւելի մտերմապէս երթաս բարև կ'ըսէր, մինչև վանդակապատն հասնէս կը գար աւելի տրտում և աղու նայուածքով:

— Ապահով եղիր, կ'ըսէի, թէ դնահանմութիւնը քեզ բերում ես: Եթէ ճանչած չըլլայի քեզի, այս միջոցիս թերևս վերտին սկսած ըլլայի անստակութիւններս: Ստուած գրկեց քեզի իբր լուսատու հրեշտակ մը՝ գիս վշէն հանելու համար: Սրբազան պաշտօն մ'է այս որ քեզ յանձնուած է. եթէ քեզմէ գրկուիմ, ուվ գիտէ թէ մինչև ուր պիտի տանի գիս այն վիշտն որ պիտի լափէ գիս, այն փորձառութիւնը զոր արդի հասակիս մէջ ունիմ և այն սոսկալի կսիւը զոր երիտասարդութիւնս ձանձրութեան հետ պիտի ընէ:

Այս խորհրդածութիւնը՝ զոր անկեղծաբար կ'ընէի՝ ամենամեծ ազդեցութիւն ունէր սաստիկ Ջերմեռանդ կնիկի մ'և բարեպաշտ ու

միանգամայն եռանդավառ հոգիի մը վրայ: Տիկին Բիէրսօն, թերևս միայն այս պատճառաւ թոյլ տուաւ ինձ որ տեսնեմ գինքը:

Օր մը կը պատրաստուէի իր տունն երթալու երբ դուռս զարկին, և Մերգանսօն ներս մտնելը տեսայ. Մերգանսօն Ճիշդ այն քահանան էր որու տիկին Բիէրսօնին տունը հանդիպեր էի առջի այցելութեանս օրը: Իրեն պէս ձանձրալի ներումները խնդրել սկսաւ գիս առանց Ճանչնալու տունս եկած ըլլալուն համար. ըսի իրեն թէ քաջ կը Ճանչէի գինքը իբր մեր ժողովրդապետին եղբօրորդին, և հարցուցի թէ ինչ կ'ուզէ:

Մերգանսօն շինովի կերպարանով այս և այն կողմը կը դառնար, ինչ ըսելիքը չգիտցող մարդու մը պէս խօսք բնաւելով և մատին ծայրովը գպնալով այն ամեն իրերուն որք սեղանիս վրայ կը գտնուէին: Վերջապէս խնայուց ինձ թէ տիկին Բիէրսօն հիւանդ է, և թէ իրմէն պատուէր ընդունած էր խնայ տալու ինձ թէ այսօր չպիտի կրնայ տեսնել գիս:

— Հէնդ է: Բայց երեկ բաւական ուշ զատուեցայ իրմէն, և շատ աղէկ էր:

Մերգանսօն կեցիր բարեւի՞ձև մ'ըրաւ:

— Բայց, պարո՛ն, եթէ հիւանդ է, ինչու երթորդի մը ձեռքով կ'իմացնէ ինձ հիւանդութիւնը: Շատ հեռի չէ իր տունը, և հոգ չէր եթէ թաղուր որ անօգուտ տեղն իր տունը դացած ըլլայի անդամ մը:

Մերգանսօն միևնոյն պատասխանը տուաւ:

Իր այս ընթացքին պատճառը չէի խնամար, նոյնպէս չէի հասկրնար թէ ինչ կրնշանակէր իրեն տրուած այս յանձնարարութիւնը:

— Աղէկ, ըսի, վաղը պիտի տեսնեմ տիկին Բիէրսօնը, և այս ամեն իրողութեանց բացատրութիւնը ինք պիտի տայ ինձ:

Վերջին սկսան Մերգանսօնի դեղեումները:

— Տիկին Բիէրսօն ըսած էր իրեն նաև թէ . . . կը պարտաւորէր ըսել ինձ թէ . . . պատուիրած էր իրեն որ . . .

— Բայց ըսէ, ինչ բան պատուիրած է, դոչեցի կարճատութեամբ:

— Պարո՛ն, ներսիրտ ես: Կարծեմ թէ տիկին Բիէրսօն բաւա-

կան ծանր հիւանդ է. շաբաթն ՚ի բուն պիտի չկրնայ տեսնել քեզ:

Նորէն կեցիր բարևի ձևն ընելով դուրս ելաւ:

Յայտնի էր թէ այս այցելութեան ներքև դաղտնիք մը կար. կամ տիկին Բիէրսօն ալ չէր ուզեր զիս տեսնել, և չգիտէի թէ ինչ կրնար ըլլալ ասոր պատճառը. կամ Մերդանսօն ինքն իր կողմէն կը միջամտէր:

Ա՛յն օրն ապասեցի. հետևեալ օրը կանուխ տիկին Բիէրսօնին դուռին առջևը հասայ ուր ապասուհին հանդիպեցայ. բայց սա ըսաւ ինձ թէ իր տիրուհին խիստ հիւանդ է. թէև կրցածս ըրի, բայց և այնպէս ապասուհին չուզեց ընդունիլ այն ատակը զոր պարգևեցի իրեն, ոչ ալ ուշ դնել հարցումներուս:

Երբ պիղծը կը վերադառնայի, Ճեմարանին վրայ Ճիշդ Մերդանսօնը տեսայ. իր բոլօրտիքը խմբուեր էին դպրոցին աշակերտները որոնց խրատ և յորդոր կը տար իր հօրեղբայրը: Քովը գացի մինչդեռ կը Ճառէր ան և աղաչեցի որ երկու խօսք ըսէ ինձ:

Ետևէս եկաւ մինչև մայտանը. բայց հիմակ ալ ես կը դեղևէի, վասն զի չգիտէի ի՛նչ կերպով խօսիլս՝ իր գաղտնիքը հասկնալու համար:

— Պարո՛ն, ըսի, կ՚աղերսեմ քեզի, ըսէ ինձ թէ Ճշմարի՞տ է երեկուան ինձ իմացուցածդ, թէ ոչ ուրիշ պատճառ մը կայ: Ոչ միայն այս կողմերը բժիշկ մը չկայ զոր կարելի ըլլայ կանչել, այլ նաև խիստ ծանր պատճառներ ունիմ հարցուներուս քեզ բուն իրողութիւնը:

Ամեն կերպով ինքզինքն արդարցնել ուզեց՝ պնդելով թէ տիկին Բիէրսօն հիւանդ է, թէ զինքը կանչել տալով պատուիրած էր իրեն որ դայ իմաց տայ ինձ, և թէ կատարած էր այս պատուէրը, այս էր միայն իր դիտցածը: Սակայն մեր խօսքը շարունակեցաւ մեծ Ճամբուն վերևն ամայի տեղ մը հասեր էինք: Տեսնելով որ թէ խորամանկութիւնն և թէ աղաչանքն օգուտ չունէին ամենևին, յանկարծ դարձայ և Մերդանսօնին թևը բռնեցի:

— Ինչ կը նշանակէ ատի, պարո՛ն: Բռնութիւն ընել կ՚ուզես:

— Ո՛չ, բայց կ՚ուզեմ որ խօսիս:

— Պարո՛ն, մէկէ մը վախ չունիմ ամենևին, և ըսի քեզ ինչ որ կը պարտաւորէի ըսել:

— Ըսիր ինչ որ կը պարտաւորէիր ըսել, բայց պիտացած չըսիր: Տիկին Բիէրսօն հիւանդ չէ, ապահով եմ, գիտեմ թէ հիւանդ չէ:

— Ուսկի՞ գիտես:

— Ապասուհին ըսաւ: Ինչո՞ւ տիկին Բիէրսօն չընդունիր զիս և ինչո՞ւ քեզ կը յանձնէ իմացնել ինձ չընդունելը:

Մերդանսօն գիւղացիի մ՚անցնիլը տեսաւ:

— Պետրո՛ս, գոչեց՝ անունը տալով, ապասէ ինձ, ըսելիք ունիմ քեզ:

Գիւղացին մեզ մօտեցաւ. Մերդանսօնին ուզածն ալ այս էր միայն՝ մտածելով թէ երբորդի մ՚առջև չգիտի համարձակէի դէշ վարուիլ հետը: Իրօք թող տուի զինքը, բայց այնքան խստիւ թողլուցի որ ետ մղուեցաւ և կռնակովը ծառի մը զարկաւ: Ձեռքովն ապառնական ձև մ՚ըրաւ ինձ և մեկնեցաւ անմռունչ:

Շաբաթն ՚ի բուն ծայրայեղապէս յուզուած անցուցի, օրն երեք անգամ տիկին Բիէրսօնին տունն երթալով, և միշտ ետ Ճամբուելով իր դուռէն:

Նամակ մ՚ընդունեցայ իրմէն. կ՚ըսէր թէ յաճախակի իր տունը զալս քաղքին մէջ տարաձայնութեանց տեղի կը տար, և կ՚աղաչէր որ այսուհետև ոչ այնքան յաճախ ըլլան այցելութիւններս: Սակայն ամենևին բան մը չէր ըսեր ոչ Մերդանսօնին և ոչ իր հիւանդութեան նկատմամբ:

Այս պզուշութիւնն դրեթէ անբնական էր իրեն համար, և այնքան տարօրէն հակադէմ պատկեր մը կ՚ընծայէր այս տեսակ ամեն տարաձայնութեանց նկատմամբ իր ցոյց տուած անտարբերական մեծասրտութեան հետ որ առջի բերան չուզեցի հաւատալ այն զգուշութեան: Սակայն չկրնալով ուրիշ մեկնութիւն մը գտնել, պատասխան տուի թէ բոլոր փափաքս էր հնազանդիլ իրեն: Սակայն կամքիս հակառակ փոքր ինչ դառնութիւն կար այն խօսքերուն մէջ զոր գործածեցի պատասխանիս մէջ:

Յաջորդ հետևեալ օրն ուր երթալ որոշած էր զինքը

տեսնելու երթալ, և մարդ չդրկեցի իր օրպիտութիւնը հարցնելու համար, որպէս զի համոզեմ զինքը թէ չէի հաւատար իր հիւանդութեան: Զգիտէի թէ ինչ պատճառաւ այսպէս կը հեռացնէր զիս. սակայն յիրաւի այնքան զժբաղդ էի որ երբեմնակի ստուգութիւն կը խորհէի վերջ տալ այս անտանելի կեանքին: Շատ օրեր մինչև իրիկուն անասուններուն մէջ կը կենայի: Օր մը պատահաբար տիկին Բիէրսօն ինձ հանդիպեցաւ երբ ես ողբումելի վիճակի մը մէջն էի: Հազիւ համարձակեցայ քանի մը բացատրութիւն ուզելու իրմէն. անկեղծաբար պատասխան չտուաւ, և ալ այս նիւթին վրայ խօսք չբերի: Ա՛լ հասեր էի այն վիճակին ուր կը համրէի իրմէ հեռի անցուցած օրերս և այցելութեան մը յոյսով շաբաթներ կ՚անցուներ: Իր ոտքն ընկնելու և յանահատութիւնս նկարագրելու փափաք կ՚զգայի ամեն րոպէ: Կ՚ըսէի իրաւի թէ չէր կրնար անզգայ ըլլալ յանահատութեանս նկատմամբ և թէ դէթ քանի մ՚արգահատական խօսքով սիրտս պիտի առնուր. բայց իսկոյն միտքս կը գայ իր յանկարծական երթն ու խոստութիւնը. կը զգայի որ չդրկուիմ իրմէն, և լաւագոյն կը համարէի մնալ քան թէ այս զրկանքը կրելու վտանգին ենթարկիլ:

Այսպէս՝ վիշտս խոստովանելու աւտծնութիւնը անգամ չունենալով՝ առողջութիւնս բոլորովին կը խանգարէր: Ոտներս չուզելով իր տունը կը տանէին զիս. կ՚զգայի թէ հոն կ՚երթայի արտօսքի աղբիւրներ քաղելու, և մէն մի այցելութիւն արտօսքի նորանոր աղբիւրներ կը բանային սրտիս մէջ. ամեն անգամ որ կը զատուէի իրմէն, կարծես սիրտս կը յօշուէր՝ իբր թէ ալ պարատուրէի չտեսնել տիկին Բիէրսօնը:

Ինքն ևս ալ առաջուան ձեւովն և դիւրակեցութեամբը չէր վարուեր հետս. Ճամբորդութեան նպատակներու վրայ կը խօսէր. կ՚ըսէր թէ այն երկրէն բոլորովին մեկնելու փափաքներ ունի. մեր բաժանումէս և Թեթեւակի այս փափաքները ինձ խմացնել կը ձեւացնէր, և երբ կը խօսէր այսպէս խօսիլը, աւելի մեռած քան թէ կենդանի կը սեպուէի: Եթէ պահ մը բնական շարժում մ՚ունենար, իսկոյն յանահատութեան անտարբերութիւն մը կը ցուցնէր վերստին: Օր մը չկրնալով դիմանալ, վշտագին լացի իր առջև հետս այն կերպով վարուելուն համար: Ափսոս ժողովուրդը տեսաւ: Մինչդեռ դուրս կ՚ելնէի, դուռին քովը ըսաւ ինձ.

— Վաղը Սէնթ-Լիւս (շրջակայ գիւղ մը) պիտի երթամ, բայց այս գիւղը շատ հեռի ըլլալով չեմ կրնար հետի երթալ: Եթէ ատենին գործ մը չունիս, վաղը առտու կանուխ հոս պտնուէ ձիով. հետս պիտի գաս:

Ինչպէս ընթերցողը կրնայ երևակայել. ճշդապէս հասայ ժամադրութեան տեղը: Տիկին Բիէրսօնին այս խօսքին վրայ պաղերը էր ուրախագին եռանդներով, սակայն տունէս դուս ելնելով ընդհանրական անընկճելի տրտմութիւն մը զգացի: Նորէն տալով ինձ այն առանձնաշնորհութիւնը, որով իր առանձնական շրջապատութեանց միջոցին հետը կ՚երթայի, անշուշտ հաւանած էր քահանայութեան մ՚որ անագորոյն երևցաւ ինձ՝ եթէ ինք չէր սիրեր զիս: Գիտէր թէ կը տառապէի, ինչո՞ւ չարաչար գործածէր քաջասրտութիւնս՝ եթէ միտքը փոխած չէր:

Սովորականէս բոլորովին տարբեր անձ մ՚եղայ այս խորհրդածութեամբ զոր ակամայ ըրի: Տիկին Բիէրսօն ձի հեծնելով երբ իր ոտքը բռնեցի, սիրտս բախեց. չգիտեմ թէ փափաք էր թէ ոչ բարկութիւն այս բախումին շարժառիթը:

«Եթէ զուտ ունի, ըսի իրաւի, ինչո՞ւ այսքան զգուշութիւն կ՚ընէ, իսկ եթէ լոկ հպատակը է, ինչո՞ւ այսքան համարձակութեամբ կը վարուի:

Այսպէս են մարդերը: Տիկին Բիէրսօն առաջին խօսքէս նշմարեց թէ ծուռ կը նայէի և թէ երեսս փոխուած էր: Հոսանքայ հետը և սկսայ Ճամբուն միւս կողմէն երթալ: Քանի որ տափաստանին մէջն էինք, տիկին Բիէրսօն հանդարտ երևցաւ, և միայն ժամանակ առ ժամանակ զլուխը կը դարձնէր տեսնելու համար թէ հետևէն կ՚երթայի. բայց երբ անտառը մտանք, երբ մեր ձիերը մթին ծառուղիներու ներքև ամայի ժայռերու մէջերէն սկսան յամրաքայլել, անոր յանկարծ դողալը տեսայ: Կանգ կ՚առնուր ան՝ կարծես ինձ սպասելու համար, վասն զի իրմէն քիչ մը հեռի և հետևէն կ՚երթայի. երբ կը հասնէի իրեն, նորէն կ՚արշաւէր:

Շուտով հասանք լեռան զառիթափին վրան, և հարկ եղաւ քայլ

առ քայլ երթալ։ Անատեն մեռնելով քովէն գայի. սակայն երկուքնիս ալ կը ծռէինք մեր գլուխը. ժամանակին էր խօսելու, ուսի ձեռքը բռնելով ըսի։

— Պրիժիթ, ըսի, գանգատներովս ձանձրոյթ տուի քեզ։ Սթրազբուրկէն ետ դարձէս, քեզի ամեն օր տեսնելէս, և ամեն իրիկուն տունս մտնելով երբ մեռնելու պարտաւորիլս իւրովի հարցնելէս՝ ի վեր քեզի գլխու չար եղայ։ Երկու ամիսէ՝ ի վեր՝ միևչդեռ հանդստութիւնս, այժմ և յոյսս կը կորուսեմ՝ քեզ բան մ'ըսի աղեսաւալի սիրոյս վրայ, սէր որ չգիտես թէ կը լափէ և կ'սպաննէ գիս։ Վեր ըրէ գլուխդ. պէտք է ըսել քեզ թէ այս սէրը կը լափէ և կ'սպաննէ գիս։ Չտեսնե՞ս որ կը տառապիմ, չտեսնե՞ս որ դիշերներս լալով կ'անցունեմ։ Այս սոսկալի անտառներուն մէջ չհանդիպեցար անբաղդի մ'որ տէզ մը նստած էր երկու ձեռքը ճակատին վրայ դրած. երբէք արտասուք չգտաք այս հաւամրդիներուն վրայ։ Ինձ նայէ, սա լեռներուն նայէ. կը յիշե՞ս քեզի սիրելս։ Անոնք, այն ականատեսները դիտեն սիրելս. այս ապառաժները, այս անապատները դիտեն սիրելս։ Ինչո՞ւ անոնց առջև կը բերես գիս. բաւական չէ՞ դժբաղդութիւնս. հիմակ քաջասրտութիւն չունեցայ. բաւական հնազանդեցայ քեզ։ Ինչ փորձի, ինչ չարչարանքի ենթարկուած եմ, և ինչ ոճրագործութեան համար։ Եթէ չե՞ս սիրեր գիս, ինչ կ'ընես հոս։»

— Մեկնինք, ըսաւ տիկին Բիէրսօն, ետ տար գիս, ետ դառնանք։

Իր ձիուն սանձը բռնելով պատասխանեցի.

— Չէ, վասն գի ալ խօսելցայ, եթէ ետ դառնանք, գիտեմ թէ պիտի գրկուիմ քեզմէ. այժմէն գիտեմ թէ ինչ պիտի ըսես ինձ տունդ մտնելով։ Ուզեցիր տեսնել թէ մինչև ո՛ւր կ'երթայ համբերութիւնս, վիշտս գրգռեցիր, թերևս գիս արտաքսելու իրաւունքն ունենալու համար. ձանձրացեր էիր այն արտասրեկ սիրողէն որ կը տառապէր առանց գանգատելու և որ անարգանացդ դառն բաժակը կը քամէր համակերպութեամբ. գիտէիր որ այս անտառներուն տեսարաններուն առջև, ուր սէրս սկսաւ, պիտի չկրնայի լուռ կենալ. ուզեցիր վերստորուիլ. լա՛ւ, տիկին, թո՛ղ գրկուիմ քեզմէ։ Բա-

ւական է այսքան լալս, տառապիլս, սիրոս կրծող անհեգնդ սէրը սրտիս մէջ զսպելս. բաւական անգթութիւն ունեցար։»

Տիկին Բիէրսօն շարժում մ'ըրաւ ձիէն վար ցայտելու համար. բայց ես իսկոյն գիրկս առի գինքը և շուրթերս իր շուրթերուն փակցուցի։ Սակայն նոյն պահուն իր ժպտունքը տեսայ. աչերը գոցուեցան. թոյլ տուաւ սանձը զոր կը բռնէր, և գեաինը սահեցաւ.

«Փա՛ռք քեզ, տէր իմ, ան ալ գիս կը սիրէ։

Վասն գի ան ալ գիս պագեր էր։

Վար իջայ ձիէն և տիկին Բիէրսօնին քովը վազեցի որ խոտերուն վրայ երկնցած էր։ Վերցուցի գինքը. աչերը բացաւ. յանկարծահաս սարսափ մը մարմնովին դողդոջուց գինքը. ձեռքս ուժգնակի հրեց, սաստկապէս արտասուեց և քովէս փախաւ։

Ճամբուն եզրին վրայ կեցեր էի և իրեն կը նայէի. լոյսին պէս գեղանի էր ան. ծառի մը կոթնած էր, երկայն մազերն ուսերուն վրայ կ'ընկնէին, ձեռները կը գրգռուէին և կ'երերային, այտերը կարմրած էին և բոլորովին կը փոդփոդէին ծիրանիի գոյնով և մարգարիտներով։

— Մի մօտիր ինձ կը գոչէր, քայլ մ'անգամ մի առնուր գէպ իմ կողմս։

— Ո՛չ սէրդ իմ, ըսի, ամենևին մի վախնար. եթէ քիչ մ'առաջ թշնամանեցի քեզի, կրնաս պատիժս տալ. պահ մը կատղութիւն և վիշտ ունեցայ, վարուէ հետս ինչպէս որ կ'ուզես, հիմա կրնաս մեկնիլ, գիս գրկել ուր որ կ'ուզես, գիտեմ որ կը սիրես գիս, Պրիժիթ, հոս աւելի ապահովութեան մէջ ես քան թէ ամեն թագաւորներն իրենց պալատներուն մէջ։

Այս խօսքերը լսելով տիկին Բիէրսօն ուղղակի ինձ նայեցաւ խոնաւ աչերովը. տեսայ որ կեանքիս երանութիւնը փայլակով մ'ինձ կը դար այս նայուածքէն։ Անցայ Ճամբային և գացի ծունկի վրայ եկայ իր առջև։ Ո՛րքան քիչ կը սիրէ այն մարդն որ կրնայ ըսել, թէ իր սիրուհին ինչ խօսքեր գործածեր է խոստովանելու համար իրեն թէ կը սիրէր գինքը։

ԳԼՈՒԽ Ճ

Եթէ ակնավաճառ ըլլայի, և եթէ դանձատունէս մարգարտաշէն մանեակ մ՚առնէի բարեկամի մ՚ընծայելու համար, կը թուի ինձ թէ մեծ ուրախութիւն մը պիտի ունենայի ես անձամբ անոր վիզն անցունելու մանեակը. սակայն եթէ ես այն բարեկամն ըլլայի, նախամեծար կը համարէի մեռնիլ քան թէ ակնավաճառին ձեռքէն կորզել մանեակը:

Տեսայ որ մարդերուն մեծագոյն մասը կ՚ամասարեն իրենց անձնատուր ընելու այն կինը որմէ սիրուած են. բայց ես միշտ հակառակ կերպով վարուած եմ այս մասին չէ թէ մասնաւոր դիտաւորութեամբ այլ բնական զգայնոմով մը: Ան կինն որ քիչ մը կը սիրէ և որ կը դիմադրէ, բաւական չսիրեր, և այն որ բաւական կը սիրէ և որ կը դիմադրէ, պիտի թէ ոչ այնքան սիրուած է:

Տիկին Բիէրսօն զիս սիրելը խոստովանելէն ետք աւելի վստահութիւն ցուցուց ինձ քան թէ առաջ: Իրեն համար ունեցած ակնածութիւնս այնպիսի քաղցր ուրախութիւն մը տուաւ իրեն որ իր զգացմունքներէն մէկ մասնիկը ինծի նուիրելու ցանկութիւնը յայտնեցաւ. կը տեսնէի որ երբեմնակի զուարթ ուրախութեամբ մը կը համակուէր ան, ապա յանկարծ կանչ կ՚առնուր խորհուրդ մը, ինչ ինչ ժամանակ զիս զրեթէ տղայի մը տեղ դնել ձևացնելով, երբոր ինձ նայելով արտասուալիր աչերով. հաղարումէկ կասկածներ երևակայելով աւելի մտերմական խօսքի մը կամ անմեղ գուրանքի մը պատրուակը ունենալու համար, ապա քովէս հեռացնալով որպէս զի մեկուսի նստի և ընկղմի այն մտախոհութեանց մէջ որք կը զրաւէին զինքը: Ասկից աւելի սիրուն տեսարան մը կայ աշխարհիս մէջ: Երբ տիկին Բիէրսօն նարէն քովս կը գար, զիս իր ծամբուն վրայ ծառուղիի մը մէջ կը գտնէր ուսկից՝ ի հեռուստ զինքը դիտեր էի:

— Ո՛ բարեկամուհիս, կ՚ըսէի, Աստուած անդամ կը հրճուի տեսնելով թէ ուրքան սիրուած ես:

Սակայն չէի կրնար լրիւ գաղտնի պահել ոչ ցանկութեանցս բռնութիւնը, ոչ ալ այն տառապանքը զոր կը կրէի այն ցանկութեանցս դէմ կռուելով:

Գիշեր մ՚երբ իր տունն էի՝ ըսի թէ ինծի համար կարևորութիւն ունեցող դատի մը կորսուիլը յանցած եմ, և թէ այս կորուստը գործերուս շատ մեծ փոփոխութիւն կը տար:

— Ինչպէս կրնաս խնդալով յանգնել ինձ այդ կորուստը, յարցուց տիկին Բիէրսօն:

— Պարսիկ բանահիւսի մը մէկ առածը կայ, ըսի, որ հետևեալն է. «Ով որ գեղանի կինիկ մը սիրուած է, բաղդին հարուածներէն ազատ կը մնայ:»

Տիկին Բիէրսօն պատասխան չտուաւ. այն գիշեր մինչև մեկնիլս առվօրականէն աւելի զուարթ երևցաւ: Եւ որովհետև իր հօրաքրոջին հետ թուղթ կը խաղայի և կը կթուէի, չմնաց չարութիւն մը որ չգործածէ ինծի դէմ զիս զրգռելու համար, ըսելով թէ չգիտէի թուղթ խաղալ, և միշտ ինծի դէմ դրաւ գնելով. այս կերպով վաստկեցաւ քսակիս մէջ ունեցած բոլոր ստակս: Երբ պատաւ կինը տեղը դնաց, տիկին Բիէրսօն գնաց պատշգամին վրայ կեցաւ. ես ալ ետևէն գացի լռելեայն:

Ամենագեղեցիկ և պայծառ գիշեր մ՚էր այն գիշերը. լուսինը մարը կը մանէր, և աստղերը մութ կապոյտ երկինքէ վրայ աւելի աստիճ լոյսով մը կը փողփողէին: Հովի ամենափոքր շունչ մը չէր շարժեր ծառերը, օդը բարեխառն և խնկաբոյր էր:

Տիկին Բիէրսօն արմունկին վրայ կռթնելով երկինք կը նայէր. իր գլուխը ծռուեր էի և իր մտախոհելը կը դիտէի: Իսկոյն ես ալ սկսայ դէպ երկինք նայիլ. մեղամաղձային հեշտութեամբ մ՚ապրշիլ էինք երկուքնիս ալ: Միասին կը շնչէինք մատաղաբոյս նշդարիներէն լեռնաղ բարեխառն հոտերը: Հեռուէն անչըպետութեան մէջ կը դիտէինք դունատ սպիտակութեան մը յետին նշոյլները զոր լուսինը հետզ հետէ կ՚առնուր կը տանէր կասկինիներու սևաթոյր զանգուածներուն ետևն լչնելով: Ցիշեցի թէ օր մ՚այս անբաւ երկինք դատարկութեան նայեր էի յուսահատութեամբ. այս յիշատակը սարսուռ տուաւ ինձ. հիմակ ամէն ինչ ուրքան լի էր: Զգացի թէ գոհա-

բանական երգ մը կ'երգեր սրտէս և թէ մեր սէրն ու Աստուած կը բարձրանար: Թևերս սիրելի տարփուհիս մէջքը փաթթեցի. կամայ մը գլուխը դարձուց ան. իր աչերն արտասուքով ողողուն էին: Իր մարմինը եղէգնի մը պէս ծուռեցաւ, կիսաբաց շուրթերն իմիններուս վրայ ընկան, և տիեզերքը մոռցուեցաւ:

ԳԼՈՒԽ ԾԱՆ

Երջանկաւէտ գիշերներուն յաւիտենական հրեշտակ, ով պիտի պատմէ լուռելիները, ո՛ համբոյր, թորհրդաւոր ըմպելի զոր շուրթերն իրարու կը տան իբր ծառաւաբեկ բաժակներ: Ընդշնուելիւն զգայութեանց, ո՛ հեշտութիւն, այո, Աստուծու պէս անմահ ես դուն: Վէմ եռանդ արարածին, տիեզերական հաղորդութիւն արարածոց, երկրյս նուիրական հեշտութիւն, ինչ ըսին քու վրայօք այն անձինք որք դուէցին քեզի. անցողական անուանեցին քեզի, ո՛ արարչուհիդ, և ըսին թէ քու կարճատև երևումդ իրենց փախուսիկ կեանքը կը լուսաւորէր: Խօսք որ նոյնպէս ատելի կարճատև է քան թէ հովեվարի մը շունչը . . . Ճշմարիտ խօսք մարմնաւէր անատունի որ կը շատանայ ժամ մ'ապրելուն, և որ յաւիտենական ջահէն արտագրուող ճառագայթները կայծքարէ մ'ելնող կայծ մը կը համարի: Սէր, ո՛ սիլիզդ աշխարհի, բոյդ անվիւտ զոր համայն քնութիւնը՝ իբր վէմեան անհանգարտ կոյս մ'անընդհատ կը հսկէ Աստուծու տաճարին մէջ, վառարանդ ամենայնի, դու՛ որով ամէն ինչ է և կայ, կործանումի ողիներն իսկ կը մնունին քու վրայ փչելով: Ձեմ զարմանար երբ անունիդ կը հայհոյեն, վասն զի ով ըլլալդ չգիտեն որոնք որ կը կարծեն թէ դէմ առ դէմ տեսեր են քեզի լոկ իրենց աչքը բանալով, և երբ Ճշմարիտ առաքեալները այս աշխարհիս վրայ համբոյրով մը միացած կը գտնես, կը հրամայես անոնց բիբերուն որ իբր քօղ դոցուին որպէս զի երջանկութիւնը չտեսնուի:

Հասա դուք, բերկրութիւններ, սիրաշունչ ժպիտներ, առաջին գգուանքներ, վերհերտ դուդումներ (tutoiement), սիրտհին առաջին թոթովանքներ, դուք որ կրնաք տեսնուիլ, դուք որ մերն էք, միթէ դուք ալ միւս ամէն բանի պէս Աստուծու չէք վերաբերիր, ո՛ դեղեցիկ քերովբէներ որ ինքնակին վերևը կը սաւառնիք և այս աշխարհս կը վերածէք երկնային երազէն արթնցող մարդը: Ա՛խ, հեշտութեան սիրելի զաւակներ, ձեր մայրն ինչպէ՞ս կը սիրէ ձեզի: Առաջին գաղտնիքները երևան հանողը դուք էք, հետաքրքրական խօսակցութիւնները, դողդոջուն և տակաւին սրբաւէտ շշուկներ, արդէն անյագ նայուածքներ, դուք էք որ ամենասիրեցեալ դեղանիին անջնջելի պատկերը իբր երկնոտ ծրագիր մը սրտին մէջ գծագրել կ'սկսիք. ո՛ թագաւորական իշխանութիւն, ո՛ աշխարհակալութիւն, դուք էք սիրահարները կազմողը: Հապա ով պիտի նկարագրէ քեզի, Ճշմարիտ թագդ դու, երանութեան պայծառութիւնդ դու, կեանքին վրայ ուղղուղ առաջին նայուածքդ դու, վերադարձդ երջանկայ դէպ այն անտարբեր իրերն զոր մէ ուրախութեան եաւէն կը տեսնեն, և ձեզի, ո՛ առաջին քայլեր զոր մարդս քնութեան մէջ կ'առնու իր ամենասիրելի սիրտհին քովը. որ մարդկային խօսքն երբէք պիտի բացատրէ ամենէն տկար պղտանքը:

Այն որ երիտասարդութեան բոլոր այծն ունենալով զովացին առաւօտ մը յամրաքայլ դուրս եկած է միևչդեռ պաշտելի ձեռք մ'իր եաւէն գաղտնի դուռը կը գոցէ, այն որ կը քայլէ յանդիմաս կամ անտառներուն և գաշտերուն նայելով, այն որ հրապարակէ մ'անցած է առանց լսելու իրեն խօսք ուղղուիլը. այն որ առանձնական տեղ մը նստած է առանց պատճառի խնդալով և լալով, ձեռները իր երեսին վրայ դնելով անոյշ հոսի մնայորդ մը շնչելու համար, այն որ յանկարծ մոռցած է այն ամէն բաները զոր միևչև անատեն ըներ էր աշխարհիս վրայ, այն որ խօսեցած է Ճամբուն ծառերուն, և թռչուններուն հետ որոնց անցնիլը կը տեսնէր. որ վերջապէս մարդերու միջեն անմոտալէս ուրախ երևցաւ, ապա ծունկի վրայ գալով փառք տուաւ Աստուծու իր ուրախութեան փոխարէն, ահա այնպիսին պիտի մնունի առանց դանդատի, վասն զի վայելած է այն կինը զոր կը սիրէր:

ՎԵՐՋ ԱՒԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐԻ

ՑԱՆԿ ԳՐՈՑ

ՏՊԱԳՐԵԼՈՑ Ի ԳՈՐԾԱՐԱՆԻ ՏԻՏԻԵԱՆ Ի ԶՄԻՒՐՆԻԱ

	Դահեկան
Աղահն. կատակերգութիւն	6
Աղնէս.	7
Ականայ բժիշկ. . . .	4
Աղօթագիրք. Հասարակ կազմ	7
Կիսակաշի	9
Ոսկեղօծ	20
« Թաւշապատ .	30
« » արծաթազօծեալ և ոսկեզօծ եզերք ընդհանրական	50
Փղոսկրեայ	115
Ամօթի	20
Այբբենարան. Ի տիպ .	1½
Այտա. ողբերգութիւն .	4
Անդէղա Քաճիօղլի . . .	1½
Անձէլօ. Թատերգութիւն	5
Ապատանարան սիրոյ Մէդաղասեայ	2
Ապացոյց Հայոց Աստուածպաշտութեան առաջնութեանը	
Առողջաբանութիւն	
Առ պարոն Պլըշ Սարդիս	
Աստղաբանութիւն	
Արևելեան Ամանէլ. 3 տարուան	282
Արկածք Սրբոյ Հայրհոյն	1½
Արփի Արարատեան . .	26
Բուսաբանութիւն	
Գաղտնիք Փարիզի. 8 Հատոր	120
Գաղտնիք Փարիզի վիպասանութեան Թատերգութիւնը	10
Գանկաբանութիւն	
Գարուն Հայաստանի. Հանդէս	
Գիրք խօսակցութեան Տաճկերէն և Հայերէն . .	4
Դատաստիք	5
Դարուս մէկ զաւակին խոստովանանքը. 2 Հատոր .	20
Դիմակ. Հանդէս կիսամսեայ	30

	Դահեկան
Եղիշէ	8
Եղծ զրպարտութեան	
Երեք Հրայտնակիրք. 3 Հատոր	45
Երկասիրութիւնք երկուց ընկերակցաց	6
Երկրաբանութիւն	
Էլիզա	32
Էվաէ վէ խասթա իչին տուալէր	
Ընդհանուր կանոնք Ս. Մեսրոպեան վարժարանիս Զմիւռնիոյ	
Ընթերցարան. Բ տիպ .	8
Ընթերցարան Ս. Ց. Պալասանեանի	
Թշուառք. 10 Հատոր .	180
Թուաբանութիւն	
Ժէնըվիէվ. Բ տիպ . .	7
Ժօզէֆ Պալսամօ. 8 Հատոր	92
Իմաստ. 3 Հատոր . .	36
Իրաւունք. լրագիր . .	70
Լէօ կամ Ափիօն ծխագի մը սէրը	8
Լուի ԺԴ.	12
Լուսաբանութիւն	
Լուքրէցիա Պօրճիա . .	6
Լօմօ Թրամէրնօ	
Խոհան ընդդէմ աքայդղայ	
Ծաղիկ. 3 Հատոր . .	300
Կանոնագիր Ս. Մեսրոպեան վարժարանին որ՝ի Զմիւռնիա	
Կատակերգութիւն սխալանաց	
Կենդանաբանութիւն	
Կիւլխէրի Ճանապարհորդութիւնք	24
Կիւնահքեարըն Տօսթու	
Կոմիտասին ցուցակը . .	3
Կրայկէլլա.	10
Հազար ու մէկ գիշերները, 6 Հատոր. Բ տիպ . .	90
Հայ ընթերցատուն Զմիւռնիոյ	
Հայկական նամականի . .	15
Հայու մը ուղիղ դատողութիւնը	

Հասկաքաղաղջիկը. Բ տիպ 3
Հեգարան. Գ տիպ . . 2
Հերքումն կարծեաց. Բ տիպ 3
Հռովմայ արարողութիւնք . 2
Հռովմէական պարզև
Հրաշէքասայ պատմութիւնը
Զայնաբանութիւն
Զղողաբանութիւն
Մաղնիսաբանութիւն
Մաթիլա. 4 հատոր . . 80
Մանր ուսմունք Քրիստոնէական հատատոյ. Գ տիպ . 4
Մանօն Լէսքօ 12
Մարդ 2½
Մէսմէրաբանութիւն
Մխլէթինի սէվ
Միութիւն սահմանադրական. վերջամնեայ շրջանը . . 26
Միքրօ–Մէղաս, ծանօ և Քօլէն, ձերմակ ու սև . 5
Մուխթասար Քրիստոնէական վարդապետութիւն . 3
Մուսայք սուրբ Մեսրոպեան վարժարանին Զմիւռնիոյ.
Ա տետրակ 4
Բ » 5
Մանուշտաբանութիւն
Մօնթէ–Քրիսթոյ կոմս, 6 հատոր. Բ տիպ . . . 90
Յայտարարութիւն կանոնաց Մեսրոպեան վարժարանի
Յաւերժահարսն. Հանդէս կիսամեայ
Յորդոր մահուան երկիւղին դէմ
Նախանձաւորութեան դաղանիքը 2
Նասրէտտին խոճայի ծաղրաբանութիւնք. Բ տիպ . 2
Ղարեկ. Բ տիպ . . . 20
Ղարեկ ոսկեզօծ . . . 30
Նմանաբանութիւն
Նօդը–Տամ Փարիզի. 3 հատոր 45
Շամօպրիան
Ոսմանը դասախոսութեան 9
Պատիժ
Պրաժլօն դերկոմս. մանկոյ տակ
Ջերմաբանութիւն
Ռաֆայէլ 15
Սարքը մեմուհ ֆէֆնը տէֆթիր. Ա և Գ հատոր 40
Բ » 30
Սէրը բժիշկ է. կատակերգութիւն 3
Սիսէլ
Սօն Ասկենսէրաժըն սէր կիւզէլ օլան վուդուաթ . 5
Վալէրիա և Լը Պարպուլիէ 4
Վէրթէր 10
Վիկթօրիա 14
Տեղեկագիր տարեկան ընթացից թաղական խորհրդոյ Զմիւռնիոյ. 1865
Տեսարան հանդիսից Հայկայ, Արամայ և Արայի
Տէր իմ Ցիսուս . . . 10
Տոմարակալութիւն գործնական 26
Տուալարըն վէ սուրբ Հաղորդութիւնուն գայտէլերի
Տրամաբանութիւն
Տօրա. սիրային վէպ մի . 20
Րուդնամէ 1864 տարւոյն 6
Րօլէնի խորհրդածութիւնք
Փամէլայի առաքինութիւնը 7
Փայտեայ խաչը . . . 2½
Փօլէն 10
Քամէրըն Հօուարտ. թատերգութիւն 9
Քանի մը խօսք մեր ազգին արդի վիճակին վերայ
Քերականութիւն Հայերէն լեզուի 12
Քիմիաբանութիւն
Քսան տարի ետք. 4 հատոր 60
Քրիստոնէական վարդապետութիւն. Գ տիպ . . . 1
Օսմանեան պատմութիւն . 16
Օրացոյց Տէտէեան

ԹԱՐԳՄԱՆՉԻՆ

ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՆՑ ՑԱՆԿԸ

Ցօն Ապէնսէրաժըն սէր կիւզէշթի օլան վուդուաթ			5
Փերամինատոս և վալերիա			5
Ծաղիկ	2	հատոր	300
Թշուառներ	10	»	180
Մաթիլա	4	»	80
Ռափայէլ			15
Զիթարդ Լա Գռնէթիի			18
Յանօն Լեսզօ			12
Դարթաս մէկ զաւակին խոստովանանքը	2	հատոր	20

2270
2271
12013